

Hendrik Arro

RETK MAAKERA SERVALE EHK KROONU KÜÜDIGA LÄBI "PUNASTE" MAA

Hendrik Arro

RETK MAAKERA SERVALE EHK KROONU KÜÜDIGA LÄBI “PUNASTE” MAA

Hendrik Arro

RETK MAAKERA SERVALE EHK KROONU KÜÜDIGA LÄBI “PUNASTE” MAA

Колыма, Колыма,
чудная планета,
двенадцать месяцев зима,
а остальное лето.

Tallinn 2001

Keeleline korrektuur	Helga Kala
Teksti ja fotode arvutitöötlus	Arvi Prikk

ISBN 9985-78-204-6

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SAATEKS

Ma olen ammu tähele pannud, et vanematel inimestel, kui nad juhuslikult kirjutada oskavad, tekib varem või hiljem tõsine tahtmine hakata memuaare kirjutama. On see ju üks võimalus oma järeltulijatele rääkida sellest, mida kunagi nooruses on läbi elatud. Kuid see on ka võimalus vestelda iseenda ja nendega, keda juba ammu enam elavate kirjas ei ole. Tihti on see nostalgiline mineviku meenutamine autorile olulisemgi, kui kaasaegsetele oma seiklustest jutustamine.

Nii on lugu ka selle kirjatüki sünniga. Soovi selle kirjutamiseks põhjustas juhuslik leid – minu poolt mu abikaasale Kolõmalt saadetud kirjad, mida ta hoolega hoidnud oli. Neid kirju lugedes meenus paljugi. Ammu unustatud seigad ja inimesed kerkisid uuesti mällu, tuli tahtmine mälestusi heietada ning kõigest sellest kellelegi rääkida. Et sobivat vestluspartnerit ei olnud, siis saigi selleks paber.

Kirjade olemasolust on tingitud ka lookese pisut ebaühtlane stiil. Kord on kurdetud, et aeg on mälust paljugi kustutanud, sealsamas on aga mõnest asjast jälle üsnagi põhjalikult kirjutatud. Enamasti on need sellised kohad, mida kirjades olevad andmed aitasid meenutada. Kus see tugi puudus, seal on aeg tõepoolest mälus suuri lünki tekitanud.

Kui kellelegi pakub ehk huvi kirjapandut lugeda, siis ütlen kohe, et kogu lugu ei ole kirjutatud mitte niivõrd võõrastele kuivõrd iseendale. Sellest siis ka paljud üksikasjad, mis tavalugejale erilist huvi ehk ei pakugi. Kuid mingi ülevaate sellest, milline oli elu Kolõma vangilaagrites tuhande üheksasaja viiekümnendatel aastatel peaks see kirjutis siiski andma. Erinevalt paljudest teistest autoritest ei pane autor põhirõhku mitte vangide kannatuste kirjeldamisele, vaid püüab anda ülevaate sellest, kuidas laagrites igapäevane elu ja töö tegelikult käis. Ka seda on vahel hea teada.

Enne aga, kui loo enda juurde asuda, veel üks märkus. Nimelt on järgnevas jutustuses küllaltki palju kasutatud venekeelseid sõnu eesti keele käändelõppudega. Seda on tehtud tõepärasuse säilitamiseks. Just nii Kolõmal räägitigi. Ei olnud ju valdaval osal Kolõmale sattunud eestlastest eestikeelsest mäendusalasest ja laagritega seotud terminoloogiast udust aimugi. Ja nii kujunes tavaliseks, et eesti keeles rääkides kasutati erialaste terminite puhul enamasti venekeelseid sõnu, neid eesti keelele vastavaiks mugandades. Seda võib küll taunida, kuid nii see paraku oli. Sinna ei ole midagi parata.

Kuid nüüd alustame ...

NII SEE ALGAS

Kunagi poisikesepõlves lugesin põnevat seiklusjuttu, mis kandis pealkirja "Omal jõul läbi mustade maa". Suurt huvi äratasid ka Jack Londoni jutud ja kirjeldused polaaruurijate tegevusest, mis rääkisid elust karmis põhjas. Ja nagu poisid ikka, unistasin ka mina seiklustest kaugetes võõrastes paikades. Ei osanud siis veel aimatagi, et seiklused võivad oodata ka siinsamas koduses Eestis ja neegrite, indiaanlaste või eskimote osavõtt nendest ei tarvitse sugugi obligatoorne olla. Nagu 1940. aastale järgnenud sündmused näitasid, võivad nende aset üsnagi edukalt täita ka sakslased aga eriti kommunistidest venelased (punased). Neist viimased ei jäänud oma tegudega seiklusjuttudes kirjeldatud mustadele mitte raasugi alla. Ennem vastupidi, ja seetõttu peaks selle jutustustuse pealkirjas toodud fraas "kroonu küüdiga läbi «punaste» maa" üsnagi kohane olema.

Kõikidel suurtel avastusretkedel on kunagi olnud oma algus ja lõpp, ehkki täpsed kuupäevad alati laiemale üldsusele just teatavaks ei ole saanud. Minu Nõukogude Kolõma avastusretke alguseks võib lugeda laupäeva, 7. oktoobrit 1950, mil linnast koju saabudes mind sõna tõsises mõttes koduuksel vastavad seltsimehed julgeolekust juba ootasid ja veel enne, kui ma korteriuksest sisse sain astuda, palusid viisakalt "lühikeseks vestluseks" nendega kaasa tulla. Pilt oli selge, sest tol ajal oli selline "lühike kuid kauakestev vestlus" üsnagi tavaline nähtus ja et neid oli kolm ilmselt relvastatud meest, mina aga relvastamata ning üksinda, siis ei olnud midagi teha – tuli ettepanekuga nõustuda.

Peab ütlema, et erilist vaimustust see situatsioon minus loomulikult ei äratanud, ehkki minusuguse minevikuga mehel tuli Nõukogude Liidus alati sellise võimalusega arvestada. Olin just nädal aega tagasi, s.t. eelmisel laupäeval abiellunud ja etteaimatav reis ei paistnud mitte mingil juhul pulmareisi moodi olevat. Lisaks sellele olin Tallinna Polütehnilises Instituudis alustanud õppimist viimasel, viiendal kursusel ja inseneridiplom oli juba n.-ö. käeulatuses.

Väljas ootas meid auto ja nii me siis sõitsimegi mõnusalt vesteldes Pagari tänavale, kus asus niinimetatud julgeolek. Sees ei saanud viisakast vestlusest enam eriti asja. Kõigepealt tutvustati mind paberiga, mis oli minu arretee-

rimise order. Nagu mäletan oli see juba septembris alla kirjutatud, kuid millegipärast said seltsimehed minuga tegelemiseks aega alles oktoobris. Edasi, nagu kuulsas Švejkis kirjutatud, ei tembutatud pikalt. Kõik mul kaasas olnud asjad ja dokumendid võeti ära (tõsi küll, nende kohta koostati vastav akt) ja lisaks sellele tuli loovutada ka püksirihm ning nööbid. Kõik see tehtud, pandi mind mingisse kitsasse ja madalasse, istmega varustatud kappi, mille nimeks, nagu hiljem selgus, oli boks. Pikemaks viibimiseks oli see boks igatahes piisavalt väike, et asja seesolijale võimalikult ebamugavaks teha.

Kulus mõni aeg ja siis oli kuulda, kuidas piki boksirida (neid bokse oli seal mitu) käis mingi naisterahvas, oletatavasti arst, kes avas ukses oleva vaateluugi ja, nähtavasti moe pärast või mingi rituaali täitmiseks, mis pidi imiteerima arstlikku kontrolli, küsis igalt boksisistujalt: “*Триппер есть, сифилис есть?*”[1] Mina ei jõudnud igatahes veel midagi vastata, kui luuk jälle põmmdi kinni löödi ja järgmises boksis olijalt sedasama küsiti. Minu kõrvalboksi mees oli igatahes kiirem poiss kui mina, sest tema jõudis vastata: “*Все есть*” kuid ei olnud kuulda, et selle vastuse peale midagi oleks ette võetud, sest luuk põmatas samuti kinni.

Nii möödus paar-kolm tundi. Mõni mees olevat boksis isegi mitu päeva istunud, nii et mul vedas. Siis aga tuldi mulle järele, viidi ühte tuppa, kus üsnagi nüri juukselõikusmasina ja ilmselt mitte meisterjuuksuri abil oma ihukarvadest lahti sain. Edasi fotografeeriti ja võeti ka sõrmejäljed, lõigati eest ära nööbid ning siis viis tee alla kuulsasse Pagari tänava keldrisse, kus 16. kamber mind lahkesti vastu võttis. Enne allaminekut tehti mulle veel seal majas nähtavasti traditsiooniline hoiatus: “Tassa, kurat!” See oli selleks, et mitte keegi mõne kõrvalkambri meestest jumala pärast mõne valjemalt lausutud sõna tõttu teada ei saaks, kes seal ikka kinni istuvad. Vangil ei tohtinud ju mitte mingit informatsiooni olla selle kohta, mis ümberringi toimub ja kuidas tema kambameeste käsi käib. Kusagil ja millalgi anti veel ka voodivarustus, vähemalt mingisugune madrats ja tekk, kuid kus ja kunas, selle on aeg mälust minema pühkinud.

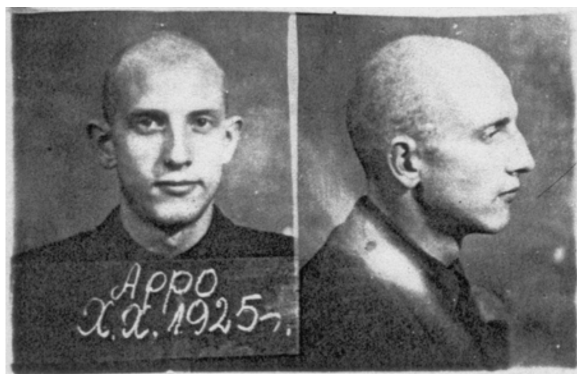
Peab ütlema, et aastakümned on mu mälus üsnagi suuri lünki tekitanud. Näiteks nööpide äralõikamist, mida suure noaga toimetas üks kodanik (vangla personal, uurijad jne. olid meie jaoks kodanikud. Sõna seltsimees kasutamine nende kohta oli kõvasti keelatud ja ega nad meidki selle sõnaga ei austanud. Ja õige kah – mis seltsimehed me ikka olime) mäletan ma hästi, kuid millise nipiga sai välditud pükste rebadelt mahalibisemine, vaat seda küll enam ei mäleta. Igatahes käsi taskus hoida ei saanud, sest need tuli hoida seljal. Ent kuidagi need püksid siiski üleval sai hoitud.

---

[1] Venekeelsete väljendite ja dokumentide tõlked on toodud raamatu lõpus

Elu uperpallid: 30. septembril …

… ja 7. oktoobril 1950.[1]

[1] Alumised fotod riigiarhiivis olevast toimikust

Kamber Pagari keldris, kuhu mind viidi oli poolhämar ja sealt vaatas mulle sisenemisel vastu, kui mu mälu mind ei peta, vist viisteist või kuusteist minusugust pöetud peaga meest. Kui uks mu selja taga sulgus, siis olin kohe üldise huvi objektiks. Kes, mis, miks, kus ja kuidas? Mis linna peal ja üldse Eestis ning ka välisilmas uudist on? Kannatas ju kambri rahvas informatsioonipuuduse all ja iga värske mees tõi endaga siiski midagi uut kaasa.

Andku mu kunagised kongikaaslased mulle andeks, et aastakümned on mu mälust enamiku nende nimedest ja osalt isegi nägudest minema pühkinud. Markantsemaks kujuks meie hulgas oli kahtlematult tuntud teatritegelane Leo Kalmet, kes oli küll kinni võetud, kuid kellele süüdistuse valmissepitsemisega uurijad kibedat vaeva nägid. Nagu ta ise naeris, olevat juba kolm uurijat selle juures infarkti saanud või hulluks läinud. Teatrimees oli ta läbi ja lõhki, ja nii lavastas ta ka kambris, ehkki seal igasugune kõvema hääle tegemine oli keelatud. Ka anekdoote teadis ta piisavalt ja oskas asjade naljakat külge näha, et meeste tuju üleval hoida. Kalmeti algatusel viidi iga uustulnuka üle läbi ka nn. kambri kohus, mis toimus alljärgnevalt:

Kohtunikuks oli Kalmet ise ja eks pange ennast ise uustulnuka olukorda, kes värskelt igapäevasest elust väljakistuna sattus järsku mingisse keldrisse igavesti süngete nägudega meeste hulka. Arvas ju suurem osa uustulnukaist (ja seda õigusega), et ega nemad ole mitte milleski süüdi, kõik selgub peatselt ja nad saavad lahti, aga vaat need teised, need on tõepoolest igavesed röövlinäod ja masuurikad. Seda näitas ju juba nende meeste väljanägeminegi. Nüüd siis käskis Kalmet uustulnukal asuda maas istuvate meeste ringi keskele ja teatas sünge näoga, et enne kui me selle uue oma hulka vastu võtame, peame selgeks tegema, mis mehega ikka tegu on. Kas ausa poliitvangiga või mingi koputajaga, kellel tuleb lihtsalt, ilma pikema jututa, kael kahekorra käänata. Asja selgitamiseks tuleb värskel vangil niisiis vastata reale küsimustele, mis annavad kambrikaaslastele tast selge pildi. Ähvardus, et tal valesti vastamise korral kael kahekorda käänatakse pani nii mõnegi mehe tõsiselt pabistama. Küsimused ise olid sellised:

1. Härg ja sääsk läksid sitale. Mõlemad tegid ühe hunniku. Kumma sitahunnik oli suurem?

   Vaene uustulnuk mõtles tavaliselt tükk aega, sest ta eeldas mingit püüdmise nõksu. Lõpuks ta siiski teatas, ehkki kõhklevalt, et ilmselt oli selleks härja hunnik.

Selle peale noogutas Kalmet armulikult ja ütles, et seltsimees vastas üsna õigesti. Kohe järgnes teine küsimus:

2. Ema ja tütar kandsid saepuru. Emal oli suur ja tütrel väike ämber. Mõlemad käisid saepuruhunniku juures ühepalju kordi. Kumb kandis rohkem saepuru?

   Nüüd tuli vastus, et ema, juba kiiremini. Ka see vastus loeti õigeks.

Järgnes kolmas ja viimane küsimus:

3. Kes on Venetsueela (või mõne teise sellise riigi) välisminister?

   Mees oli pahv, sest kes seda Venetsueela välisministrit ikka nii väga teadis.

Nüüd tegi Kalmet nii traagilise näo kui vähegi oskas (ja oskas ta seda tõepoolest) ning teatas kambrikaaslastele, et näete nüüd, milliste juhmakatega meid on õnnistatud, kes tahavad poliitvangid olla. Sitta ja saepuru pea jagab, ehkki mõningate raskustega, aga poliitikast ei tea see mees mitte mõhkugi.

Nii nalja tehes ja vahel isegi tasakesi (aga seda õige tasa) lauldes veedeti oma päevi. Vahelduseks oli aegajalt toimuv uute meeste saabumine ja uurija juures käimine. See toimus tavaliselt öösiti ja et päeval magamine oli vangidele keelatud, siis kujunes see sagedamate ülekuulamiste perioodil üsnagi kurnavaks. Tol ajal vangidelt tunnistuste väljapeksmist, nagu see varem oli toimunud, vähemalt Pagaris eriti enam ei harrastatud (ehkki maakondades olevat see "kaunis traditsioon", nagu sealt saabuvad mehed rääkisid, ikka veel kasutusel olnud). Raske oli aga see, et kambrite õhutamine toimus ainult koridoris oleva ventilaatori abil ja seetõttu oli õhk sageli üsnagi sumbunud ja palav.

Ventilaatori sisselülitamine olenes suurel määral parasjagu vahetuses oleva valvuri armust. Ja seepärast tuli meestel aeg-ajalt, kui valvuriks sattus kehv mees, kelle tuju juhtus parasjagu veel ka sant olema, tõepoolest nagu kaladel kuival õhku ahmida. Üldiselt olid valvurid üsnagi tähelepandamatud, väikese intelligentsiga mehed, kes mulle eriti mällu ei jäänud. Omaette nähtuseks oli aga üks korrapidaja ohvitser. Selle mehe gorillanägu on vist kõikidele selles "hotellis" viibinud meestele igaveseks mällu sööbinud. Meeste vahel hüüti teda Kukla Volliks. Selle hüüdnime olevat ta saanud, nagu jutud rääkisid, selle järgi, et juba 1941. aastal olevat ta vangivalvur olnud ja vangide hukkamisest osa võtnud. Kuid tema auks peab ütlema, et erinevalt nii mitmestki teisest vangla võimumehest, pidas ta seadusetähest rangelt kinni. Mis oli ette nähtud, selle pidi vang ka saama, oli see siis leivapaika või kuul. Ja mis oli keelatud, see oli ka keelatud. Mitte mingit inimlikku suhtumist ega järeleandmist siin loota ei olnud.

Mis puutub meie kambrisse, siis see oli väike ruum, parasjagu nii suur, et kambrisolijad (vist 15 või 16 meest) põrandale magama mahtusid. Ühes nurgas oli lahtine WC, millel kükitada tuli kõikide teiste nähes. Seal oli vist ka mingi veekraan. Tuli põles nii öösel kui päeval. Vang pidi valvurile alati, kui ta vaateluugist sisse vaatas nähtav olema. Algul segas pidev valgus magamist (pead teki alla peita ei tohtinud), aga hiljem harjus sellega ära. Kambris olev seltskond oli üsna kirju. Siin oli alles värskelt arreteerituid, kelledest, vähemalt salamisi, paljud veel uskusid, et tegu on eksitusega ja kohe, kohe selgub tõde ja nad võivad tagasi koju siirduda. Kuid see illusioon langes pikema aja jooksul, kui tegeliku eluga jõuti tutvuda, iseenesest ära. Kes juba sees oli, see ka sisse jäi. Kehtis ju julgeoleku kohta anekdoot: oleks vaid inimene, paragrahvi me juba leiame. Lisaks uutele oli aga ka vanu vange, kelledest mõned olid seoses mingite uute uurimistega kas Patareist (vangla) või isegi Siberi laagritest tagasi toodud. Need siis valgustasid meid, uustulnukaid, tulevikuperspektiivide suhtes ja andsid head nõu, kuidas uurija juures käituda.

Üldiselt oli meeskond mõnus. Olid ju peaaegu kõik mehed kas sõda või metsavennaelu näinud. Paljud nii seda kui ka teist. Seega karastatud poisid. Igal mehel oli hulganisti seiklusi selja taga ja meeste hulgas oli üsna palju häid jutustajaid, kes vägagi mahlakalt ja huumoritundega oma seiklustest rääkisid. Sellistest meestest on eriti meelde jäänud Brandt-Raven, väike, kõhetu, juba pikka aega kinni istunud mees, kelle jutustusi oma elust kõik hea meelega kuulasid. Muidugi, ega me kontrollida ju ei saanud, palju neis juttudes tõtt sisaldus, kuid ka head väljamõeldist, kui ta on hästi räägitud, on mõnus kuulata. Kuid üks asi tehti kõikidele uustulnukatele kambri vanemate olijate poolt kohe raudselt selgeks. Nimelt – rääkida võis ainult sellest, mis üleval, s.t. uurijal oli teada. Kõik see, mida üleval ei teatud, samuti kaaslaste õiged nimed, pidi suurte pahanduste ja lolli peaga väljarääkimiste vältimiseks jääma ainult ja ainult oma teada. Meie kambri meestest rääkides tuleks veel ehk mainida, et lühemat aega viibis seal ka Eerik Heine, kes nüüd Ameerikas elab. Selle mehe seiklustest on lehtedes nüüd hiljem üsnagi palju kirjutatud. Meelde on jäänud ka üks, oma olemuselt tüüpiline maapoiss, igavene lõuapoolik, kes kõikidele soovijatele teatas, et tema on valmis pöörama riiki nagu käiavänta, täiesti ükskõik kumba pidi – valgest punaseks või punasest valgeks, peaasi, et hästi makstakse. 1000 rubla tund ja läheb lahti.

Vangi igapäevane "tööpäev" oli üsnagi üksluine. Hommikusele äratusele järgnes silmapesemine ikka sellesama WC kohal, seejärel hommikusöök ja siis niisama molutamine ja jutupuhumine. Pidevalt kontrolliti, et ega keegi ometi magada püüa. Mõne aja pärast toimus umbes 20-minutiline jalutus-

käik vangla hoovil, müüriga piiratud ja hästi valvatud platsikesel, mis seisnes sellel platsikesel käed seljal ringimarssimises (see asjaolu iseenesest räägib sellest, et mingi nipp pükste ülevalhoidmiseks sai ilmselt siiski leiutatud). Lõpuks saabus lõuna. Üldiselt tuleb ütelda, et ega vanglas antavate toitude kvaliteet just vaimustust esile kutsunud. Ja paksuksminemist polnud kah karta. Edasi jälle molutamine ja siis õhtusöök. Mäletan, kuidas üks endine suure talu peremees, kes just äsja oli meie juurde saabunud ja oma esimest õhtusööki sõi, ütles: “Ma olen 60 aastat ära elanud, aga seda ma veel ei teadnud, et tanguputru ka ilma piimata süüa saab.”

Aeg-ajalt, vist iga 10 päeva tagant, toimus saun. See oli ühendatud ka igasuguse karvakasvu mahavõtmisega. Nii pea pealt, näolt kui ka kehalt. See tegevus toimus juukselõikusmasinaga, mis korralikult kitkus. Saun ise seisnes duši all käimises. Pesemiseks anti ka väike tükk seepi. Valvur, kes dušše reguleeris, lõbustas enamasti ennast sellega, et keeras lahti kas liiga kuuma või siis, kui kisa suureks läks, jälle täiesti külma vee. Nii neid vange siis vahelduva külma ja kuuma veega karastati, aga suurema sõnniku sai ihu pealt ikka maha ja täisid ei olnud karta.

Õige tegevus läks lahti tavaliselt hilja õhtul ja öösel, kui mehi hakati ülekuulamisele kutsuma. Ülekuulaja juurde kutsumisel toimus omaette tsirkus. Et jumala pärast, ka juhusliku eksituse tõttu, keegi teada ei saaks, kes seal Pagari keldris ikka istuvad, siis oli valvuritel keelatud vange nimepidi välja kutsuda. Vangi välja kutsuv valvur lihtsalt nimetas perekonnanime esitähe ja kõik vangid, kelle nimi algas vastava tähega, pidid oma nime ütlema, kellede hulgast valvur siis vajaliku välja kutsus ja konvoisõdurile üle andis. (Vangi kambrist väljavõtmisel pidi tingimata osalema ka mõni kõrgem ülemus, ainuisikuliselt valvur ust avada ei saanud). Ja iga liigutuse juurde käis muidugi käsklus: “Tassa, kurat!”

Ka sellegi ettevõtmisega sai valvurite väikese intelligentsi tõttu vahel nalja. Nii kolksatas ühel päeval kambriukse luuk järjekordselt lahti ja luugist sissevaatav valvur häälitses “O – O – O”. Et meil parasjagu ühtki O-tähega algava nimega meest kambris ei olnud, siis vaikisime. Valvur kordas veel kord “O – O – O” ja et keegi ka nüüd ei reageerinud, siis kolksatas luuk kinni. Mõne aja pärast avas valvur ukse ning sisse astus korrapidaja ohvitser (vangivalvuri ja igasuguste ülemuste sisenemisel pidid kõik püsti tõusma ja valvel seisma). See oli ju ennekuulmatu, et vang sõna ei kuula. Pärast mõningat diskussiooni aga selgus, et see “O” tähendas hoopis Fjodorovi. Selline mees kambris tõepoolest leidus. Kui ma õigesti mäletan, siis oli ta mingi laevakapten.

Minul jäi Pagaris olemise aeg suhteliselt lühikeseks. Õnneks sattus mulle mõistlik ülekuulaja, kes kohe teisel või kolmandal ööl, kui ta mind esimest korda oma juurde lasi kutsuda ütles, et kõigepealt vaata ja siis räägime. Uurija käes oma mundris pilti nähes oli asi selge. Põhiküsimused olid ju klaarid: vabatahtlik? – vabatahtlik, lendur? – lendur, raudristikavaler? – raudristikavaler. Sellest piisas sõjatribunalis kõikide sabadega 25 aasta andmiseks rohkem kui küllalt. Seda teadsime me mõlemad, nii uurija kui mina. Süüdistusparagrahviks tolleaegse Vene NSFV kriminaalkoodeksi kohaselt, mis ka Eesti NSV-s oli kehtestatud oli §58, mille alapunktid hõlmasid igasuguseid riigivastaseid kuritegusid.

Minu alapunktiks oli 1"a". Algul oli veel teisigi alapunkte, kuid need langesid uurimise käigus tasapisi ära. Ilmselt piisas minu süüdimõistmiseks §58 1"a"-stki, mis maakeeli tähendas otsest isamaa äraandmist mittesõjaväelase poolt (ei olnud ma ju enne Saksa sõjaväkke minekut Nõukogude Armees teeninud). Kõrgeimaks karistusmääraks selle alapunkti järgi, nagu suure osa teistegi §58 alapunktide järgi oli surmanuhtlus. Et julgeolek oli mingid lennuväe arhiivid kätte saanud, siis omasid nad andmeid kõikide või peaaegu kõikide Eestis elavate meie poiste kohta, vähemalt lendavkoosseisu osas, ja seetõttu mind teiste suhtes eriti ei pinnitudki. Ja nii läkski kõik üsna kiiresti.

Õieti oli neid ülekuulajaid, kellega minul oli tegu isegi kaks. Neist peamine oli leitnant Karulas, nagu ta ennast esimesel kohtumisel mulle tutvustas. Tema eesti keel oli ilma aktsendita. Teiseks meheks oli venelane, leitnant või vanemleitnant Ljaptšihhin. Kui palju ta eesti keelest aru sai, ei tea. Nendega vesteldes ma ennast siis "lõbustasingi".

Ülekuulamised toimusid väikestes trellitatud kabinettides, milles asetsevad mööbliesemed olid põranda külge kinni kruvitud. Trellid ja kinnitatud mööbliesemed olid selleks, et keegi ei püüaks aknast välja hüpates enesetappu sooritada, või, mis veelgi hullem, ülekuulajat näiteks tooliga maha lüüa. Kes seda teab, mis neil metsikutel SS-meestel või metsavendadest bandiitidel mingil hetkel võib pähe tulla. Ülekuulajaid oli tavaliselt üks või kaks ning neile lisaks ka tõlk. Toimus ju ülekuulamine ja eriti protokolli kirjutamine vene keeles. Tõlki võis ka mitte olla, kuid, nagu vanad vangid õpetasid, oli tõlgi juuresolek igati kasulik. See andis mõtlemisaega. Seni, kuni uurija küsimust ja sinu vastust tõlgiti, oli sul aega mõtelda, millest jutt edasi võiks minna ja mida sel juhul vastata. Niisiis, tuli alati nõuda tõlki. Ka siis, kui sa vene keelt piisavalt valdasid. Iga ülekuulamise järel, kui protokoll oli uurija poolt valmis kirjutatud, tuli sellele alla kirjutada, et kõik ikka tõele vastab. Mõni pullivend rääkis aga, vahel lausa nalja pärast, täna nii ja homme naa, mis uurijad tavaliselt üsna marru ajas. Siis järgnesid sellele tavaliselt

ähvardused, milledest olulisemateks olid kartsapanek ja pakikeeld. Siis võis süütu näo pähe teha ja suurte silmadega uurija otsa vaadates ütelda, et kas ma tõesti eelmine kord nii rääkisin. Näe, vangla on vist mälu peale mõjunud. Pakikeeluga oli asi aga nii, et väga paljudel ei olnudki mitte kedagi pakki toomas. Kogu pere oli kas kaugel, küüditatud või samuti arreteeritud.

Kuid vahel esines tagantjärele mõeldes ka koomilisi seiku. Nii vaidlesime me uurijaga ükskord peaaegu terve öö selle üle, kui palju lahingulende ma ikka sooritanud olen. Mina ütlesin tegeliku arvu – 63, tema aga väitis et 65. Ja nii me siis vaidlesime, nagu oleks sellel kahel lennul ei tea kui suur tähtsus olnud, kuid asi läks põhimõtteliseks. Lõpuks, vastu hommikut tüdinesin ma ära ja ütlesin, et teate, kodanik uurija, ma oleks need kaks lendu kah teinud, kui selleks vaid käsk oleks olnud. Teda see vastus rahuldas ja õnnelikuna kirjutas ta protokolli, et ülekuulatav sooritas 63 lahingulendu ning oleks neid ka rohkem teinud, kuid käsku ei olnud. Ja siis läksime laiali. Tema – ma ei tea kuhu, mina aga valvuri saatel tagasi kambrisse, kus sain veel paar tunnikest isegi tukkuda.

Nii möödusid mõned nädalad ja saabus see kaunis hetk, kus uurija mind viimast korda enda juurde kutsus ja teatas, et tema töö on nüüd lõppenud - edasi tegeleb minuga Patarei vangla ja sõjatribunal. Enne lasti mind veel minu kohta käivate toimiku materjalidega tutvuda ja koostati protokoll 206 või 204 (numbri mäletamisega on raskusi). See oli niinimetatud lõpuprotokoll, mille allakirjutamisega vang tunnistas, et ta on enda vastu esitatud süüdistusmaterjalidega tutvunud. Selles protokollis ei avaldatud ainult agentuuriandmeid. Need, samuti sinu kohta andmeid kogunud agentide nimed pidid jääma salajasteks. Sinu kohta uurija juures tunnistanute seletused olid aga ilusasti kirjas. Pean ütlema, et mina olin oma tunnistajate seletustega üsnagi rahul. Mitte keegi ei olnud mulle mingit olematut pahna kaela püüdnud määrida või mingil viisil muidu mustanud. Oli tunda, et mehed olid püüdnud rääkida nii vähe kui võimalik.

Ma ei mäleta, kas see toimus kohe järgmisel päeval või mõni päev hiljem, kui mind kambrist välja kutsuti ja vangla hoovile viidi, kus ootas juba vangiveoauto, meeste poolt Rongaks ristitud. Selliseid autosid kasutati kogu Nõukogude Liidus, nii et kunagi, kui me juba kusagil Venemaal Siberi poole rändasime, tegi üks mu saatusekaaslastest nalja, reklaamides enne mingisse järjekordsesse vahepealsesse tapivanglasse jõudmist seda sõidukit: "Igas linnas ees juba ootamas teile tuntud headuses rahvaauto Ronk". Ronga iseärasuseks oli veoauto kastile ehitatud kinnine, akendeta kabiin, mis omakorda oli vaheseintega väikesteks, kapitaolisteks pimedateks kongideks jaotatud. Auto tagaosa oli kongidest raudtrellidest uksega eraldatud ja seal olid kohad kahe saatevalvuri jaoks. Vangid viidi ükshaaval kongidesse, kusjuures saateks

öeldi jälle “Tassa, kurat”. Kui auto oli täis laetud, suleti trellitatud uks, valvurid ronisid oma kohtadele ja sõit läks lahti. Mu esimene sõit selle riistapuuga ei olnud pikk. Ainult Pagari tänavalt Patarei vangla hoovile, kus meid jälle ükshaaval maha laeti. Kuidas see täpselt just toimus, ka selle on aeg juba mälust kustutanud. Ilmselt mingeid eriti huvitavaid, meeldejäävaid sündmusi selle juures ei toimunud.

LOOJENEVA PÄIKESE KULLAS ...

Patareisse saabusin kas novembri keskel või lõpus ja selles asutuses õnnestus mul üle kuue kuu viibida. Selle aja jooksul tuli elada õige mitmes kambris, koos paljude saatusekaaslastega. Algul tuli viibida eeluuritavate, hiljem aga süüdimõistetute kambrites. Ja jälle pean tunnistama, et muljed Patareis toimunud sündmustest on mu peas lootusetult segunenud. On üsnagi eredalt meelde jäänud sündmusi, kuid paljud nendega seotud asjaolud, nagu millal just ja kus, on mälust juba kustunud. Seetõttu ei püüagi ma neid järgnevalt eriti eristada ja mingisse ajalisse ritta seada, vaid räägin elust Patarei vanglas üldiselt ja ka üksikutest enam meelde jäänud seikadest, ilma et ma aega ja kambrit, kus üks või teine sündmus täpselt just toimus, püüaksin täpsustada.

Niisiis – "rahvaauto Ronk" tõi mind koos mu varandusenatukesega Patareisse. Ega selle vangla üldpildiga tutvumiseks suurt aega ei antud. Vastuvõtjad olid harjunud mehed, kes oma tööd, s.t. vangidega ümberkäimist tundsid ja, nagu kusagil eespool juba Švejki sai tsiteeritud, ei tembutatud pikalt. Kõigest sellest, mis just täpselt toimus, eriti eredaid mälestusi ei ole jäänud, ja üsna peagi sulgus kambriuks värske vanglakodaniku järel.

Pagarist saabunuile tundus Patarei vangla algul hiiglama laheda kohana. Nagu teise maailma oleks saabunud. Patarei oli kunagi ehitatud merekindluseks ja tal olid paksud kiviseinad. Vangla oli ta juba Eesti ajal olnud ja räägiti, et sealt põgeneda olevat õnnestunud ainult omaaegsel Vapside tegelasel Sirgul, kuid seegi toimus vangla personali kaasaaitamisel. Kuid kambrid, vähemalt need, millistes minul tuli viibida, ehkki pisut külmad ja rõsked, tundusid suurte ja valgetena. Küllaltki suured aknad olid küll trellitatud, kuid nad ei olnud kaetud ja neist avanes vaade Tallinna lahele, kus liikusid laevad ja lendlesid kajakad. Pagari hämara, vaid elektrilambi poolt valgustatud, ilma igasuguse väljavaateta kambriga võrreldes oli vaheldus missugune. Ja eks see vist oligi esmaselt sellise hea mulje põhjuseks. Puuduseks oli siin aga asjaolu, et oma ihuhädade rahuldamiseks oli kambris ainult pealt kaetud nõu, niinimetatud parask, mis seisis kambri ukse kõrval. Iga päev viidi vangid seepärast hommikul ja vist ka õhtul eraldi pesemis-tualettruumi. Kambri korrapidajad pidid siis paraski kaasa võtma ja seal tühjendama. Et kambri õhk liiga paksuks ei läheks, kehtis kambris omavaheline kokkulepe, et paraskil toimetati ainult väiksemaid asju. Tõsisemad tegemised, kui asi vähegi kannatas,

tuli ära ajada tualettruumis. Peab ütlema, et sellise režiimiga harjus üsna kiiresti ära.

Ka mehi oli kambris palju. Kui esimene kamber oli veidi väiksem, siis edasi viis mu tee suurtesse kambritesse, kus mehi oli vist midagi seitsmekümne ringis. Tõsi, kohti oli vangide jaoks ette nähtud ainult 30 või 32. Sellest rääkis asjaolu, et seinte küljes oli just nii palju ööseks alla lastavaid magamisnarisid. Kuid mis seal ikka teha, kui rahvavaenlasi oli Eestis nõukogude korra ajal nii palju siginenud, et Patarei kambrid olid rahvast pidevalt pungil täis. Ja selline olukord oli juba üle viie aasta kestnud, ehkki vahepeal oli rahvavaenlasi lausa tuhandete kaupa Venemaale vangilaagritesse veetud. Järjest uusi tuli juurde ja julgeolekuorganite tööle ei paistnud lõppu tulevat. Paraku tähendas see Patarei asukatele aga seda, et enamikul meestest tuli siin põrandal magada. Narikohti jätkus vaid vanematele, auväärse staažiga kambrielanikele.

Kahtlemata oli Patareis ka teistsuguseid kambreid. Kusagil olid isegi surmamõistetute kambrid ja need küll sellised kui tavavangide omad ei olnud. Kuid nendest ja seal valitsevast olukorrast kuulsime ainult nende meeste käest, kelle surmaotsus oli ümber muudetud ja kes siis seejärel tavaliste vangide hulka tagasi toodi. Meie kambrisse sattus selliseid mehi kas üks või kaks ja need siis rääkisidki oma muljeid. Nendes kambrites erines olukord meie kambri olukorraga võrreldes üsnagi kardinaalselt. Kuid siinkohal pikemalt selle kirjeldamist ainult teiste meeste juttude järgi ei saa siiski vist õigeks pidada.

Nii siis saabusin. Nagu ikka pakkus uustulnuk vanadele olijatele esialgu suurt huvi ja oma elust ning tegevusest ning väljaspool vanglat toimuvatest sündmustest ülevaate andmiseks kulus vist paar-kolm päeva. Muu hulgas toimus ka huvitav kokkusaamine. Ma rääkisin, et eelmisel suvel, kui olin üliõpilasena Kohtla-Nõmmel praktikal, külastas äsja loodud Lõuna-Eesti (või Võru) teater oma ringsõidul ka seda asulat. Et näitlejate hulgas oli päris palju tuttavaid, siis läks koolimajas, kus meie, üliõpilased-praktikandid elasime, pärast etendust suur pidu lahti, mis kestis hommikuni. Seal siis rääkisid näitlejad meile, et nende hulgast oli teepeal, ringreisil olles üks näitleja nimega Kannuluik arreteeritud, mille peale üks mu jutustust kuulanud mees lühidalt märkis: “See Kannuluik, see olen mina.”

Režiim oli Patareis tunduvalt lahedam kui Pagaris, eriti süüdimõistetute kambrites. Siin olid asjad juba selgeks tehtud ja midagi eriti varjata ei olnud enam vaja. “Tassa, kurat!” jäi Pagarisse maha. Seetõttu sai siin küllaltki normaalse häälega rääkida ja isegi laulu teha. Tõsi küll, laulda tuli siiski pianos, kuid sellist “paanikat” vähegi kõvema hääle pärast kui Pagaris siin ei

tekkinud. Ka vangide kultuurse meelelahutuse peale oli mõeldud. Kambris lubati doominot mängida (seda harrastati hoolega) ja vanglas oli isegi raamatukogu, kust sai raamatuid laenutada. See toimus küll nii, et ega ise kambrist välja ei saanud, vaid raamatukoguhoidja, üks naisterahvas käis aeg-ajalt kambris, ütles, milliseid raamatuid on võimalik saada ja küsis mida neist lugeda soovitakse. Mõne aja pärast tõi ta siis soovitud raamatud ja korjas läbiloetud teosed jälle ära. Imestust äratas see, et raamatukogus oli terve rida selliseid raamatuid, mis väljaspool vanglat kuulusid juba keelatud kirjanduse hulka. Kui ma õigesti mäletan, siis õnnestus mul seal isegi August Gailiti "Isade maad" lugeda. Ilmselt oli selline olukord tingitud sellest, et vangla venekeelne personal lihtsalt ei jaganud eestikeelsetest raamatutest mitte midagi ja seetõttu jäid juba endistest aegadest raamatukogus olnud raamatud sinna alles ka siis, kui need vabas elus keelatuteks või ebasoovitavateks kuulutati.

Süüa sai kolm korda päevas ja toidujagajateks, niinimetatud palandörideks, olid väikese karistusega kriminaalvangid, kes valvuri saatel oma toidunõudega kambrist kambrini käisid ja toiduportsud läbi kambriukses olnud luugi sisse andsid. Toidunõudeks olid alumiiniumkausid. Põhiliselt oli tegu leiva ja selle juurde käiva pudru või supiga (vahel andis päris mõistatada, millega on tegu). Et küllaltki suur osa meestest, vähemalt Tallinnas elanutest, sai aeg-ajalt kodust ka pakke, siis toiduga erilisi raskusi ei olnud ja ka vaesemad vennad elasid teiste abil ära. Erilist energiakulu, vaatamata iga päev tehtavale umbes paarikümneminutilisele jalutuskäigule vangla hoovis spetsiaalselt selleks ehitatud jalutusboksis, ju ei olnud. Võimlemine ja igasugune muu kehakultuuriline tegevus oli vanglas kõvasti keelatud, ehkki osa mehi (nende hulgas ka mina) seda kõigele vaatamata mingil määral siiski harrastada püüdsid, et end kuidagi ikka vormis hoida. Kuid tuli arvestada, et vahelejäämisel lõhnas lugu kartseri järgi. Jah, aga neid ridu kirjutades kerkis mul tahes-tahtmata küsimus – kuidas meid toideti, seda ma enam-vähem mäletan, ent kuidas me juua saime? Seda, et ma kõik need kuud, mis Patareis elasin ilma joomata olin, ei tahaks nagu uskuda. See oleks isegi kaamelile põntsu pannud. Samuti ei mäleta, et oleksin eriti janupiinade käes kannatanud, nii et juua me ilmselt saime, aga kuidas?

Valvati meid hoolega. Kambri ustel oli kolm lukku, mille võtmed olid vastavalt koridoris jalutava valvuri, koridori korrapidaja, kes asus koridorist väljaspool, koridori sulgeva trellitatud ukse taga ja korrapidaja ohvitseri käes. Seega vangi kambrist väljaviimiseks pidid kõik kolm meest kohal olema. See välistas võimaluse mõne mehe äraostmiseks. Nagu eespool juba öeldud, olid ka kõik koridoriuksed lukustatud.

Mis aga Patareis, Pagariga võrreldes oli üsnagi heal järjel, oli kambritevaheline side. Muidugi ei hoolitsenud selle eest vangivalvurid. Hoopis vastupidi – sidepidamine oli rangelt keelatud ja karistatav, kuid ega siis kõike ka tegemata jätta saa. Et sellest on vangielu kirjeldavates jutustustes vähe räägitud, siis teeksin seda siinkohal pisut pikemalt. Oli ju vanglas informatsiooninälg väga suur. Teada ei tahetud mitte ainult seda, mis väljaspool vanglat üleüldse sünnib, vaid paljudel oli ka isiklik mure oma lähedaste pärast, millele lisandus vajadus teada saada, mida su kambamehed on rääkinud jne. Pagaris oli kambritevahelise side pidamine äärmiselt raske. Võiks öelda, et omavahelist sidet praktiliselt peaaegu ei olnudki. Patareis nägi asi aga hoopis parem välja.

Mäletan, et vist kohe esimesel päeval, kui ma Patareisse saabusin, esitasid kambrikaaslased pärast mu elulooga lühidat tutvumist mulle küsimuse, et kas ma endise lendurina ka raadiosidega kursis olen. Minu imestuse peale, et kust nad siin kambris raadio võtavad, selgitati mulle, et raadiot küll ei ole, aga sidepidamiseks on ka teisi võimalusi, kui morset oskad. Ja tõepoolest, vanglas oli välja töötatud sidepidamine läbi seinte koputamisega morsetähestikku kasutades. Asi pakkus mulle kohe huvi ja pärast lühikest tutvumist saigi minust üks kambri "radiste". Ma olin morsetähestiku ja radistitööga kokku puutunud juba skaudipoisina, sest meie lipkonnas oli vanemskaudiks üks sidepataljoni allohvitser, kes meile, poistele seda asja siis õpetama hakkas. Saksa sõjaväes teenides olin läbi teinud aga lennukooli, kus raadioside oli kohustusliku õppeainena kavas.

Kuidas see asi siis käis? Teatavasti moodustatakse morsetähestikus üksikud tähed kriipsude ja punktide kombinatsioonina. Näiteks "A" on ·–, "B" –··· jne. Õnneks olin ma kunagi kohe õige õpetaja käe alla sattunud, kes rõhutas, et morse õppimisel ei tohi mitte kriipse ja punkte lugeda, vaid kõrva tuleb jätta tähe rütm. Punkti jaoks kasutati silpi "di" või "dit" ja kriipsu jaoks "daa". Näiteks "K" täht, mille kirjapilt morses on –·–, kõlab daadidaa, "L", mille kirjapilt on ·–··, kõlab didaadidit jne. Nüüd, vanglamorses, oli käibel süsteem, kus kriipsu asemel kasutati kahte kiiresti koosantavat punkti (koputust) ja punktiks oli väikese vahega üksikoputus. Seega siis "K" tähiseks oli koputava morse kirjapildis ·· · ··, mis kõlas didit-dit-didit, "L" oli · ·· · ·, mis kõlas vastavalt dit-didit-dit-dit jne. Süsteemiga harjus kiiresti ja juba üsna lühikese harjutamise järel olin valmis töötama kiirusega 50–60 tähte minutis. Kohe tuli mul hakata välja õpetama ka uusi sidemehi, sest enne mind oli kambris ainult üks, mitte eriti hästi morset oskav mees olnud. Soovijaid leidus küllaga ja varsti toksis me kambris õige mitu meest üsnagi rahuldavalt.

Kambrite vahel välja kujunenud tava kohaselt toimus iga päev hommikul ja õhtul pärast sööki sideseanss, kus kutsuti välja mõlemal pool olevad kambrid ja anti edasi, mis uuemat on juhtunud või teada saadud. Peab ütlema, et tänu Saksa sõjaväele oli, vähemalt tol ajal kui mina Patareis istusin, peaaegu igas kambris mõni mees, kes sidepidamisega hakkama sai ja seetõttu omavaheline side üsnagi hea. Lisaks "korralistele sideseanssidele" toimus sageli ka erakorralisi sidepidamisi, kui mõnel kambrikaaslasel oli hädasti vaja mõnelt teises kambris olevalt mehelt midagi teada saada või edasi ütelda. Sidemeeste auks peab ütlema, et kui vähegi oli võimalik, siis püüti teha kõik, et naabrite palvet täita, ehkki vahel tuli selleks side luua isegi läbi mitme kambri.

Tegelik sidepidamine käis nii, et sidepidaja heitis seina äärde maha ja ettevaatlikult vastu seina koputades kutsus naaberkambri "radisti" välja. Vahel alustas naaber varem ja kui siis keegi meie kambri meestest kuulis vastu seina toksimist, kutsus ta kohe kellegi meie kambri "radistidest" kuulama. Kõige paremaks koputamisvahendiks oli doominokivi või lusikavars. Ma ei mäleta, kas meil tõepoolest olid alumiiniumlusikad käes, kuid tean kindlasti, et olen ise seda koputamisvahendina kasutanud. Loomulikult pidi sideseanss toimuma tasa, et mitte äratada valvuri tähelepanu. Tasase koputamise puhul oli aga vaja võimendust. Selleks sobis suurepäraselt alumiiniumkruus, mis vastu seina surudes andis väga hästi heli edasi. Erinevalt tavalisest raadiosidest vastati koputamismorse puhul igale tähele omapoolse ühekordse koputusega märgiks, et tähest on aru saadud. Sõnavahet tähistas tõmme koputamisvahendiga mööda seina. Rusikalöök (tume müts) vastu seina tähendas aga alarmi ja side katkemist – kas vaatas valvur luugist sisse või tuldi kambrisse. Üldiselt oli reegliks, et side sellise katkestamise korral oli ohu möödumisel sidepidamise jätkajaks katkestanud radist, sest tema ju teadis, millal võib uuesti alustada.

Peab ütlema, et sidemehe vahelejäämine, mida karistati kartseriga, oli kambri jaoks vägagi suur pahandus, sest selle tulemusel kaotati väga vajalik mees (ega neid sidemehi siis küllaga kah ei olnud). Halvemal juhul võis see viia mõneks ajaks, kuni saabus mõni uus mees, kes morset oskas, koguni side katkemiseni. Et seda vältida, tegi kogu kamber sideseansi ajal "radistile" katet. Istuti või jalutati nii, et ootamatult ukseluuki avades "radisti" teiste varjust kohe näha ei oleks, doominomängijad aga klõbistasid oma doominokive kõvemini, et koputamine välja ei kostaks. Ühe sõnaga – "radisti" tuli iga hinna eest sissekukkumisest hoida.

Oli ka teisi sidepidamise mooduseid, näiteks kirjade peitmine tualettruumi jne., kuid kõik need moodused olid morses sidepidamisega võrreldes siiski kõrvalise tähtsusega. Viimase efektiivsus, eriti just vastastikuse vestluse või-

malus ja teadete edasiandmise kiirus oli teiste moodustega võrreldes ülisuur. Meelde tuleb kolm lugu, mis mulle tänu morsesidele teatavaks said.

Neist esimene. Ühel päeval anti sideseansil läbi teade, et üks mees olevat sõjatribunalist põgenema pääsenud. See oli suur uudis, mida laialt arutati ja rõõmustati, et tšekistid ninanipsu said. Paraku tuli sellele paari nädala pärast ka järg, mis teatas, et mees olevat uuesti tabatud. Lugu ise olevat olnud nii, et sellele mehele olevat ta naine just enne sõjatribunali viimist pakiga uue palitu ja kaabu järele saatnud. Roosikrantsi või tol ajal Lauristini tänaval asunud sõjatribunali viidi kogu sel päeval süüdimõistetavate seltskond Patareist Rongaga (ühe või mitmega) korraga kohale, kus nad siis keldris olevast kongist kordamööda üles tribunali ette kutsuti, seal sõnad peale loeti ja siis alla tagasi toodi. Tagasi Patareisse toodi nüüd juba süüdimõistetud samuti Rongaga ja jaotati siis süüdimõistetute kambreid pidi laiali (et kedagi oleks ka õigeks mõistetud, seda ei mäletanud mitte keegi juhtunud olevat).

Põgenema pääsenud mees olevat ennast all keldris olles aga peldikusse viia palunud. Seda konvoi ka tegi. Kui ta sellest kohast pärast oma asjaajamisi väljus, oli konvoi nähtavasti hetkeks kusagile kadunud ja mees läks maja peale kolistama, lootuses, et ehk pääseb kuidagi minema. Ta kohtas aga korrapidaja ohvitseri, kes vangi korralikust välimusest segadusse viiduna (kaabu varjas pöetud pead) arvas, et tegu on kellegi kõrvalise isikuga ja käratas, et mis te siin teete, minge kohe minema. (Oli olnud juhuseid, kus vangide omaksed püüdsid tribunali hoonesse tulla, et neid veel kord näha.) Mees vabandas viisakalt, et andestust, ma ei teadnud, et siia tulla ei tohi, korrapidaja ohvitser viis ta ukse juurde ning kontrollis, et mees ikka tõepoolest ära läheks. Seda too tegigi, aga õhtul, oh häda, loe vange kas edaspidi või tagurpidi, üks mees on puudu. Ei tea, mis sai sellepäevasest valvemeeskonnast. Võib arvata, et ega neil hästi küll ei läinud. Kahjuks saadi aga põgenik paari nädala pärast täiesti juhuslikult uuesti kätte. Ta oli parajasti teise mehe juures olnud, keda püüdma mindi. Igatahes Patareis tekitas see lugu suurt elevust.

Teise loo puhul oli asi nii, et mind kutsuti õhtul välja ülekuulaja juurde. Olgugi et mu uurimine oli juba lõpetatud, seda aeg-ajalt siiski veel tehti. See oli aga parajasti periood, kus vanglas oli millegipärast vähe uudiseid. Sel päeval seisnes uurimine selles, et uurija tegeles põhiliselt vanadest protokollidest ümberkirjutamisega ja mind küsimustega peaaegu ei tülitanud. Istusin uurija kabinetis, kus mu iste oli radiaatori kõrval ja siis hakkas korraga keegi mööda keskküttetorustikku morses päevauudiseid edasi andma. Ka uurija kuulis seda klõbistamist, kuid ega tal midagi teha olnud. Tont teab, kus see klõbistaja asus ja ega venelastest uurijad üldiselt ladina tähestikus kasutatavat morset ka ei tundnud. Niisiis ajasime mõlemad oma asja – tema kirjutas

protokolli ja mina kuulasin päevauudiseid. Kambrisse tagasi minnes oli mul kohe päris palju, mida rääkida. Teised mehed olid üsna üllatunud, et kust ma seda kõike küll kuulsin. Kas uurija rääkis või?

Kolmas lugu oli üpris omapärane. See juhtus siis, kui olin sõjatribunalis oma 25+5 kätte saanud ja istusin juba süüdimõistetute kambris. Nimelt oli me kõrvalkambrisse vahepeal toodud mu kunagine lennukooli- ja ka ülikoolikaaslane Valdo Raag. Ka tema oli oma aastateportsu juba kätte saanud. Et ta tänu lennukoolile samuti hästi morset oskas, siis vestlesime üsnagi tihti ja pikalt. Peale igapäevaste juttude tuli vahetevahel ka uurimisteemalisi jutte rääkida. Tavaliselt oli lugu nii, et kui meist üks uurija juurde kutsuti, siis pärast tagasitulekut oli ka teisel varsti, nii poole tunni kuni tunni möödudes minek ja enamasti olid küsimused ühed ja samad. Et esimesena väljakutsutu oli selleks ajaks aga juba jõudnud läbi anda, mis teemal täna vestlus tuleb ja mida ta ise vastanud oli, oli järgmine mees uurija juurde saabudes juba jutuks ette valmistatud.

Ühel hommikul teatas kõrvalkambri "radist", et Valdo oli nii kiiresti välja kutsutud, et ta ise mulle enam teadet anda ei jõudnud. Hästi, jäin Valdo tagasisaabumist ootama. Tavaliselt kestis uurijaga jutuajamine paar tundi. Aeg kulus ja kulus, aga mind millegipärast sel päeval välja ei kutsutud ja ka Valdo ei tulnud tagasi. Pärisin kõrvalkambrist uuesti järele, et kas ta kutsuti välja koos asjadega, aga vastus oli, et ei. Seega kusagile kaugemale teda ära ei saadetud. Oli juba päris hilja õhtul, kui Valdo mind välja kutsus ja hakkas läbi seina toksides oma seiklusi jutustama. Lugu oli umbes samamoodi olnud, kui selle tribunalist põgenenud mehega. Kui ülekuulaja oli lõpetanud, kutsus ta konvoi ja käskis Valdo tagasi kambrisse viia. See viis Valdo koridori ja pani mingisse kappi seisma, minnes ise mingite asjaõienduste pärast veidiks ajaks kusagile ära. Et aeg venis, siis mõtles Valdo veidi pulli teha, tuli kapist välja ja läks mööda vanglat kolistama, et vaadata, kas siit ehk kuidagi ei oleks võimalik välja pääseda. Ei tea, mida küll konvoi mõtles ja tegi, kui ta tagasi tulles Valdot enam eest ei leidnud. Küllap tal ühte ja teist vist püksi pudenes. Oli ju selline vangi kaotsilaskmine üldjuhul kinnimineku ots.

Valdo oma käe peal seiklemine lõppes aga varsti, sest üks möödaminev valvur pidas teda vangla sisetöödel kasutatavaks lühikese karistusajaga kriminaalvangiks ja käsutas endaga kaasa tööle. Ja nii ta siis tegutseski terve päeva vangla sisetöödel. Isegi suppi olevat poliitiliste vangide kambritesse laiali vedanud. Õhtul aga, kui kriminaalvange hakati nende kambritesse tagasi viima, hakkas Valdo protesteerima, öeldes, et ta nende hulka ei kuulu. Kellele see ikka lõbu pakub krimkadega koos istuda. Siis läks paanika lahti. Kuidas see küll sai juhtuda, et 25 aastaks kinnimõistetud mees käib vabalt mööda vanglat ringi. Valdol oli vastus valmis – tema seisis ilusasti kapis,

kuhu ta oli pandud ja ootas oma konvoid, kui mingi mundris mees tuli ja ta kaasa käsutas. Kes see mees oli, ei tea ja nägu kah ei mäleta. Suurt skandaali sellest asjast, vähemalt meie teades, siiski ei tulnud, sest ega sellise asja suure kella külge panemisel ka vangla personalil pead ei oleks paitatud. Seetõttu kästi Valdol lõuad pidada ja mängiti ilmselt nii, et mitte midagi ei ole olnud.

Ja lõpuks, kui veel pisut sidepidamisest rääkida, siis tuleks ehk sedagi mainida, kuidas Venemaal venelastest vangid seda tegid. Nende süsteem, millega hiljem mööda Venemaa vanglaid ringi rännates avanes võimalus tutvuda, oli üsnagi algeline. Selle peale, et morset kasutada ei olnud tuldud. Ei oskagi arvata miks, sest venelastest radiste pidi vanglates ju leiduma. (Aga ka kõrge kultuuriga inkad ei olevat ratta leiutamisega hakkama saanud!) Püüti küll koputamisega teateid edasi anda, kuid siin tähistas üks koputus tähte "а", kaks koputust tähte "б", kolm koputust tähte "в" jne. Nii et kui vaja oli edasi anda tähestiku viimaseid tähti, siis võisidki koputama jääda, sest lugemine läks ilmast ilma segamini.

Kuid aitab nüüd sidest. Ei seisnud vangi elu Patareis koos ju ainult kambris molutamisest, igapäevasest jalutuskäigust ja sidepidamisest. Oluliseks iga vangi elus oli päev, mil ta ametlikult süüdiolevaks tunnistati ja teada anti, kui kaua tal oma edasisest elust tuleb kodustest lahus, laagrites ja vanglates veeta. Poliitvangide süüdimõistmine võis toimuda kahel viisil. Enamlevinud variandiks oli sõjatribunal (tavalist rahvakohut poliitilistele, §58 järgi süüdimõistetavatele ei rakendatud), kuhu sind viidi ja kus pärast lühikest näitemängu sulle siis juba varem ettevalmistatud otsus ette loeti. Neil aegadel, kui mina vanglas viibisin oli selleks tavaliselt 25 aastat vangilaagrit +5 aastat õiguste kaotust +5 aastat asumist + varanduse konfiskeerimine (vahetult sõjajärgsetel aastatel oli ka lühemaid karistusaegu määratud).

Teiseks variandiks oli süüdimõistmine erikomisjoni (ametliku nimetusega vist küll Erinõupidamine), mida vangide hulgas "Troikaks" nimetati, otsusega. See komisjon vangiga kohtumisele ja kas või näilisele asja arutamisele aega ei raisanud. Lihtsalt ühel päeval kutsuti sind eeluurimiskambrist välja ja teatati, et erikomisjoni otsusega on sulle mõistetud nii- ja niipalju aastaid. Üldiselt oli teada, et sellist võimalust, et keegi poliitilistel põhjustel arreteeritutest ka vabaks võiks saada Nõukogude Liidus ei esinenud. Tõsi, sõjatribunal lükkas siiski vahel harva, kui uurijad kaebealusele tõepoolest kohe mitte midagi süüks panna ei osanud, asja tagasi, kuid ega see veel vabanemist ei tähendanud. Tavaliselt läks asi siis "Troikasse" ja see pani lihtsalt ja kiiresti kõik paika. Peab ütlema, et "Troika" otsused olid mõnevõrra pehmemad kui sõjatribunali omad ning ei ületanud tavaliselt kümmet aastat. Kuid see pehmus oli näiline, sest "Troika" otsus, nagu hiljem laagris selgus, ei olnud lõplik ja karistusaja lõppemisel võidi sind lihtsalt laagri eriosakonda välja

kutsuda ja teatada, et sulle on karistusaega lisatud, nii et istu aga rahulikult edasi.

1950. aasta 16. detsembri hommikul kutsuti mind kambrist koos asjadega välja ja see tähendas, et sinna kambrisse mul tagasitulekut enam ei ole. Koridoris ootasid juba mõned vangid ja neid koguti veelgi juurde. Kui paras ports oli täis saanud, viidi meid hoovile ja laeti Ronka. Järgnes lühike sõit ja jõudsimegi J. Lauristini tänaval asuvasse sõjatribunali, kus meid keldris asuvasse kambrisse paigutati ja jäeti väljakutsumist ootama. Mind kutsuti aga enne tribunali istungit juba välja ja viidi lähedalasuvasse tühja tuppa, kuhu kohe sisenes üks meesterahvas, kes ennast advokaat Levinina tutvustas ja teatas, et ta olevat mu kaitsja. Ütlesin, et ma endale kaitsjat palunud ei ole, kuid, nagu tema ütles, olevat seda teinud mu naine. Väljasolijatel ei olnud nõukogude õigusemõistmise süsteemist piisavalt teadmisi ja ta arvas, et tribunal toimub nagu kohus ikka, kus kaitsja midagi ära saab teha. See oli ilmaaegne raha raiskamine. Kuid siiski mitte päris. Protsessi kohta olime advokaadiga mõlemad kohe ühel arvamusel, et see on lihtsalt naljategemine ja seetõttu süüdistusmaterjalist nõrkade kohtade otsimine on asjatu ajaraiskamine. Küll aga palusin ma tal mõned asjad oma omastele edasi ütelda ja, nagu hiljem selgus, oli ta seda ka korralikult teinud. Lõpetasime jutu ja mind viidi tagasi ootajate kambrisse.

Mõne aja pärast kutsuti mind siis tribunali ette. Siin selgus, et mul on ka paarimees – Heino Nurk, kes sõja ajal oli meie lennusalgas motoristiks olnud. Miks meie süüasjad kokku liideti, ei tea. See jääb julgeolekumeeste saladuseks. Ühiseks meie tegevuses oli olnud ainult teenistus Saksa lennuväes, kuid sealgi olin mina lenduriks, tema aga motoristiks. Ka asja arutamisel selles suhtes midagi ei selgunud. Edaspidi me igatahes enam ei kohtunud.

Mis puutub kohtuistungisse, siis siin läks kõik, nagu lepse reega, s.t ei viidetud aega. Süüdistus loeti meile mõlemale ette, küsiti paar küsimust, sõna anti ka advokaadile, kes palus mulle õiglast karistust (teatavasti reklaamis nõukogude kohus ennast kui karmi aga õiglast kohut) ja tribunal läkski otsust tegema. Sekretär jäi minu mäletamist mööda aga kohtusaali ja kui kohtu koosseis pärast lühikest pausi tagasi tuli, ulatas ta tribunali esimehele ilmselt juba varem valmistrükitud otsuse (selle trükkimiseks sekretäril ju aega ega võimalust ei olnud), mille tribunali esimees siis ette luges. Otsuse kohaselt olin §58 1"a" järgi mõistetud 25 aastaks vangilaagrisse koos õiguste kaotamise ja vara konfiskeerimisega. Sama karistuse sai ka Nurk. Ma ei mäleta enam, kas kohe, või natuke hiljem sain kohtuotsusest ka ärakirja. See oli peale äravõetud asjade kviitungi ainus dokument, mis vangil enda käes võis olla. Seejärel viidi meid uuesti alla ootajate kambrisse, kuhu vahepeal

oli teisigi süüdimõistetuid tagasi toodud, kõigil 25+5 kõikide sabadega turjal. Aeg möödus lõbusalt, sest vähemalt väliselt mitte keegi oma tuju langeda ei lasknud. Vastu õhtut, kui kõik hommikul toodud olid ülevalt tribunalist jälle alla jõudnud, laeti meid uuesti Ronka ja sõidutati Patareisse tagasi. Nüüd aga tuli minna juba uude, süüdimõistetute kambrisse.

Mu paarimees tribunalis, H. Nurk[1].

[1] Fotod Riigiarhiivis olevast toimikust.

ВЫПИСКА ИЗ ПРИГОВОРА

Именем Союза Советских Социалистических Республик.

195[illegible] г. декабря 16 дня, Военный Трибунал войск МВД Эстонской ССР, в закрытом судебном заседании, в гор. Таллине в расположении Военного Трибунала в составе:

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩЕГО полковника юстиции [illegible]

и заседателей: Мл.лейтенантов милиции [illegible]аурсон и [illegible]иро

с участием адвоката [illegible]евина

при Секретаре ст.сержанте Моисеве

рассмотрел дело по обвинению АРРО Хендрика Хейнриховича, 1925 года рождения, в пр.пр.ст: 58-1"а" УК РСФСР.

ПРИГОВОРИЛ:

АРРО Хендрика Хейнриховича,

на основании ст.[illegible] УК РСФСР заключить в ИТЛ сроком на 25 лет /ДВАДЦАТЬ ПЯТЬ/ с поражением в правах на пять лет и конфискацией всего имущества.

Срок наказания исчислять с [illegible] октября 1950 года.

Приговор может быть обжалован в кассационном порядке в Военный [illegible] в течение 72-х часов с момента вручения [illegible] Военный Трибунал вынесший приговор.

Подлинный за надлежащими подписями.

ВЕРНО: Секретарь суд. заседаний военного трибунала войск МВД Эстонской ССР.

Тип. МВД [illegible]

Väljavõte sõjatribunali otsusest, mis tagas prii sõidu Kolõmale.

Elu süüdimõistetute kambris ei erinenud elust eeluurimisaluste kambris. Ainult et nüüd ei tulnud oodata enam kohut, vaid Venemaale vangilaagrisse saatmist. Et vangielu vähegi sisustada, püüti kambris peale doomino mängimise ja raamatute lugemise igavuse peletamiseks ka midagi muud ette võtta. Nagu mäletan, oli meil kambris terve rida haritud mehi ja nii siis otsustati, et hakatakse kordamööda kambrikaaslastele populaarteaduslikke loenguid pidama. Seda tehti ka kõrvalkambrites. Nii näiteks istus meie kõrvalkambris professor Võrk, kes oli meestele pidanud üsnagi huvitavaid loenguid elektrotehnikast ja maailma asjadest üleüldse. Ka minul tuli mõned loengud pidada nendel teemadel mida mina teistest paremini tundsin. Nendeks olid lennuasjandus, põlevkivitööstus ja spordialadest vehklemine. Minu kunagine lennukoolikaaslane Kalju Reitel, kes nüüd on tuntud skulptor, enne arreteerimist aga oli olnud kunstiüliõpilane, rääkis kunstist jne. Lisaks sellele tegime väikest viisi isegi kehalist treeningut, harjutades poksi ja enesekaitset.

Et meie hulgas oli ka pastoreid, siis toimusid iga pühapäeva hommikul kambri jumalateenistused. Loomulikult lihtsustatud korra kohaselt ja vaikselt. Ehkki kõik mehed ei olnud kaugeltki usklikud, respekteeriti neid jumalateenistusi ka uskmatute poolt. Kuulati vaikselt ja doominot ei taotud. Meie kambrisse oli sattunud aga ka lahkusulisi ja ühel päeval teatas üks neist, et ka tema tahaks pühapäevahommikust palvust pidada. Kambri üldine arvamus oli, et milles küsimus, lasku aga käia. Jutlus oli küllaltki segane, kuid see selleks. Halvem oli see, et julgustust saades püüdsid lahkusulised hakata palvetunde sagedamini korraldama ja hiljem, kuna neid esialgu viisakusest respekteeriti, kippus kamber vägisi palvemajaks muutuma. Siis sai meestel, kelledest suurem osa olid uskmatud, asjast aga villand ja öeldi otse välja, et kui nad jumalat paluda tahavad, siis tehku seda, aga vaikselt ja ärgu segagu kambri üldist elu.

Omaette vahelduseks oli laulmine. Seda tuli teha vaikselt, n.-ö. piano-pianissimo. Meie hulgas oli hea häälega mehi. Lauldi tuntud sõdurilaule ja ka teisi, enne sõda ja sõja ajal populaarseks saanud laule. Kuid lisaks nendele oli laule loodud ka Patareis. Peab ütlema, et erilise mulje jätsid neist Patarei valss ja Patarei tango. Mõlemad olid ilusa meloodiaga ja ka sõnad olid olukorrale vastavad. Eriti patarei valsi omad. Patarei tango oli veidi naiivsemate sõnadega. Kes nende autor oli, ei tea, kuid sügavasti meelde on nad jäänud tänapäevani. Olgu allpool siis Patarei valsi sõnad ära toodud:

Loojeneva päikese kullas
reidile laskumas päev,
vetepind veriselt kumab,
näen kajakaid lendlemas seal.
Tuuled need Soome poolt tugevalt puhuvad,
lained need Patarei randasid uhuvad,
trellide taga pean viibima ma
nüüd vangina.

Kui saabub õhtu,
kuu kahvatu kuma
on laskumas alla,
raudtrellidel ta.
Mu mõte mõtleb
ja süda soovib,
et peatselt vabana
siit lahkuks ma.

Koju mul maha jäi kallim,
õuele nutma jäi ta,
sageli meenub tal Tallinn,
kus Patareis vangina ma.
Tuuled need temale tervisi kandku,
kuumemaid suudlusi edasi andku,
ütelgu ärgu mind hüljaku ta,
pea saabun ma.

Kui koju tulen,
Su juures olen,
ja õhtuehal
Sind emban ma.
Siis tea mu armas,
et elus – surmas,
su juurest iialgi
ei lahku ma.

Neid laule laudes jäid mehed tõsiseks. Eks igaühele meenus keegi, kes teda kodus ootas ja kelle juurde tagasi minna igatseti. Kuid et nukrust ei tohtinud valitsema lasta, siis lauldi tavaliselt veel paar uljamat sõdurilaulu peale, mis tuju uuesti üles tõstis. Uskusid ju kõik, et varem või hiljem tuleb mingi muudatus ja ajad muutuvad.

Süüdimõistetute kambris olevate meestega said omaksed taotleda ka kokkusaamist. Ka minu naisukesel läks see korda. Ühel päeval kutsuti mind välja ja viidi ühte ruumi, mille keskel oli kaks umbes meetrise või veidi laiema vahega traadist võrkaeda. Nende aedade vahel jalutas valvur. Ühele poole toodi siis vangid ja teisel pool seisid kokkusaajad omaksed. Asi oli nii korraldatud, et midagi üksteisele üle anda ei olnud võimalik. Et kõik kokkusaamisele viidud vangid ja nende omaksed olid selles ruumis korraga, siis rääkisid kõik läbisegi ja nii oli ka lärm päris suur ning üksteisest arusaamine üsna raske. Tuli päris kõvasti kõrvu pingutada, et midagigi mõista, mis teine teisel pool traatvõrke räägib. Nii palju sain siiski aru, et kodus on vanaema surnud, teised aga terved ja naine lahutust võtta ei kavatse. Nii palju seda rääkimist oligi, sest siis öeldi, et aeg on läbi ja vangid viidi kambritesse tagasi. Kuid tuju selline kokkusaamine, sellele vaatamata, et kogu situatsioon pani vanduma, kahtlemata siiski tõstis. Ent oli ka neid kaasvange, kes kokkusaamiselt tulles olid õige sünged, sest saadud uudised olid halvad olnud. Kuidas kellelgi.

Nii möödusid päevad, päevadest said nädalad ja nädalatest kuud. Kambri ja ka kõrvalkambrite koosseis oli suures osas juba vahetunud. Talv oli möödas ja väljas valitsev kevad hakkas suve jumet võtma. Mina aga istusin ikka veel kambris. Siis aga kõlas ühel päeval käsklus: "Arro, asjadega välja!" See tähendas minekut. Tänu kodust saadud pakkidele oli mul ka üht-teist juba kogunenud, mida vangi puhul varanduseks saab nimetada. Võtsin siis oma kompsukese kaenlasse, valvurid tegid ukse lahti ja ma astusin tundmatule tulevikule vastu.

Esialgu läks jälle sõiduks juba ammutuntud Rongaga. Seekord viis teekond Lasnamäe vanglasse. See oli tuntud tapivangla (*пересылка*), kus pikka istumist ei olnud. Niipea kui paras ports rahvast oli kokku kogutud, järgnes ärasaatmine. Ka mina olin selles vanglas vist ainult nädalapäevad. Et Lasnamäe oli tapivangla, siis olid seal ka tingimused halvemad kui Patareis. Nädala või ka paar elab vang ju igasugustes tingimustes üle.

KAUGUSED KAUGUSTE TAGA

Nagu eespool juba kirjutatud, pikka pidu Lasnamäel ei peetud. Umbes nädalapäevad saigi selle asutuse külalislahkust kasutada ja siis oli minek. Andku selle loo lugejad nüüd mulle andeks, aga kogu teekond, mis kulges üksikute etappide ja vahepeatuste kaupa Lasnamäelt kuni Komsomolskini Amuuril oli põhimõtteliselt niivõrd sarnane, et kõik mälestused on möödunud aastakümnete jooksul kokku sulanud. On küll meeles üksikud tapivanglate kambrid, aga milline neist millises vanglas oli, on täiesti segane. Samuti on segane see, kuidas meid kusagil rongile laeti ja pärast kohalejõudmist uuesti tapivanglasse toimetati. Igatahes Rongaga sõitmist sai rohkem kui üks kord nautida. Seetõttu on nähtavasti otstarbekam edaspidi rääkida sellest, kuidas teekond üldjoontes kulges, üksikasjadel eriti peatumata.

Teatavasti toimus vangide transport Nõukogude Liidus peamiselt kahel moel. Neist esimesel koguti tapivanglasse (Tallinnas Lasnamäe vangla) kohe inimesed suure, ühte laagriterajooni suunatava transpordi jaoks kokku, laeti siis loomavagunitesse ja ilma vahepeatusteta sõit, mis vahel, olenevalt sihtpunkti kaugusest kestis isegi kuni paar nädalat, läks lahti. Teisel juhul toimetati vange edasi väiksemate partiide kaupa. Teekond toimus siin etapiviisiliselt, vahepeatustega tapivanglates ehk nn. *пересылка*-des. Ka minu teekond kuni Komsomolskini Amuuril toimus viimase skeemi järgi, kus vahepunktideks (koos alg- ja lõpppunktidega) olid: Lasnamägi, Leningrad, Kirov, Sverdlovsk, Omsk, Novosibirsk, Krasnojarsk, Irkutsk ja Komsomolsk Amuuril.

Ja jälle on aeg mu mällu lüngad tekitanud. Nimelt ei mäleta ma, kas meid siis, kui järjekordsesse tappi minejaid Lasnamäe vanglas oli kambritest koos asjadega välja hõigatud, laeti rongile kohe sealsamas vangla hoovis, või sõidutati algul Rongaga raudteejaama ja laeti alles seal vagunisse. Mõlemad variandid on põhimõtteliselt võimalikud, sest üks raudteeharu tuli ka Lasnamäe vangla hoovi. Igatahes kummalegi variandile ma vastu vaielda ei julge. Seepärast jätaksin asja täpsustamata ja kirjeldaksin järgnevalt parem vangivagunit ehk, nagu seda vangide hulgas kutsuti, Stolõpinit. Miks vangivagunil selline hüüdnimi oli, ei tea.

Niisiis, Stolõpin kujutas endast kupeevagunist vangiveoks ümber ehitatud vagunit. Selle kupeede aknad olid seestpoolt trellitatud ja klaasid matiks värvitud, et jumala pärast seest välja ja eriti väljast sisse midagi näha ei oleks. Kupeedesse olid ehitatud kolmekordsed laudadest narid. Kupeede uksed, või isegi vist esiseinad, olid asendatud trellidest seinte ja ustega. Kupeevaguni ühel küljel olev koridor oli säilitatud ja selles kõndis saatevalvur. Vangid said ümbrust siiski jälgida läbi kupeede vastasoleva seina akende. Vaguni otsas oli üks või kaks kupeed säilitatud tavalisel kujul, saatevalvurite jaoks. Vangivagun sõitis tavalise reisirongi koosseisus. Enamasti oli ta rongi etteotsa, kohe veduri või postivaguni järele paigutatud. Nii puutus ta tavalistele reisijatele vähem silma. Armastas ju Nõukogude Liit oma vangidega seotud tegevust, vähemalt Liidu Euroopa-poolses osas, võimalikult varjatult läbi viia.

Rongile pealelaadimisel, õigemini vangide üleandmisel vangla personalilt saatevalvuritele toimus omaette tseremoonia. Iga vangi kontrolliti erilise hoolega. Tavaliselt toimus see nii, et hüüti sinu nimi, aga siis pidid sa juba ise edasi ütlema oma ees- ja isanime, sünniaasta ja -koha ning paragrahvi ja karistuse määra. Vastuvõtja ainult kontrollis toimiku järgi, kas kõik on ikka õige. Sellele vaatamata olevat sedagi juhtunud, nagu räägiti, et üks vang teise eest tappi läks. Siin oli tegemist äraostmisega, kus vaesem vang jõukama venna viimase jaoks mingil põhjusel ebasobivast laagrist päästis. Mehed õppisid lihtsalt teineteise andmed pähe. Kohale jõudes, kui vale mees teatas, et ta ei ole see, kes peaks olema, oli pahandus muidugi suur. Üldiselt püüti toimikut aga vangi eest varjata. Alati see sajaprotsendiliselt ei õnnestunud. Ma ei mäleta enam, millisel etapil see juhtus, kui minu juurde tuli üks venelasest tapikaaslane ja ütles, et poiss, sinu tee viib erilaagrisse. Minu küsimusele, et kust ta seda teab, vastas ta, et tal õnnestus näha, et minu toimiku kaanel oli punane põiktriip. See pidi seda tähendama. Ole sa lahke, see veel puudus. Mida see erilaager endast aga täpselt kujutab, seda ma sel ajal veel ei teadnud. Ilmselt võis aga arvata, et mitte midagi meeldivat seal küll ootamas ei ole. Kuid tulgu mis tuleb, sõitu katki jätta ju võimalik ei olnud.

Kui sõit oli pikem, siis anti vangidele toit kuivtoiduna kaasa. Vaguni otstes olid, nagu kupeevagunitel ikka, peldikud. Sinna viidi vange ükshaaval, tavaliselt hommikul ja õhtul. Erakorralise vajaduse puhul toimus peldikusseviimine, vähemalt niipalju kui mina mäletan, alati pika viivitusega ja suure sõimu saatel, sest valvur pidi selleks ju teise mehe välja kutsuma. Mis puutub sõidumugavustesse, siis nendega oli asi nii nagu ta oli. Oli etappe, kus vange oli vähe ja elamine päris lahe, aga ma mäletan ka näiteks otsa Irkutskist Komsomolskisse, kus kupeesse tuubiti 21 meest, nii et vaevalt jätkus

kohta istumiseks. Ka magada tuli istudes. Sõit aga kestis viis ööpäeva. Kui kohale jõudsime, olid kõigil jalad paistes.

Mis puudutab veetavat vangide seltskonda, siis Eesti vanglatest tulnutel, kus poliitilised ja kriminaalvangid hoiti lahus ja seltskond oli seetõttu üldiselt üsnagi soliidne, tuli nüüd, mööda Venemaad rännates, kokku puutuda uue nähtuse – kriminaalvangide seltskonna ja kommetega. Seal maksis tugevama õigus, kusjuures tugevam ei tarvitsenud ja enamasti ei olnudki füüsiliselt tugevam vaid tugevuse andis talle kriminaalide kambavaim. Lisaks sellele oli kriminaalidel veel ka vangivalvurite toetus, mis sageli otsese kokkumänguni läks, mistõttu poliitiliste, nn. fašistide, kaebused jäid enamasti tähelepanuta. Sellest tingituna varastati sul etappide kaupa sõitmisel tavaliselt kõik vähegi väärtuslikum ära. Lihtsalt ei olnud võimalik pidevalt üleval olla ja oma varanatukest valvata. Esines ka otsest röövimist, kuid seda enamasti siis, kui arvuline ülekaal oli kriminaalide poolel. Esialgu mul isiklikult sellega küll kokku puutuda ei tulnud, sest nendes seltskondades, kellega mul koos üksikuid etappe tuli sõita olid, vähemalt esialgu, poliitilised arvuliselt siiski ülekaalus ja seetõttu kriminaalid avalikult tegutseda eriti ei julgenud. Nähtavasti kartsid, et löömingu korral ei oleks nende käsi võib-olla kõige paremini käinud, kuid mine sa tea. Poliitiliste õnnetus oli see, et enamasti olid nad pärit korralike inimeste hulgast ja seetõttu kaklemises üsnagi saamatud ja kartlikud. Lihtsalt ei juletud kampa võtta ja kriminaalidega asju selgeks teha. Loodeti, et kui ma omaette vaikselt istun ega end millessegi vahele ei sega, siis mind ehk ei puudutata. Enamasti osutus see lootus aga tühiseks, sest kui naabrimees oli paljaks tehtud, tuldi ka sinu varanatukest revideerima. Siis oli häda muidugi suur, kuid naabrimehel ei olnud põhjust enam ka sulle appi tulla.

Vahel oli Stolõpinis ka naisi. Loomulikult eraldi kupeedes. Meeste ja naiste kokkupuutumine oli igati välditud. Naistega seoses meenub aga see, et vahel oli nende hulgas ka väikeste lastega emasid. Enamasti olid vangivalvurid siiski nii inimlikud, et ei sundinud väikelapsi kogu aeg kitsas, täistuubitud kupees viibima, vaid neil lubati aeg-ajalt ka koridoris ringi tatsata. Kuhu nad emade juurest ikka põgenevad. Mulle meenub, kuidas ükskord üks selline põngerjas, nii aastat kolm või neli vana, koridoris rongi kõikumise tõttu ringi tuikudes meie kupee uksele tuli ja trellidest kinni hoidis. Üks meie kupees olnud venelastest küsis: “Kes sina selline mul siis oled?” Poisike vaatas talle suurte silmadega otsa ja ütles siis: “*Я изменник родины.*” Ole sa lahke – Venemaa on ikka imede maa küll, kui siin mõni mees juba sünnist saadik isamaareetur on.

Nii me siis rändasime ida poole. Meie tähendab siinkohal mind ja seda seltskonda, kellega mul tuli Stolõpinis kupeed jagada. Pärast iga vahepeatust

mingis *пересылка*-s, kui me vangivagunis uuesti kokku saime, oli koosseisus toimunud muudatusi. Mõned olid ilmselt kusagile mujale saadetud või maha jäetud saatmist ootama, samal ajal oli aga lisandunud ka uusi rännakukaaslasi. Vahel halvemaid, vahel paremaid. Kuidas juhtus. Ma ei mäleta kas just kogu teekonna kestel, aga suurema osa jooksul sellest küll oli üheks mu kaaslaseks Bruno Ehasalu. Olime temaga klassivennad keskkoolist, edasi olime koos lõpetanud ka lennukooli ning ühes lahinguüksuses lennanud ja kõige lõpuks veel pärast Tšehhoslovakkias sõjavangi langemist ka koos vangist ajama pannud ja tagasi Eestisse seigelnud. Seega läbi ja lõhki kambamehed. See tegi sõidu mõnusamaks, sest vähemalt üks mees oli kambas, keda sa igal ajahetkel usaldada võisid. Ka tema toimikul oli, nagu teadjad mehed ütlesid, punane triip. Seega võis arvata, et satume ka laagris kokku ja kahekesi on ikka parem kui üksinda venelaste kambas olla. Oli teisigi endisi lennuväelasi, kellega sel teekonnal kohtusin. Meelde on jäänud näiteks endised pardalaskurid Elmar Heinsalu ja, mingil etapil vist ka Elmar Käsper. Mäletan ka, et püüdsin teepeal kodustega sidet saada, kuid kõik need katsed jäid ühepoolseteks. Mõned minu tapivanglatest saadetud kirjad, nagu hiljem teada sain jõudsid küll pärale, kuid vastused tulid saatjatele tagasi märkusega – lahkunud.

Ehkki ma eespool ütlesin, et erilisi mälestusi mul tapivanglatest ei ole jäänud, teeksin siinkohal siiski ühe erandi. Tegemist on Kirovi *пересылка*-ga. Jõudsin sinna juuli algul ja millegipärast jäeti mind sinna kuuks ajaks tolknema. Ilm oli sel suvel Kirovis tohutult palav ja meie väikesesse, kahekordsete naridega 20. mehele mõeldud kongi topiti sisse umbes 70 meest. See oli midagi jubedat. Ehkki olime nii öösel kui päeval ainult trussikutes, tilkus higi siiski kogu aeg mööda külgi alla ja õhku ahmisime nagu kalad kuival. Igatahes kaalust võtsime kõik tublisti alla. Kirov on meelde jäänud veel ühe asjaga. Nimelt topiti ühel ilusal päeval meie seltskonda lisaks veel kuus või seitse hispaanlast. Need olid omal ajal sõjavangi langenud hispaania Sinise Diviisi mehed. Kui saksa sõjavange hakati koju laskma, nõudsid ka hispaanlased kojusaatmist. Neile aga vastati, et Nõukogude Liidul Frankistliku Hispaaniaga diplomaatilisi suhteid ei ole ja seetõttu seda teha ei ole võimalik. Nüüd keeldusid mehed tööst. Seda aga loeti mässuks nõukogude võimu vastu, mehed võeti sõjavangilaagrist välja, saadeti sõjatribunali, kus nad oma aastakesed (kui palju just ei mäleta enam) ilusasti kätte said ja nüüd olid nad kui kurjategijad teel mingisse tavalisse vangilaagrisse. Meil nad igatahes kuigi kaua ei olnud. Hispaanlased olid Venemaal viibides vene keele juba üsna hästi ära õppinud. Väga omapärase mulje jättis aga nende rääkimisviis. See oli lõunamaalaslikult kiire ja sellise tooniga, et esialgu arvasime, et nad omavahel pidevalt riidlevad. Pärast aga selgus, et see on neil päris tavaline rääkimine.

Võttis aega, mis võttis, aga ühel ilusal päeval olime Irkutskis. Ka see tapivangla ei ole millegi erilisega meelde jäänud. Küll aga on kuni tänase päevani mälus püsinud etapp Irkutskist Komsomolskisse Amuuri ääres. Nõukogude Liidu andmetel ehitasid Komsomolski entusiastidest komnoored. Tegelikult olevat seda teinud aga meiesugused, püssimeeste valve all töötavad "komnoored", kelledest oi kui paljud jäid sinna igaveseks nimetutesse haudadesse lebama. Ka minu sihtkoht sai tasapisi selgemaks. Suured erilaagrite piirkonnad Narõlski, Krasnojarski, Taišeti ja Karaganda ümbruses olid jäänud juba seljataha. Seega tuli siis kõne alla Kolõma. Igatahes õnne mulle selle puhul eriti ei soovitud.

Irkutskist edasisõidul saime tavalisest suurema toiduportsu kaasa, mille põhikomponentideks oli leib ja soolakala. Teekond pidi kestma umbes viis päeva. Vangivagun tuubiti nii täis, et näiteks ainult meie kupees, kui ma õigesti mäletan, oli vist 21 meest. Nagu eespool juba kirjutatud, oli vaatamata kolmekordsetele naridele raskusi isegi istumisega, lamamisest rääkimata. Ja see soolakala. Janu oli igatahes kohutav. Ehkki maastik raudtee ümber oli haruldaselt ilus (kulges teekond ju reisi alguses ümber looduslikult väga kauni Baikali järve lõunaotsa), ei lasknud kupees valitsev olukord seda kuigivõrd nautida. Kuid iga jamps lõpeb ükskord, nagu olevat ükskord ütelnud üks rebane, kui tal nahka nüliti. Nii lõppes ka see reis ja kõik jäid isegi ellu. Sõidu viimases osas äratas me tähelepanu raudtee ääres olev suur üleujutus. Amuur oli tont teab mis põhjustel tõusnud üle oma kallaste ja ujutanud suured maa-alad üle. Raudteetamm oli niipalju kõrgem, et oli veest väljas, aga tammi kõrval olevatest telefonipostidest paistsid ainult ülemised otsad koos isolaatoritega välja. Kõik muu oli üks suur veeväli. Peab ütlema, et janu käes vaevlevatele meestele oli selliste veehulkade nägemine tõeliseks piinaks.

Tapivangla, kuhu meid Komsomolskisse jõudes paigutati, kujutas endast puust barakke. Barakkide vahele oli tehtud maapinnast veidi kõrgemal seisvad laudadest kõnniteed. Algul, kui me saabusime, oli laagri territoorium veel kuiv, kuid juba mõne päeva pärast loksus barakkide all vesi ja liikuda sai ainul mööda neid laudadest kõnniteid. Liikusid kuuldused, et Amuur jätkab tõusmist. Ilmselt oli see asjaolu põhjuseks, miks meid juba mõne päeva pärast kiires korras rongile laeti ja edasi suunati. Seekord ei olnud tegu enam Stolõpiniga. Ilmselt ei olnud sellega jantimiseks enam aega. Kogu edasisaadetavate meeste hulk (ei oskagi öelda, kui palju neid just oli, kuid ilmselt oli tegemist mitmesaja mehega) laeti loomavagunitesse ja läks sõiduks. Seekord oli sihtkohaks viimane tapilaager mandril, Sahhalini saare vastas asetsev Buhta Vanino, mis oli tol ajal põhiliseks kohaks, kust vange edasi Kolõmale saadeti. Edasi läks teekond juba meritsi.

Buhta Vanino oli väga suur tapilaager, mille barakkideväli hõlmas laialdase maa-ala. Põhiliselt oli see ette nähtud Kolõmale saadetavate vangide kogumispaigaks enne laevadele laadimist. Läheduses oli veel teinegi tuntud tapilaager – nimelt Nahodka. Seda oli peamiselt varem kasutatud ja ka eestlaste tappe oli selle kaudu Kolõmale saadetud, kuid sel ajal, kui mina sinna jõudsin, oli Buhta Vanino tõusnud juba peamiseks tapilaagriks. Laagri suuruse iseloomustamiseks olgu öeldud, et laagris oli vist 28 tsooni, millest igaüks mahutas kuni paar tuhat vangi.

Meie tapi kohalesaabumisel ootas meid vagunitest väljalaadimisel, mis toimus ühel küllaltki suurel, kui ma õieti mäletan siis vist enam-vähem laagri keskosas paikneval platsil, juba arvukas relvastatud valve ja lisaks meestele ka üsnagi tigeda väljanägemisega koerad. Suure kisa ja käraga aeti kõik rivisse ja siis algas jaotamistseremoonia. Mingi kõva häälega ülemus astus rivi ette ja karjus: "*Честные воры – выходите*!" Terve trobikond mehi, kes kandsid "ausa varga" tiitlit väljus kähku rivist, nad rivistati eraldi üles ja viidi siis kusagile ära. Järgnes samasugune käsk "*Сука*-dele", kes ka üles rivistati ja omaette ära viidi. Ja nii järgnes üks seltskond või mast, nagu neid laagris kutsuti, teisele. Ma ei mäleta enam, kui palju neid eri masti seltskondi seal oli, kes kõik rangelt eraldi tsoonidesse paigutati. Mingit vastupuiklemist või kõhklemist sellisel jaotamisel ei olnud näha. Iga mees katsus võimalikult kiiresti omade hulka pääseda. Asi seisnes nimelt selles, et kõik need kriminaalide eriliigid olid omavahel sügavas vaenus ja vale masti hulka sattumine tähendas õnnetukesele lihtsalt kiiret lõppu. Ja seda mitte mingis moraalses mõttes vaid tõeliselt. Tavaliselt toimus hukkamine kas pussitamise või nöörist silmusega kägistamise teel. Laagri valvemeeskond asjale eriti vahele ei seganud. Nende jaoks oli tähtis vaid see, et elavate ja surnute arv klapiks.

Lõpuks saabus ka meie, s.t. §58 meeste järjekord. Tsoon, kuhu meid viidi, oli samasugune nagu kõik teisedki. Seda ümbritses mitmekordne traataed, mille nurkades olid kuulipildujatega varustatud vahitornid. Igasuguse traataiast üleminekukatse puhul avati ilma hoiatamata tuli. Traataia vahel jooksid pika trossi külge ketistatud koerad. Nii et valve missugune. Elamiseks olid tsoonis puust barakid. Ma ei mäleta enam, palju neid seal just oli, kuid kõik nad olid enam-vähem ühte moodi ehitatud. Baraki sissekäik oli keskelt ja väikesest kojast läks uks paremale ning vasemale, seal asuvasse suurde ruumi. Kummaski ruumis oli piki mõlemat pikiseina ehitatud kahekordne pikk ühes tükis laudadest nari. Ruumi keskel oli suur telliskividest ahi. Peldikud olid ehitatud eraldi, barakkidest veidi eemale.

Selline oli siis koht, kus pidime ootama Kolõmale saatmist. Kujunes nii, et üle tüki aja oli see jälle üks paik, kus tuli pikemat aega viibida. Ega seda

viibimise kestust ette muidugi teada ei antud, aga selge oli see, et kuni vangiveolaevu sadamasse saabunud ei ole, minekuks ei lähe. Nii siis elati lihtsalt päevast päeva. Milleks asjata tuleviku suhtes pead murda. Mis puutub elutingimustesse, siis need olid nagu nad olid. Mitte mingisugust magamisvarustust kellelegi ei antud – tapivanglates oli igamehe enda asi, kuidas ta toime tuli. Magasime lihtsalt riides ja ega noorel mehel siis pehmet küljealust nii väga vaja ei olegi. Narilauad käivad küll. Mäletan, et oma arust tegin hea äri, kui ameerika sõduri tanksaapad, mida kodust pakiga olin saanud ja siiamaani ka säilitada suutnud, vene puulusika vastu vahetasin. Oli vähemalt, millega süüa sai.

Samal ajal oli sügis haruldaselt ilus ja ilmad pidevalt päikesepaistelised. Saabusime Buhta Vaninosse septembris ja, nagu räägiti, olevat Kaug-Idas sügis üleüldse kõige meeldivam aastaaeg. Ilmselt on see tõsi. Ma ei tea kuidas ja kust saadud, kuid tsoonis oli isegi võrkpall ja leidus ka mingisugune plats barakkide vahel selle mängimiseks. Eestlased olid siin kaasvangide hulgas hinnatud mängumehed ja võrkpallilahingud toimusid praktiliselt iga päev. Võrkpall aitas unustada igapäevast jama ja ennast füüsiliselt vähegi vormis hoida. Ja ka kaasa elati mängule üsnagi hasartselt.

Kuid laagrielul oli ka teine külg. Ei koosnenud tsoonis olev seltskond ju mitte ainult n.-ö. puhastest poliitilistest, vaid nende hulgas oli arvukalt ka neid, kes olid §58 üpriski juhuslikult hankinud. Ei olnud Nõukogude Liidus selleks ju palju vaja – piisas lihtsalt lobisemisestki, mida mõni pealekaebaja juhtus pealt kuulama. Rääkis ju vangide vahel liikunud anekdootki, et Valgemere kanali oli ehitanud kaks seltskonda. Ühe poole ehitasid need, kes olid riigivastast juttu rääkinud, teise poole aga need, kes olid seda juttu juhtunud pealt kuulama ja sellest kohe julgeolekule ette ei kandnud. Ka meie tsoonis oli piisavalt neid, kes oma hingeelult ja kommetelt kuulusid rohkem kriminaalide hulka.

Kõige omapärasemaks seltskonnaks olid tšetšeenid. Poliitilise paragrahvi olid nad Nõukogude Liidu rahvuspoliitika tõttu saanud. Oma hingeelult olid need mägedepojad aga tõelised röövlid ja mingit erilist sümpaatiat ega kokkuhoiutunnet neil teiste poliitvangide suhtes ei olnud. Ei tea, kas nad selle sõna tähendustki teadsid. Eriti ohtlikuks ja tugevaks muutis neid aga väga tugev omavaheline kokkuhoid. Kokkupõrge ükskõik kellega neist tähendas terve kamba tšetšeenide kaelasaamist. Tšetšeene kartsid ka venelastest bandiidid. Meie tsoonis oli neid vist sadakond meest, kes olid ühe baraki enda kätte haaranud. Sealt üritasid nad aeg-ajalt siis teistesse barakkidesse röövretki korraldada. Kuid leidus teisigi, kellel vahetevahel kriminaali hing välja lõi. See nõudis teistelt aga kaitse organiseerimist.

Aga mitte ainult see. Meie kõrvaltsoonis, millest meid ainult kolmekordne traataed lahutas, elas seltskond, keda *беспредельник*-uteks kutsuti. See oli tõepoolest metsik kamp, kes nähtavasti mitte mingeid, isegi varaste keskel kehtivaid seadusi ei tunnistanud. Ka omavahel oli neil pidevalt löömisi, nii et peaaegu igal hommikul vedeles väravas, vahtkonnaruumi kõrval mõni öösel surnukspussitatu või -kägistatu. Millegipärast oli neil viha ka poliitiliste vastu. Pidevalt loobiti nende tsoonist meie tsooni kividega. Et üks meie tsooni peldikutest oli nendepoolse traataia lähedal, siis tuli ka sinna n.-ö. hüpetega minna. Järjest karjuti sealtpoolt ka kallaletungiähvardusi. Et need ähvardused ainult naljaks mõeldud ei olnud, sellest rääkis asjaolu, et mõni aeg enne meie tapi Buhta Vaninosse jõudmist olidki *беспредельник*-ud, nagu vanemad tsoonielanikud rääkisid, ühel öösel meie tsooni rünnanud. Hoolimata valvemeeskonna poolt avatud kuulipildujatulest murti traataedadest läbi. Järgnenud löömingu tulemuseks oli, et enne kui valvemeeskond pooli lahutada jõudis, oli mõlemal poolel kokku vist paarkümmend meest maha lüüa jõutud. Nüüd aga paistis vaen jälle hoogu võtvat. Nii siis tuli tõsiselt enesekaitsele mõtelda.

Kõigepealt hangiti kusagilt mõned parajad, rohkem nii sõjanuia sarnased kaikad. Igal öösel ja tihti ka päeval, kui olukord kahtlasena tundus, pandi baraki eeskotta nende kaigastega varustatud valve välja. Ega kitsas eeskojas neist meestest, kui ikka tõsiselt löömaks läks ja mehed just papist polnud, nii lihtne läbi tulla ei oleks olnudki. Kuna olin varematel aastatel mõned aastad oma lõbuks tegelnud poksiga ja vahetult enne arreteerimist tulnud Eesti meistriks vehklemises, siis tuli ka mul endal sellest valvest tihti osa võtta. Kuid loomulikult ei saanud loota ainult valvele. Ka teised barakielanikud relvastusid nii, kuidas keegi sai. Kõigepealt ohverdati selleks barakis olevad ahjud. Kuna ilmad olid ilusad ja võis arvata, et enne talvekülmade saabumist viiakse meid nagunii Kolõmale, siis leiti, et ahje meil esialgu vaja ei ole ja need lammutati telliskivideks, mis siis meeste vahel välja jagati. Iga mees pani magamise ajaks kivi oma pea alla, et kohe oleks võtta, kui vaja läheb. Eks selline pidev valmisolek mõjus pikapeale ka närvidele ja ükskord oleks selle tõttu päris tõsine pahandus tõusnud.

Lugu juhtus öösel. Olin just valvest tulnud ja ei olnud jõudnud veel magama jääda. Seega nägin kogu lugu algusest peale pealt. Barakid olid öösel peaaegu pimedad, sest elektrit tsoonis ei olnud. Ainsaks öiseks valgusallikaks meie ruumis oli väike õli põletav tattninalamp, mis asetses toa vastaspoolse pika nari otsal ja suutis suurt ruumi vaevu-vaevu kuidagi valgustada. Siis tõusis vastasnarilt üks selle teisel korrusel magav leedulane ja siirdus välja oma vajadusi rahuldama. Tagasi tulnud, hüppas ta uuesti narile, mis aga mehe

narileviskumisel järsku kokku kukkus. Ja nüüd läks möll lahti. Tuba oli pime, sest lamp oli narilt maha langedes kustunud. Kujutage ette olukorda, kus kogu aeg on oodatud rünnakut ja äkki on ruum täis raginat, meeste karjumist ja oigamist. Olid ju ülemisel naril maganud mehed alumistele pähe sadanud. Kõik arvasid muidugi, et läkski lahti ja haarasid oma telliskivid, et pihta anda. Pimedas ei nähtud aga vastast, kellele anda. Mina tõmbasin ennast oma naril seina vastu, et üldises möllus mitte vastu pead saada. Valvurid vahitornides kuulsid, et laagris on möll lahti ja, aru saamata mis toimub, andsid hoiatusvalanguid õhku. See käivitas kogu tapilaagri üldise häiresüsteemi ja valvemeeskonnad tormasid oma kohtadele. Kõrvaltsoonis olijad aga arvasid, et meie pool on rünnakule tulnud ja sealgi läks omakorda mölluks. Ühe sõnaga – kära ja madinat oli piisavalt palju ja võttis päris tükk aega, enne kui aru saadi, et midagi tõsist siiski lahti ei ole ja maha rahuneti. Nagu pärast selgus, oli paar meest siiski ka niivõrd vastu pead saanud, et vajasid arstiabi, kuid lõppkokkuvõttes möödus kõik siiski õnnelikult.

Üks tõsine röövimisemadin oli ka siis, kui uus tapp saabus. Selle tapiga jõudsid kohale ka mulle kaks juba lennuväest tuttavat meest, nimelt Harri Jõgi ja Raimond Lipand. Neist viimane oli Pärnu lennukoolis isegi lendurõpilaseks olnud. Tapi saabumisest said kriminaalid ilmselt valvurite kaudu enne teada kui meie ja kohe tapi tsooni saabumisel tungisid sellele kallale ning tegid kiiresti puhta töö. Kui me asjast teada saime ja appi läksime, oli kõik juba lõppenud. Mul õnnestus Jõgi ja Lipand siiski oma barakki tõmmata, kus neil vähemalt edasine elamine rahulikum oli. Mäletan, kuidas Jõgi talle omase huumoriga kord, kui vestlesime, ütles: "Kui ma kunagi veel vabaks peaksin saama ja oma seiklustest raamatu kirjutan, siis on selles kindlasti ka peatükk, mille pealkirjaks on – Kui ma esimest korda Vaikset ookeani nägin, ehk puss perses ja kohver lännu." Vabaks on ta saanud, aga sellist raamatut kirjutanud ei ole. Kuid see selleks.

September ja oktoober möödusid. Vangiveolaevu oli tulnud ja läinud, kuid mina ja ka paljud nendest, kellega koos olime saabunud, vedelesid ikka veel Buhta Vaninos. Ilm oli jätkuvalt ilus ja võrkpallilahingud käisid endise hooga edasi. Siis ühel päeval aga saabus teade, et sadamasse on saabunud vangiveolaev nimega Džurma. Millegipärast, isegi ei tea miks, tekkis eelaimus, et nüüd siis koidab minek. Võis arvata, et ega meid, poliitilisi talveks mandrile ei jäeta. Olime juba varem meestega omavahel plaani pidanud, et kui meid laevale laetakse, siis püüame kohe kusagile trümminurka omaette positsioonid sisse võtta, et ennast võimalikult parem kaitsta oleks. Kriminaalide kombeid arvestades võis ju arvata, et ilma lööminguta me välja ei tule.

Enne kui edasi rääkida tuleks mõne sõnaga tähelepanu juhtida ühele omapärasele asjaolule. Nimelt sellele, et ehkki Magadani oblast asus geograafiliselt ju mandril, Kolõma kohta keegi mandri sõna siiski ei kasutanud. Võibolla oli see tingitud asjaolust, et Kolõmale pääses ainult meritsi või õhu teel. Maapealset teed sinna ei viinud. Isegi mitte kõige lähemal asuvast linnast, milleks oli Jakutsk. Ja nii mõistetigi siis mandri all neid kohti, kust Kolõmale tuldi või kuhu Kolõmalt mindi. Kolõma ise ei olnud ei manner aga ka mitte saar. Kolõma oli Kolõma ja sellest said kõik aru.

Heakene küll, plaanid laevale minekuks olid tehtud. Jäi ainult üle need täide saata. Paraku osutus tegelikkus selliseks, et kõik ilusad plaanid jäidki eluvõõrasteks kavatsusteks. Laevale laaditi meid 9. novembril (see kuupäev on täpselt meelde jäänud seoses ühe perekondliku tähtpäevaga). Paraku olime meie, poliitilised viimased, kes laevale viidi. Kõik kriminaalid olid juba enne laevas. Ja nii selguski, kui trepist alla trümmi laskusime ja seal ringisagivat meestehulka nägime, et mitte mingist omaette võtmisest ei tule midagi välja. Voogav inimmass lihtsalt lahustas meid eneses ja kandis keda kuhu. Laeva vangiveotrümm oli jagatud mitmeks korruseks, mis olid varustatud pikkade kahe või isegi kolmekordsete naridega. Nii võis laev peale võtta tuhandeid vange. Meie saabumisel olid kõik kohad naridel kriminaalide poolt ammugi juba ära võetud. Ainsad vabad kohad, mida võis leida olid naride all. Ja needki olid üksikud, eraldi asetsevad. Niisiis tuli jätta mõtted ühisest kambast ja iga mees pidi ise vaatama, kuidas ta hakkama sai.

Varsti pärast meie pealelaadimist suleti trümmiluugid ja laev alustas teekonda, mis teadaolevalt pidi kulgema ümber Lõuna-Sahhalini, Jaapani ja Sahhalini saare vahelt läbi ja siis edasi põhja, üle Ohhoota mere Magadani. All trümmis oli, otse öeldes, paras bardakk. Mitte mingit korda ei olnud. Laeval oleva valvemeeskonna mureks oli ainult see, et mitte keegi vangidest jumala pärast laeva dekile ei pääseks. Mis all toimus, polnud mitte kellegi asi. Nemad vastutasid ainult vangide arvulise hulga eest. Kas need jõudsid pärale elusalt või surnult, ei läinud mitte kellelegi korda. Isegi toitlustamisega oli lugu nii, et pudrutoobrid anti trümmiluukidest lihtsalt alla ja iga mees pidi ise vaatama, et ta midagi sai. Ühesõnaga, kel jõud, sel õigus. Kogu teekond kestis viis päeva ja selle ajaga keegi just nälga ega janusse ei sure. Õnneks saime teepeal paar päeva tormi. Laev loksus päris kõvasti ja seetõttu oli umbses trümmis üsnagi palju neid, kes söögist vabatahtlikult loobusid. Minusugustel meestel, kes loksumist väga ei kartnud, oli seetõttu toiduga päris lahe. Loksumine põhjustas aga uue häda – paljud oksendasid ja paraskid ajasid üle. Kõik voolas ikka sinnasamasse trümmi ja niigi paks õhk muutus selle tagajärjel veelgi paksemaks. Ent loksumine vähendas ka krimkade ak-

tiivsust, sest eks nendestki vaevlesid paljud merehaiguse käes. Nii et ei ole halba ilma heata.

Ühte ja teist all trümmis siiski toimus ja Magadani saabudes anti välja ka neli laipa, kõik ära kägistatud. Nende hulgas oli ka üks poliitvang – leedulane. Kuidas tema selle supi sisse sattus, ei tea, sest trümm oli suur ja kõike, mis kusagil nurgas toimus, ei olnud lihtsalt võimalik jälgida. Kriminaalid murdsid ka trümmidevahelise vaheseina maha, kuid õnneks olid teises trümmis ainult mingid masinad, mis kellelegi huvi ei pakkunud. Kuid, nagu räägiti, olevat ühes teises laevas, kus vaheseinad samuti maha murti, ühes trümmis veetud mehi, teises piiritust ja kolmandas lisaks muule ka veel naisi. Mis seal toimus, võib ainult ette kujutada. Magadanis olevat seda laeva kaks päeva külma vee ja kuuma auruga tühjaks laetud. Kas see lugu tõele vastas muidugi ei tea. Vangide fantaasia on tihti üsnagi rikas, igatahes selline jutt ringi liikus.

Võttis aega mis võttis, aga viiendal päeval saabusime oma "unistuste maale", mille pealinnaks oli Magadan. Õieti saabusime Magadani sadamasse Nagajevosse. Kuidas toimus laeva tühjakslaadimine on kahjuks juba meelest läinud. Nähtavasti seal midagi erilist ei toimunud. Küll aga andis ennast kohe teravalt tunda külm. Magadanis oli sel päeval olnud 35°C külma, meie olime suuremalt jaolt aga kergetes suveriietes. Paraku ei oodanud meid sugugi soe vastuvõtt. Kogu seltskond kupatati ilma sorteerimata mingisse täiesti kütmata suurde barakki. Seal veetsime kogu järgneva öö. Barakis olid küll narid, aga külm tegi magamise täiesti võimatuks. Niisiis tampisime kogu öö mööda barakki ringi, et mitte ära külmuda. Suure hulga meeste ihusoojus mõjus siiski niivõrd, et külmumisi tõepoolest ei olnud.

Järgmisel hommikul alustati sorteerimist, kes kuhu. Poliitilised korjati kohe teiste hulgast välja, mis krimkadest edasi sai, ei tea. Ja tont nendega. Meid aga viidi Magadani külje all asuva erilaagri sauna, mis kogu selle külmetamise järel tundus üsnagi mõnusa kohana. Saunas selgus, et oma varandusenatukese hoidmine kogu pika teekonna jooksul oli täiesti mõttetu tegu olnud. Nimelt pidime me lahtiriietumise ruumis kõik oma asjad, välja arvatud mõningad lubatud esemed ja dokumendid, nagu kohtuotsuse ärakiri jne., hunnikusse laduma ja rohkem me neid enam ei näinud. Pesemisruumist väljusime hoopis teise ruumi, kus saime pealaest jalatallani uue, vangile ette nähtud varustuse. See koosnes aluspesust, särgist, vatijopest ja -pükstest, vatipalitust ehk bušlatist, talvemütsist, jalanartsudest, viltidest ja vatikinnastest. Et mul oli üsna suur jalanumber (46), millele parajaid vilte ei leidunud, siis anti mulle nn. burkad, mis kujutasid endast samasugusest vatiriidest nagu

vatijopegi õmmeldud vilditaolisi kummitallaga jalanõusid. Olid suhteliselt kerged ja parasjagu soojad, ehkki vähem vastupidavad kui vildid.

Kui kogu see lugu oli lõppenud, viidi meid erilaagri *пересылка*-sse ja algas erilaagri vangi elu. Kui ma õigesti mäletan, oli 1951. aasta 14. november.

Enne kui looga edasi minna, oleks vist otstarbekas Kolõmast ja selle laagrite süsteemist väike ülevaade anda. Peab kohe ütlema, et ega ma Kolõmale saabudes sellest midagi eriti ei teadnud. Teepeal olin kaasvangidelt küll hirmu- ja õuduslugusid kuulnud, kuid need kõik olid räägitud teistelt kuuldu põhjal, ilma isiklikke kogemusi omamata. Ühtegi elusat Kolõmalt saabunud vangi ma näinud ei olnud. Kuuldustel on aga see omadus, et igasugused faktid kipuvad edasirääkimisel tugevasti moonduma. Seetõttu olin kõiki neid jutte võtnud teatava reservatsiooniga.

Minu käesoleva aja teadmised Kolõmast põhinevad peamiselt kas isiklikult seal viibides kogetul või on saadud aastakümneid hiljem, mitmesuguseid Kolõmad ja selle elu käsitlevaid teoseid lugedes. Et käesoleva lookese lugejal ei tarvitse aga vastavaid teatmeteoseid käepärast olla, siis püüan allpool sellest, mida Kolõma endast kujutas, väikese ülevaate anda.

Kaug-Põhjas asuv Kolõma, mis hõlmas ligemale 1/10 endisest Nõukogude Liidu territooriumist, oli vangide "riik", mida juhtis 1930-ndatel aastatel loodud trust Dalstroi. Erinevalt ülejäänud Nõukogude Liidust, puudusid tol ajal, kui mina sinna sattusin, kogu sellel laialdasel maa-alal kohalikud nõukogude võimu organid (täitevkomiteed, parteikomiteed jne.). Nii oli kogu kohalik võimutäius, võiks isegi öelda, et kogu elu Kolõmal üleüldse Dalstroile allutatud. Dalstroi ülem, samuti valitsuste ja ettevõtete ülemad nautisid praktiliselt piiramatut võimu ning otsustasid inimeste elu ja surma üle ilma igasugust vastutust kartmata. Mis puutub sealsesse tootmis- ja ka ehitustegevusse, siis see baseerus peaaegu täielikult vangide tööjõul. Kolõmad iseloomustavad äärmiselt rasked looduslikud tingimused. Igikelts, maastik põhiliselt tundra ja mägitundra, kliima karmilt kontinentaalne, pikad talved, millal temperatuur langes aeg-ajalt isegi madalamale kui -60°C, ja lühikesed suved, kus ainus suvekuu juuli võis vahel üllatada isegi palavate ilmadega, aga samas ka hommikuti vee peal oleva jääkirmega. Asetses ju sealsamas lähedal Verhojanskis põhjapoolkera külmapoolus, kus oli registreeritud temperatuure isegi alla −70°C. Kolõma põhilisteks, Nõukogude Liitu huvitavateks loodusvaradeks olid kuld ja tina(Sn)maak kassiteriit.

Nagu eespool juba öeldud, toimus kogu tootmistegevus praktiliselt vangide tööjõuga. Kolõma karmide loodustingimuste ja vangilaagrites kehtestatud ebainimlike elu- ja töötingimuste tõttu oli sõjaaegsetel ja -järgsetel aastatel

vangide suremus olnud tohutu. Sealt ka siis vangide hulgas laialt levinud hirmu- ja õudusjutud Kolõma kohta. Viiekümnendatel aastatel, kui mina Kolõmal viibima pidin, oli olukord selles osas juba mõnevõrra inimlikumaks muutunud.

Kui rääkida vangilaagritest, siis tegelikult loeti laagriteks suuremaid administ-ratiivseid üksusi, mis omakorda jagunesid laagrijaoskondadeks, laagripunkti-deks ja komandeeringuteks. Eelnimetatud laiusid kogu Kolõma territooriu-mil, kusjuures laagrijaoskondi ja -punkte avati ning suleti vastavalt tootmis-vajadustele. Režiimist ja elutingimustest lähtudes võis laagrid laias laastus jagada kahte tüüpi. Esiteks olid nn. töö-paranduslaagrid (*исправи-тельно-трудовые лагеря*). Need olid mõnevõrra kergema režiimiga ja suure osa nende laagrite kontingendist moodustasid kriminaalvangid. Kuni 1948. aastani oli poliit- ja kriminaalvange hoitud ühistes laagrites. Siis aga loodi eriti ohtlike riiklike kurjategijate, s.t poliitvangide jaoks range režiimiga eri-laagrid. Kolõmal, keskusega Magadanis oli erilaager nr. 5 – Berlag (tuleta-tud sõnadest *Береговой лагерь*), mille laagrijaoskonnad (vist kuni paar-kümmend) paiknesid samuti laiali Kolõma territooriumil. Vangid dešifreeri-sid Berlagi nimetust kui *Бессрочный режимный лагерь* ja sisuliselt vastas see palju paremini laagri iseloomule kui ametlik nimetus “Rannikulaager”.

Nüüd aga oleks vist aeg oma jutustusega edasi minna.

M-2-460

Et mul Berlagi Magadani *пересылка*-s veedetud ajast isiklikult eriti palju mälestusi säilinud ei ole, siis on siinkohal nähtavasti otstarbekas jätkata juba eelmises peatükis alustatud ülevaadet erirežiimlaagrist kui sellisest.

Kõige iseloomulikumaks, kohe nähtavaks tunnuseks, mis eraldas Berlagi vangi tavalistest töö-paranduslaagrite vangidest, oli isiklik number. Number oli kõikidele Berlagi vangidele kohustuslik identifitseerimistähis, mida laagri administratsioon ja konvoi kasutas vangiga suheldes nime asemel. Number pidi olema vangiriiete paremal põlvel, seljal ja mütsi ees. (Selle peale, et lasta number ka kehale tätoveerida, ei olnud kõrged ülemused millegipärast tulnud.) Tavaliselt oli number musta värviga joonistatud valgest riidest alusele, mis siis õmmeldi ettenähtud kohale. Räägitakse, et numbri all olevat rõivas katki lõigatud, et mitte võimaldada vangil näiteks pärast põgenemist lihtsalt numbri mahavõtmisega maskeeruda. Kas see nii oli, seda ma küll ei mäleta. Kuid riietusesemetel olevatel numbritel oli ka hea külg – see vältis muidu laagrites nii sagedast riiete varastamist. Numbri võis kirjutada ka valge värviga otse riietele.

Kus meie numbrid saime, ei ole enam meeles. Küllap see vist saunas, enne tsooni laskmist toimus, kui uued vangiriided välja anti. Minu numbriks, mida ma vist surmatunnini ei unusta oli M-2-460. Võib arvata, et ma ei olnud Kolõmal esimene selle numbri kandja. Seda lubab väita asjaolu, et nii mõnelgi palju aega enne mind Kolõmale saabunud saatusekaaslasel oli number enam-vähem samas suurusjärgus. Ilmselt anti surnud vangide numbrid uustulnukatele uuesti välja. Kes aga oli see lahkunud saatusekaaslane, kes oma numbri mulle pärandas, seda ei saa ma ilmselt mitte iialgi teada.

Mille poolest siis erines Berlagi režiim tavalisest töö-paranduslaagri režiimist? Numbritest ja nende kohustuslikust kandmisest oli juba juttu. Siinkohal võiks ehk lisaks ka märkida, et igasuguste erariiete kandmine oli vangidel rangelt keelatud. Ka tööpäev oli Berlagis pikem ja kestis 10-12 tundi. Puhkepäevi oli ametlikult, vastava erirežiimiga laagrite kohta käiva juhendiga, ette nähtud küll neli tükki kuus, aga tegelikult oli nendega lugu nagu ta oli. Oli üldiselt teada asi, et laagri administratsioon rakendas ametlikku juhendit üpris tihti üsnagi suvaliselt.

Kuid sellega piirangud veel kaugeltki ei piirdunud. Raha vangil olla ei tohtinud ja seetõttu ei makstud tehtud töö eest ka palka. Raha, mis sulle omaste poolt saadeti või oli laagrisse saabumisel ära võetud, hoiti sinu isiklikul arvel ja sa said seda kasutada ainult sularahata arveldusteks laagri kioskist ostude tegemisel. Seda juhendi punkti muudeti vist 1952. aastal, mil mingi väike osa teenitud rahast maksti vangile ka välja, et võimaldada tal laagripoest toidulisa ja tubakasaadusi osta. Aastas oli lubatud saata kaks kirja. Nende kirjadega oli lugu aga nii, et need tuli kirjutada vene keeles ja soovitavalt mitte pikemalt kui kaks lehekülge, s.t ühe lehe kaks külge. Ametlikult võis muidugi kirjutada ükskõik millises Nõukogude Liidus kasutatavas keeles, kuid, nagu laagriülem meile ütles, kuuluvad vangide kirjad läbivaatamisele ja et eestikeelset tsensorit laagril ei ole, siis kogutakse kirju nii kaua, kuni neid koguneb paras ports, et tasuks tsensor kohale kutsuda. Sellega oli asi selge. Kes tahtis kodustega mingisugustki sidet saada, see lõi eesti keeles kirjutamisele rahulikult kohe käega.

Mis siis veel? Teistes barakkides käimine, välja arvatud nendes, kus paiknesid sellised kogu laagri teenindamiseks mõeldud sanitaar- ja olmeasutused, nagu näiteks *Санчасть*, *культурно-воспитательная часть* ehk lühidalt *КВЧ*, jne., oli keelatud. Ööseks, õigemini õhtuse üleloenduse ajaks aga pidi iga mees oma barakis olema ja barakid lukustati. Konvoivabu vange ei olnud. Ja lõpuks – igasugune tööväline suhtlemine vabade inimestega oli rangelt keelatud ja selle punkti rikkumise eest võidi mõlemad osapooled isegi kohtu alla anda.

Kuid ega see ei olnud kaugeltki veel kõik, millega erilaagri vangi elu kibedaks püüti teha. Nii näiteks ei olnud erilaagrites kinnipeetavatele ette nähtud mitte mingeid ergutusi ega soodustusi ja neid võis juhendi järgi kasutada peamiselt ainult raskel füüsilisel tööl tugevdatud järelevalve all.

Omaette nöökimisvõimaluseks olid hommikused ja eriti õhtused üleloendused. Need toimusid pärast vastavat signaali (tavaliselt olid selleks löögid vastu ülesriputatud, helisevat relsijuppi). Selle peale tuli kõikidel vangidel oma barakis üles rivistuda ja vangivalvurid lugesid kinnipeetavad üle. Et hommikune üleloendus toimus pärast hommikusööki, enne tööleminekut, siis sellega tavaliselt eriti palju aega ei viidetud. Vang pidi ju tööle minema. Hoopis teine lugu oli õhtuse loendusega. See toimus enne öörahu, n.-ö. vangide vabast ajast, ja siin kehtis reegel, et enne kui kogu laager sai üle loendatud, rivist lahkuda ei lubatud. Paraku oli vähese haridusega vangivalvurite loendamisoskus üsnagi nigel ja enamasti ei saadud kirjade järgi laagris olema pidanud ja üleloendatud vangide arvusid klappima. Niisiis tuli loendust korrata. Tavaliselt loeti kogu vangidemass kaks, vahel isegi kuni kolm

korda üle ja päevatööst väsinud vang pidi puhkama minemise asemel nii kaua rivis seisma, kuni lõpuks soovitud tulemus oli käes.

Erilaagrite kohta käiv juhend nägi muuhulgas ette ka seda, et mitte harvem kui kord nädalas viidi lisaks igakordsele tööle viimisel ja töölt tulemisel ette nähtud läbiotsimisele läbi veel ka laagri eluhoonete ja nendes elavate vangide läbiotsimine (vangide keeles nimetati seda rööviks, sest et kõik leitud keelatud esemed võeti armutult ära). Kas rööv just iga nädal toimus, seda ma enam ei mäleta, aga üsna sagedasti igal juhul.

Omaette lugu oli igasuguste ülemustega. Vangile ei olnud ülemusteks mitte ainult laagri administratsiooni ja valveteenistuse koosseisu kuuluvad isikud. Et need olid ülemused, ükskõik kui loll mõni mees ka ei olnud, oli iseenesest mõistetav. Kuid vangil oli igasuguseid ülemusi ka vangide hulgas. Algas see rida brigadiriga. Tegelikult oli brigadir vangile üks tähtsamaid ülemusi. Kogu vangide elu ja tegevus oli organiseeritud brigaadide baasil. Ja siin oli brigadir kahtlematult tähtis isik. Olenes ju eelkõige selle mehe ülemustega läbisaamise oskusest, millisele tööle satuti ja kuidas hinnati töönormide täitmist. Töönormide täitmisest aga olenes vangi igapäevane toiduports. Seetõttu oli hea brigadir ja temaga läbisaamine vangile tihti elu ja surma küsimus. Normi mittetäitmine tähendas "trahvipaikat" ja niigi viletsa toitumise tingimustes sellega seotud füüsilist allakäiku. Tihti lõplikku.

Kõige tähtsamaks vangist ülemuseks laagris oli aga *нарядчик* – mees, kes jagas mehi brigaadidesse, tööülesandeid brigaadide vahel jne. See oli vangi jaoks karjääri tipp, mees, kes oma käsud tavavangile, tema jaoks tähelepandamatule putukale andis üldjuhul mitte isiklikult vaid vahendajate, tavaliselt brigadiri kaudu. Oli täiesti loomulik, et see mees elas eraldi ja sõi parimat, mis laagril pakkuda oli. Paraku nõudis *нарядчик*-u ametikohale tõusmine mehelt peale nahaalse iseloomu ka kõrgemate ülemustega head läbisaamisoskust, mis eriti just varasematel karmidel aastatel aga tähendas seda, et kaasvangidest ei tohtinud hoolida. Kaastunne oli vastunäidustatud. Ennem vastupidi – paljudel sellel ametipostil tegutsenud meestest oli, vähemalt juttude järgi, üsna palju elusid hingel ja seetõttu neid üldiselt ei armastatud.

Erirežiimlaagrite kohta käiva juhendi kohaselt tuli vange kasutada, nagu eespool juba mainitud, raskel füüsilisel tööl. Tegelikult see päris nii ei olnud. Vajas ju iga laager oma eksisteerimiseks mitmesuguseid asjamehi, kes laagri üldiseks teenindamiseks vajalike töödega tegelesid. Vabade hulgast neid ei värvatud ja ega Kolõma tingimustes, kus elanikkond koosnes peamiselt ainult vangidest ja nende valvuritest, seda teha ei oleks olnud ka võimalik. Niisiis tuli sellised asjamehed tahes-tahtmata vangide hulgast leida. Üldiselt olid sellised ametikohad, mis raske töö tegemist ei nõudnud, vangide hulgas

üsnagi hinnatud. Selliste ainult laagris tegutsevate isikute kõige madalam aste oli baraki päevnik. Nendele kohtadele määrati tavaliselt vanemad mehed-invaliidid, kellest muudel töödel erilist kasu ei oleks olnud. Edasi järgnesid aga juba sellised ametikohad, mis tõelist huvi pakkusid. Enamasti olid need ametikohad sellised, kus oli võimalik midagi saada ja ka vajalikele isikutele teeneid osutada.

Põhilisteks sellisteks ametikohtadeks olid kokad, leivalõikajad, kingsepad, juuksurid, sanitarid jne. Kõiki nendes ametites olijaid kutsuti vangide vahel üldnimega *придурка*-d. Enamasti need ametid eriettevalmistust ei nõudnud (laagris restoranilõunaid ei pakutud, juuksuri töö seisnes vangi pea masinaga paljaksajamises ja ballikingi või lakksäärikuid kellelgi ka ei olnud). Nii et valdav osa vange oleks nende töödega lahedasti hakkama saanud. Kui nüüd keegi aga arvab, et nendele ametikohtadele määramisel lähtuti näiteks vangi haridustasemest või intelligentsist, siis see on sügav eksitus. Koha saamisel osutus määravaks hoopis läbisaamine laagris juba kõrgemasse klassi, n.-ö. laagri aristokraatia hulka tõusnud isikutega. Enamasti tuli selleks kõvasti pugeda ja sulle teenet osutanud isikut ei tohtinud mitte mingil juhul unustada. Käsi peseb kätt – see raudne reegel kehtis täiel määral. Põhiliselt tõusid sellistele ametikohtadele isikud, kes olid piisavalt nahaalsed, oskasid, nagu juba öeldud, laagri aristokraatiale pugeda ja kellele viletsama või vaesema kaasvangi elu ning saatus kõige väiksemalgi määral korda ei läinud. Nii nagu tänapäeva Eestis ministrile ei lähe korda prükkari saatus.

Nii siis, *нарядчик*, brigadirid ja igasugused toidujagamisega ja muude teenuste osutamisega seotud *придурка*-d moodustasid laagris kõrgema, enamasti küllaltki suletud, n.-ö. omameeste klassi, kelle elutingimused tavavangi omadest tunduvalt erinesid. Eeskätt käis see just toidu kohta. Paraku ei olnud kõikidele nendele asjameestele seadustega eritoidunorme ette nähtud ja kogu see "hea elu" tuli tavavangi viletsa "paika" arvelt, mis seetõttu veelgi kehvemaks muutus. Kuid kaevata ei olnud üldjuhul mitte kellelegi. Kehtis ütlus: "*Закон тайга и медвед прокурор – ищи правду!*" On selge, et tavalisele vangile olid peale *нарядчик*-u ja brigadiri ka teised kõrgema klassi isikud, ehkki mitte ametlikult, ülemusteks. Liiga suur oli nende meeste mõju vangi elule, et nende soove ja tahtmisi arvestamata oleks saanud jätta. Kui mitte just ise, siis teiste oma kambameeste kaudu said nad alati su elu raskeks muuta.

Mis puutub intelligentidesse, siis kellel neid nende teadmistega laagris vaja oli. Igatahes laagri juhtkonnale ja aristokraatiale küll mitte. Seda enam, et enamasti jäi neil nende kasvatuse tõttu ka laagri hierarhiaredelil tõusmiseks vajalikust nahaalsusest ja hoolimatusest kaasvangide suhtes puudu. Mõninga-

se erandi, kellele nende erialane haridus kasuks tuli, moodustasid siin ehk arstid. Kuid nendegi saatus olenes sellest, kas laagri medpunktis (*санчаст*-is) parajasti vabu arstikohti juhtus olema või ei. Laagri arstidest rääkides tundub mulle, et paljudel nende hulgast, vähemalt neil, kellel mingisugunegi südametunnistus oli säilinud, tuli sellel kohal töötades oma eetiliste tõekspidamistega suuri kompromisse teha. Ma ei räägi siin laagri med-punktide viletsast varustatusest nii seadmete kui ka medikamentidega, samuti allumisest endast tavaliselt tunduvalt vähemkvalifitseeritud vabale *санчаст*-i ülemale ja selle tihti üsnagi nõmedatele käskudele. Hoopis hullem oli see, et vangi vähegi korralikum ravimine ja inimlik suhtumine haigetesse oli enamasti võimatuks tehtud. Nimelt kirjutati iga päev laagri juhtkonna poolt medpunktile ette inimeste arv, kui paljusid võib antud päeval töölt vabastada. Kui see arv oli täis saanud ja haige saabus pisut hiljem, siis tuli ta igal juhul, seisundile vaatamata tööle kupatada. Need arstid, kes oma südametunnistuse sunnil seda ei teinud, leidsid ennast varsti tavavangina üldtöödelt, kirka ja labidaga vehklemas.

Mõningaid šansse parema tööotsa saamiseks oli ka inseneridel ja teistel tehnilise ala meestel, samuti oskustöölistel. Kuid seda mitte laagrisiseselt. Nende olukord olenes sellest, kas tootmisettevõte, mida antud laager teenindas, vajas insenere ja vastava ala oskustöölisi või mitte. Kui ei, siis tuli töötada tavalises brigaadis, n.-ö. üldtöödel. Seejuures ei olenenud inseneride vajadus tihti mitte antud ettevõtte tegelikust inseneride vajadusest, vaid mingi vaba ülemuse suvalisest arvamusest. Enamasti, vähemalt Kolõmal, olid igasugused vabad töödejuhatajad ja muud ülemused aga küllaltki väikese haridusega praktikud, tihti endised vangid või väljasaadetud. Sellised "asjatundjad, kes isegi ei teadnud, mida nad ei tea", arvasid enamasti aga nii, et kellel nende igasuguste rehkenduste ja muu sellise, intelligentide poolt väljamõeldud jamaga, aega on tegeleda – tuleb tööd teha. Eks elu ise näitab, kuidas õige on. Ja nii siis tehtigi tööd, nii et higipull otsa ees ja seadmetest tihti tükid taga. Kuid kellel oli aega ja tahtmist sellise pisiasja peale vaadata. Küll riik uued annab. Peaasi, et töö käib.

Omaette lugu oli muidugi väga kõrgelt kvalifitseeritud ja tunnustatud spetsialistidega. Sattus ju Stalini valitsemise ajal neidki laagritesse. Enamasti suunati sellised mehed aga juba erikorraldustega vastavatesse laagritesse, kus selliste meeste teadmisi vaja oli.

Mis puutub aga humanitaarala inimestesse, siis neid ootas laagris harva midagi head. Tõepoolest, kellel oli laagris vaja näiteks kirjandusteadlast, filoloogi, ajaloolast, kooliõpetajat või juristi. Loosungiks oli – aitab kirjutuslaua taga looderdamisest, oma "süü" kodumaa ees tuleb tööga lunastada (vaim-

set tööd laagrites ju tööna ei tunnustatud). Nende inimeste õnnetuseks oli ka see, et enamasti olid humanitaarala inimesed intellektuaalselt tundlikumad kui lihtrahva hulgast tulnud vangid. Seepärast mõjus kogu olukord – pidev inimväärikuse alandamine ja füüsilised raskused ning nälg neile eriti raskelt. Lisaks sellele kuulusid sellised isikud enamasti ka kehaliselt mitte eriti tugevate hulka. Kõik see tingis selle, et raskele üldfüüsilisele tööle sattunuina kaotas suur osa neist igasuguse lootuse, murdus ja käis nii vaimselt kui ka füüsiliselt põhja.

Siinkohal peab aga kohe ütlema, et ülaltoodud kirjeldus olukorrast laagris on üsnagi üldistatud. Venemaa oli ja on imede maa, kus kõik on võimalik. Igas laagris oli eriolukordi ja -tingimusi, kus ülalesitatud reeglid ei tarvitsenud täielikult kehtida. Kahte päris sarnast laagrit ei olnud. Ei saa eitada, et vägagi suurt osa vangi saatuse kujunemisel mängis pime juhus – millisesse laagrisse sa mingi tapiga sattusid ja kas selles laagris oli sinu oskustega mehi parasjagu vaja. Ja lisaks sellele, kas sul oli õnne sattuda just vajatavaid mehi otsivate isikute tähelepanu alla. Kui sul õnne ei olnud, siis istusid ilusasti üldtöödel ja sinu tööriistadeks Kolõma tingimustes olid kirka, kang ja labidas. Ja ehkki igas laagris oli mehi, kes elasid suhteliselt paremini kui teised, oli suurema osa vangide elu siiski raske tööga ühendatud elu ja surma piiril kõikumine.

Mis puudutab mind isiklikult, siis Magadani tapilaagrisse saabudes olin ma tavaline, laagri elukogemuste osas alles täiesti roheline tegelane. Sellepärast ei saa ma siinkohal ka millegi erilisega kiidelda. Ehkki suure osa läbielatust on aeg mälust kustutanud, on ilmne, et ka meid, uustulnukaid jagati kohe tsooni saabumisel brigaadidesse. Ilma ei olnud lihtsalt mõeldav. Toimusid ju kõik tähtsamad ettevõtmised tavalise vangi elus, nagu majutamine, tööle- ja söömaminek, igasugused rivistused, loendused jne. brigaadide kaupa. Kes aga mu brigadiriks oli ja millistel töödel me käisime, selle on aeg juba mälust minema pühkinud. Et tegemist oli tapilaagriga, mille asukoht oli Magadanis, kus füüsiliselt rasket tööd pakkuvat mäetööstust ei olnud, siis eriti rasketel töödel käimist nagu ei meenu, kuid ühte ja teist selles tapilaagris veedetud elust on siiski meeles.

Alustaksin majutamisest. Sellega olid asjad kehvavõitu. Ehkki erilaagrite kohta käiv juhend nägi iga vangi kohta ette 2 m^2 põrandapinda kahekordsete neljamehenaridega varustatud barakis, oli Magadani tapilaager tugevasti üleasustatud. Ja nii tuli meil, äsjasaabunutel, endale magamiskohad leida naride all põrandal. Tapilaagrites ei antud mingisugust voodivarustust ja nii tuli magamiseks kasutada neid riideid, mis sul seljas olid. Ja peab ütlema, et täies riides magamine, isegi burkad jalas ja allalastud kõrvadega müts peas,

oli meie baraki tingimustes narialuste meeste jaoks ka ainus võimalus. Barakis olevad ruumid (kaks suurt tuba) olid mõlemad varustatud küll raudahjuga, mis paiknes ruumi keskel ja mida päris hoolega köeti, kuid soojus jagunes barakis üsnagi ebaühtlaselt. Kui ülemistel naridel magavatel meestel oli vahel isegi liiga soe ja alumistel naridel temperatuur veel enam-vähem talutav, siis narialustel kohtadel magajate magamistingimuste iseloomustamiseks piisab ehk sellest, et naride all olevad seinaosad ja seinaäärne põrand olid kaetud jää- ja lumekihiga. Kogu oma tapilaagris veedetud aja jooksul sain riided seljast ära vist ainult kahel korral – kui meie brigaad sauna viidi.

Nagu eespool juba öeldud, Magadani tapilaagris meil rasket tööd ei olnud. Enamasti tegelesime niisama millegagi. Vangi ei saanud ju looderdada lasta. Töölkäimisega seoses on meelde jäänud aga üks üpris omapärane lugu.

Nimelt olime ühel päeval kahekesi ühe Lääne-Ukrainast pärit vanema mehega tsooni piirdeaia lähedal kirka, kangi ja labidaga mingeid auke külmunud maasse kaevamas. Milleks ja kellele neid auke vaja oli, ei meenu ja ega me tööga eriti üle ka pingutanud. Teisel pool traataeda, meist mitte kaugel tegelesid mingi tööga noored naisterahvad, vist kümmekond tüdrukut. Samuti vangid. See, millest ja kuidas nad omavahel rääkisid kostis vabalt meieni. Naiste jutuvada oli igatahes selline, et minu vaene paarimees, kes ilmselt oli laagris alles uustulnuk nagu minagi ja nähtavasti korralikust kodust pärit ning vist ka usklik, ei saanud muud, kui lõi ainult risti ette ja pobises omaette vaheldumisi palveid ja needmisi tüdrukute arvel. Mina tol ajal kõikidest sõnadest, mida tüdrukud rääkisid veel aru ei saanud ja nii ta siis ristilöömise vaheajal seletas mulle nende tähendust. Tõepoolest, jutt oli rõvedast rõvedam. Et naised ka niimoodi rääkida võivad, oli mulle uudiseks. Isegi meeste hulgas laagris kasutatav sõnavara, kus ka eriti just ei hellitatud, oli tunduvalt pehmem. Rohkem tööga seotud konkreetseid seiku sellest laagrist mulle aga ei meenu.

Oma Tallinna Polütehnilises Instituudis nelja aasta jooksul omandatud haridusega mul esialgu, tapilaagri tingimustes midagi peale hakata ei olnud. See ei huvitanud mitte kedagi. Küll aga oli kasu mu harrastustest. Nimelt olin mõned aastad harrastanud poksi ja vehklemist. Viimasel alal olin 1950. aastal tulnud Tallinna ja Eesti meistriks ning vahetult enne arreteerimist õnnestus mul Üleliiduliste Ametiühingute Spordiühingute esivõistlustel ennast isegi finaalgruppi välja võidelda. Seega oskasin üsna hästi kakelda. Ja esialgu oli sellest rohkem kasu kui kõikidest teadmistest, mida ma Tallinna Polütehnilises Instituudis talletanud olin. Nagu loomakarjades tavaline, nii tuli ka vangilaagrites ja eriti brigaadides omavaheline hierarhia paika panna. Pärast seda, kui paaril korral tuli norijate vastu isegi rusikad käiku lasta, saa-

bus rahu. Nagu mulle hiljem räägiti, olevat mu brigaadikaaslased leidnud, et Arro ise tüli ei nori, aga temaga norida kah ei tasu. Kakelda ta oskab ja ka jõudu on. Kuid rohkema taotlemiseks, kui et mind lihtsalt rahule jäetakse ja minu elamisõigusi austatakse, mul tahtmist ei olnud. Tapilaagri *придурка* karjäär mind ei veedelnud.

Nii see eluke siis pärislaagrisse saatmise ootuses tasapisi veeres. Oma laagrikaaslastest mäletan neilt päevilt Eestis tuntud näitleja Ado Hõimre poega, mu kunagist koolivenda paralleelklassist Valdur Himbekit ja ka võimlejat-akrobaati Traugott Läänmäed. Mõlemad olid ka eesti lennuüksustes teeninud, kuid maapealses koosseisus. Läänmäe oli juba Buhta Vaninos silma paistnud sellega, et ta püüdis ka nendes oludes ennast kehaliselt ikka vormis hoida ja tasapisi harjutada. Ühel ilusal õhtul toimus aga ootamatu ja rõõmus kohtumine. Nimelt sisenesid meie barakki uue tapiga saabunud mehed. Need olid ilmselt juba vanad Kolõmal olijad, keda nüüd ühest laagrist teise ümber suunati. Äkki nägin tulijate hulgas tuttavat kuju. Jõudsin vaid hüüatada: “Reika!”, kui ta ümber pöördus ja ka mind ära tundis. See oli mu kauaaegne klassikaaslane koolipäevilt Kalju Reimets, kes juba 1944. aastal oli arreteeritud ja kelle saatusest meil, s.t. klassikaaslastel, mitte mingit aimu ei olnud. Nüüd siis kohtusime ja juttu ning meenutusi kooliaastatest ja koolivendadest-kooliõdedest jätkus paljudeks õhtuteks.

Minu viibimine Magadani tapilaagris lõppes aga üsna omapärase sündmusega. Nimelt oli meie brigaadis üks vanem eestlane, kes vene keelt väga halvasti valdas. Ühel päeval oli tal millegi pärast tekkinud konflikt laagri korrapidaja ohvitseriga. Et mees mitte millestki aru ei saanud, mis leitnant talle vihaga karjus, siis kutsuti mind, kes ma juhuslikult seal lähedal juhtusin viibima, tõlgiks. Ega minugi vene keel sel ajal endast veel midagi erilist ei kujutanud, aga pisut aru ma sain ja ka rääkimisega sain kuidagi hakkama. Eks ma siis tõlkisin, aga see loll möla, mida leitnandike ajas, suutis ka mind välja vihastada ja nii ma siis kaotasin enda üle kontrolli ning kohmasingi vihaga, et:”*Ах, пошли бы вы* ...!” Selline ütlus oli vangi poolt muidugi kuulmatu häbematus. Vanamees jäeti sinnapaika, leitnant kutsus jalamaid valvuri, kes mind kohe koos asjadega vahtkonnaruumi viis ja seal loeti mulle ette otsus – viis päeva kartserit. See veel puudus! Aasta lõpp oli lähedal ja me olime sõpradega just kavandanud, et vana-aastaõhtul istume veidi koos. Minul jäi see kõik nüüd aga ära, sest vana-aastaõhtu ja vist kolm uue aasta päeva tuli mul kartseris veeta.

Kartseris istumine oli omaette elamus, mis just meeldivamate hulka ei kuulu. Seal olid üksikkambrid. See oli ülerahvastatud barakiga võrreldes isegi meeldiv. Aga sellega meeldivad elamused ka lõppesid. Magamisase oli üles-

tõstetav ja see lasti alla ainult kuuetunniseks uneajaks, nii et päeva ajal lamamisvõimalus puudus. Voodiriideid muidugi polnud (nagu eespool juba mainitud, ei olnud neid ka barakis). Kartseri kütmisega just ei pingutatud. Temperatuur oli selline, et kerge külmavõbin oli kogu aeg keres. Kõige nigelam oli asi aga toiduga. Nimelt oli kartserivangile toiduks ette nähtud ainult 300 g leiba ööpäevas ja kuuma vett. Sooja toitu anti ainult iga kolme päeva tagant. Seega sain sooja sööki kogu oma kartserisviibimise aja jooksul ainult üks kord. Uue aasta puhul siin mingit erandit ei tehtud. Kuid iga jama lõpeb kord ja nii ka need viis päeva. Olime astunud 1952. aastasse.

Ei mäleta enam, kas kohe samal päeval kui kartserist välja sain või järgmisel päeval hõigati mind uuesti koos asjadega välja. Nüüd läks siis sõiduks ette nähtud päriskoju – mingisse laagrijaoskonda või -punkti. Kuhu täpselt, seda meile ju ei öeldud. Transpordiks olid ette nähtud pealt mingisuguse tuult varjava kastiga kaetud veoautod (kui palju neid oli, enam ei mäleta), mille keskele oli paigutatud raudahi, mille korsten kasti katusest välja ulatus. Olid vist ka laudadest istmed. Kus sellisel imemasinal valvurid täpselt just asusid, et külm neid ära ei võtnud, seda enam ei mäleta. Kuid küllap nad kusagil ikka olid, arvatavasti veoauto kasti tagumises otsas ja ilmselt pidi neil ka mingisugune ahi olema. Kaasa anti kahe päeva toit, mis koosnes peamiselt leivast ja soolakalast. Ilm, nagu Kolõmal sel aastaajal ikka, oli parasjagu külm. Ahju köeti usinasti, kuid siin ilmnes omamoodi häda. Need, kes istusid ahju lähedal, kippusid kõrbema, kaugemal olijaid tahtis aga külm jälle ära võtta. Kohta vahetada tohtis ainult valvuri loal. Nii sõitsime kaks päeva. Et enamus mehi sõi kaasaantud teemoona kohe ära, siis teine päev tuli lihtsalt söömata läbi ajada. Nagu mäletan, tehti ööbimiseks ka paus. Öö veetsime mingi laagri eraldi asetsevas tühjas barakis, mis oli kaunikesti külm.

Teise päeva õhtuks jõudsime pärale. Külmast kangetena ronisime autodest välja ja sealsamas laagri väravas otsiti meid ka, nagu kord ette näeb, läbi. Edasi viidi meid ühte suuremasse ruumi, milles, nagu hiljem selgus, igasuguseid klubilisi üritusi korraldati. Istusime seal siis hunnikus ja ootasime, mis saatus edasi toob. Kusagilt imbus läbi ka teade, et oleme saabunud D-2-le. See oli laager, mis asus Magadanist rohkem kui 700 km kaugusel ja tegeles Kolõmale uue soojuselektrijaama ehitamisega.

Kumu, et uus tapp on saabunud, levis laagris õige kiiresti ja peagi sagisid meie ümber brigadirid, kes otsisid oma brigaadidesse uusi mehi. Peamiselt vajati igasuguste ehituserialade töölisi. Mina olin esialgu rahulikult paigal ja tutvusin n.-ö. olukorraga. See oli õnnelik tegu. Varsti pälvis mu tähelepanu mees, kellele ka mina silma jäin. Ta astus lähemale ja küsis eesti keeles ega ma eestlane ei ole. Saime kohe heale jutusoonele. Kuulnud, et olen endine

polütehnilise instituudi üliõpilane, käskis mu uus kaaslane ennast mitte mingisse brigaadi tööle kirjutada, sest tal olevat minusuguse mehe jaoks võibolla parem ots. Ta lahkus ja mina jäingi rahulikult ootama. Peagi oli ta tagasi ja teatas, et tal olevat õnnestunud mind elektrijaama ehitust teostava organisatsiooni konstruktsioonibüroosse kirja panna ja ka enda juurde elama võtta. Läksimegi siis tema juurde barakki.

Mees, kellele oma elu korraldamise eest tänu võlgnen oli Harri Kadaja. Temaga koos veedetud aja jooksul õppisin teda tundma kui väga head ja asjalikku kaaslast. Ta oli juba vana vang, kes oli laagrieluga igati kohanenud ja kuulus laagris ka n.-ö. eri staatusega isikute hulka. Seda tänu sellele, et ta oli väga hea kunstnikukäega poiss ja kunstnikuna laagris ka üsnagi suure tunnustuse saanud. Seda nii kaasvangide kui ka laagri administratsiooni juures. Valvurid ja isegi kõrgemad ülemused olid talle tänu võlgu, sest ta maalis neile nende kaugel asuvatest kallimatest fotode järgi pilte. Sellised pildid olid Kolõmal vägagi hinnas. Lisaks sellele kasutati teda ka igasuguste muude tööde tegemisel, kus kunstnikku vajati. Ja nii siis oligi ta, teades, et uus konstruktsioonibüroo ehitusorganisatsiooni vajadusteks oli just loodud, läinud *нарядчик*-u juurde ja teatanud, et temal on selle jaoks just sobiv mees olemas. Et tal, nagu eespool juba öeldud, olid kõikide ülemustega head suhted, siis oligi asi kombes. Mind pandi sinna büroosse kirja (korra mõttes vist ka mingi selles barakis oleva brigaadi koosseisu, kus Harri elas) ja anti luba temaga ühte ruumi elama kolida.

Elasime küll suures barakis, kuid lisaks kahele suurele ruumile mõlemal pool baraki otstes oli barakis ka veel kaks pisemat, vist kaheksale mehele mõeldud tuba, mis asusid kohe suure toa kõrval. Seal elas n.-ö. eliitkoosseis. Meie tuba ei olnud algul, kui mina sinna elama kolisin, veel päris täis ja nii korjas Harri järk-järgult sinna elama teisigi, järgmiste tappidega saabunud mehi, kelledest osa nüüd juba mina talle soovitasin. Nii elasid hiljem meie toas veel mu kunagised kaaslased lennuväest Bruno Ehasalu ja Valdur Himbek, kellele Harri ka sobivad tööotsad sokutas. Selles toas elanud meestest mäletan veel venelast Kostja Obrotskit, kes oli eraelus Leningradis mingis estraadiga tegelevas asutuses konferansjeeks olnud. Ta oli äärmiselt lõbus, lõpmatu anekdootide tagavaraga mees. Oma eestlastest laagrikaaslastest mäletan D-2-lt aga ka Valdek Haavamaad, kuid kas ta meie toas elas, ei ole enam meeles. Samuti sain seal tuttavaks Ilmar Lokkaga, kes jälle mu naise sõbratari hästi tundis. Nii heietasime sageli meie mõlema jaoks meeldivaid mälestusi.

Milline oli üldine tavavangi elu D-2-l, seda ma siinkohal kirjeldama ei hakka. Seda on äärmiselt hästi teinud tuntud kirjanik Aleksandr Solženitsõn oma

jutustuses “Üks päev Ivan Denissovitši elus”. Pean ütlema, et seda jutustust lugedes olin arvamusel, et oleme Solženitsõniga laagrikaaslased olnud. Nii täpselt, nagu foto, vastas tema poolt esitatud laagrielu kirjeldus sellele, mida minagi olin D-2-l tundma õppinud. Alles hiljem selgus, et ühes laagris me siiski olnud ei ole. Lihtsalt üldine, väga põhjalik laagriolude tundmine võimaldas suurel meistril oma väljamõeldud kirjelduses äärmist usutavust saavutada.

Elektrijaama ehitusel töötava vangi elu kulges kahes tsoonis. Neist esimene oli elutsoon, kus oli vangi eluase ja ööbimispaik. Seal asusid veel söökla, medpunkt ja klubi (ka selline asutus oli laagris olemas). Suure osa oma ajast tuli aga vangidel veeta niinimetatud töötsoonis. Töötsoon kujutas endast suurt, traataiaga piiratud maa-ala, kus toimus elektrijaama ehitus ja kus paiknesid ka igasugused selleks vajalikud laod ja -töökojad, nagu mehaanikatsehh jne. Töötsoon asus elutsoonist, kui ma õieti mäletan, umbes kilomeeter maad eemal ja igal hommikul viidi vangid elutsoonist kolonnis töötsooni, kus nad siis enam-vähem vabalt ringi liikuda said. Tsoonide kohta veel niipalju, et nii laagri elutsoon kui ka töötsoon olid kõva valve all. Kolmekordne okastraataed, iga natukese maa tagant selle kohal kõrguvad vahitornid öösel põlevate helgiheitjatega ning traadi otsas okstraataia vahel jooksvad koerad. Kui öösel juhtus elektrikatkestus, siis algas laagri ümber tõeline ilutulestik, sest kõikidest vahitornidest lasti tsooni valgustamiseks kogu aeg rakette õhku. Et keegi jumala pärast pimeduses kaduma ei läheks. Kõik see näitas, et inimest, eriti aga vangi, peeti Nõukogude Liidus tõepoolest kõige kallimaks varaks. Selline valve ei olnud iseloomulik mitte ainult D-2-le. Enam-vähem samamoodi valvati laagrit ka Magadanis ja isegi Buhta Vaninos.

Tööle minek oli omaette tsirkus. Pärast töölemineku signaali kõlamist (löögid vastu ülesriputatud relsijuppi) tuli tööleminejatel brigaadide kaupa üles rivistuda. Võeti viiemehelistesse ridadesse. Elutsoonist väljaminekut loeti vangid ridade kaupa üle (üleloetud rida pidi sammu ette astuma). Väljas ootas vange konvoi koos koertega. Vangid loeti samal viisil veel kord üle ja siis anti minekukäsklus, mille ühe osa moodustas tingimata hoiatus et: “samm paremale või samm vasakule loetakse põgenemiseks ja konvoi kasutab relva ilma hoiatamata.” Selle rituaali lõppedes hakkas kogu konvoi ja koerte poolt tihedasti ümberpiiratud kolonn liikuma. Minna tuli käed seljal, ilma omavahel rääkimata. Töötsooni väravas loeti vangid uuesti üle ja seejärel, kui valvemeeskond oli vahitornid mehitanud, lasti vangid lõpuks sisse. Edasi läks iga brigaad ja vang iseseisvalt, ilma konvoita oma töökohta.

Kui mõni lugeja nüüd ehk arvab, et nähtavasti püüdsid vangid kogu aeg põgeneda ja selle pärast tuli sellist äärmiselt ranget valvesüsteemi rakendada, siis Kolõma ja eriti Berlagi tingimustes see nii küll ei olnud. (Põgenemisest tuleb edaspidi veel eraldi juttu.) Võib julgesti väita, et sellise äärmiselt tugeva valve põhieesmärgiks ei olnud mitte niivõrd vangide põgenemise takistamine (ehkki oma osa oli kahtlemata sellelgi), kuivõrd vangide inimväärikuse alandamine ja vaimne muserdamine, nende tahte ja meelekindluse murdmine. Vang pidi tundma, et ta on täiesti lootusetus olukorras, millest pääsu ei ole ja kus temaga võidakse teha mida tahes. Ja mis seal salata – eks neid, kellel sellise surve all meelekindlust ei jätkunud ning kes lõpuks murdusid leidus, ja mitte vähe. Ent need kes murdusid vaimselt, murdusid üsna varsti ka füüsiliselt. Eks seegi asjaolu aitab selgitada vangide suurt surevust Nõukogude Liidu vangilaagrites, eriti esimestel, väga rasketel sõjajärgsetel aastatel.

Konstruktsioonibüroo koosseisus, kus ma tööle asusin oli peale minu veel kaks vangist konstruktorit ja muidugi vaba ülemus, kes aga asja eriti ei tundnud. Üks konstruktoritest oli leedulane, arhitekt, teine aga endine Sverdlovski Polütehnilise Instituudi mingi ehituseriala kateedri assistent. Saime omavahel kohe hea, sõbraliku klapi. Et nemad mõlemad olid kodus rohkem ehitusalase joonestamisega, mina aga olin Tallinna Polütehnilises Instituudis õppinud masinaehitusjoonestamist, siis omavahelisel kokkuleppel jagasime tööd, kui asi vähegi võimaldas nii, et minu hooleks jäid kõik need joonised, mis olid seotud igasuguste mehaanikatsehhis valmistatavate jublakatega. Meie kasutada oli töötsoonis ühes kontoribarakis üks tuba, kus oli, kui ma õieti mäletan, vist neli joonestuslauda. Joonestamisalaseks varustuseks oli meist igale mehele välja antud veel rööpjoonlaud, kaks kolmnurka (30/60 ja 45° nurkadega) ning mingi koolilaste sirklikarp. See oli kogu lugu. Joonestuspaberiks meil kalkat või vatmani muidugi ei olnud. Kasutasime tavalist pruunika tooniga paberit, mis meenutas rohkem pakkimispaberit. Loomulikult ei olnud ka knopkasid paberi joonestuslauale kinnitamiseks. Paber kleebiti lauale pehmeks nätsutatud leiva või kartulitükikestega. Ka kopeerimismasinat ei olnud (ja mida sellega olukorras, kus kalkat ei olnud, tehagi oleks saanud). Ma ei mäleta hästi, kas meil mingit joonestusalast käsiraamatut oli või ei. Joonestamiseks kasutasime tavalisi musti pliiatseid ja mingisuguseid, üsna nigelaid kustutuskumme.

Lõuna toodi meile järele. Vangide edasi-tagasi marssimine oleks liiga kaua aega võtnud. Tööpäev oli 10 tundi pikk ja tagasiminek laagrisse toimus samal viisil nagu tööle saabuminegi. Ainult kojumineku algusega oli tihti häda. Vangid loeti üle ja kui nende arv hommikul tööletulnutega millegi pärast ei klappinud (tavaliselt oli selles süüdi valvemeeskonna vilets loenda-

misoskus), tuli nii kaua rivis seista ja külmetada, kuni arv klappima saadi. Elutsooni väravas loeti kogu kolonn loomulikult uuesti üle ja lisaks sellele otsiti vangid ükshaaval ka veel läbi. Alles siis lasti väravast sisse.

Loomulikult oli minu elu tavavangi eluga võrreldes tunduvalt parem. Kõigepealt luges juba see, et mu töö ei olnud füüsiline ja toimus soojaksköetud ruumis. Seega oli mu energiakulu väljas külma käes töötava vangi energiakulust tunduvalt väiksem ja sellele vastavalt ka toiduvajadus mitte nii suur. Kuid oli veel üks eripära. Nimelt oli mehaanikatsehhi ülem kehtestanud korra, et mitte ühtki tööd ilma jooniseta või vähemalt eskiisita vastu ei võeta. Enamiku vabade töödejuhatajate ettevalmistus oli aga jooniste valmistamiseks liiga napp. Ja nii nad siis tulidki meie juurde palvega, et tehke see väike eskiisike ära. Et meie töökohustustes seda ette nähtud ei olnud, siis oli täiesti loomulik, et selliseid töid ka eraldi tasustati. Vangide ükskõik milline tasustamine oli küll kõvasti keelatud, kuid häda ajab härja kaevu. Raha ei olnud meie puhul maksevahendiks, sest sellega ei oleks meil Berlagi tingimustes, kus vangil raha omamine oli keelatud, mitte midagi ette võtta olnud. Tasuks tehtud töö eest oli tavaliselt päts leiba, karp konserve, suhkur või midagi muud söödavat. Ja see oli laagri nigela toidu juures suur asi.

Selliseid haltuuratöid tuli üsna sagedast teha. Halb oli aga see, et mina, kes ma laagriülemuste silmis oli vaatamata spetsialisti ametikohale tavavangi seisuses, ei saanud hangitust midagi koju kaasa võtta. Väravas läbiotsimisel oleks kõik see kraam armutult ära võetud ja ilmselt ka uurima hakatud, kelle käest ma selle saanud olen. Ja siin tuli jälle appi Harri. Tänu oma headele sidemetele valvuritega otsiti teda ja tema värve ning pintsleid täis kotti ainult moe pärast läbi. Nii siis tuli ta peaaegu iga päev minu juurest enne tööpäeva lõppu läbi. Kui mul midagi oli, andsin tema kätte ja tema tõi selle laagrisse sisse. Elasime oma toa meestega ju praktiliselt ühes leivas ja toodust oli kõikidel kasu.

Mis puutub mu ametlikku töösse, siis kõigepealt tuli mul tutvuda Nõukogude Kolõma ehituskunsti tavadega. Enamasti tuli meil projekteerida elektrijaama tarbeks ehitatavaid kergemaid hooneid. Põhiliselt olid need palkehitised, millede omapäraks oli vaivundament. Ka laagribarakid olid ehitatud vaivundamendile. Vaivundamendi kasutamine oli tingitud Kolõma eripärast, igikeltsast. Kui hoone paigutada tavalisele vundamendile, siis tingib hoonest maasse tungiv soojus igikeltsa sulamise ja varem või hiljem hoone intensiivse vajumise. Selle vastu kasutati moodust, kus hoone rajamisel ei ehitatud mitte tavalist kivivundamenti, vaid iga mõne meetri järele rammiti külmunud maasse vundamendi kohale umbes paari meetri sügavune auk, kuhu paigutati puust alus, millele püstitati puust vundamendipost. Postide otsad ulatu-

sid maapinnast umbes pool meetrit kõrgemale. Augud täideti mullaga ja postid ühendati palkidest vööga, mis hakkas hoonet kandma. Selle mooduse eeliseks oli asjaolu, et hoone maapinnaga kokku ei puutunud ja seega ka sulamist esile ei kutsunud. Kui taheti hoonet põrandaaluse tuuletõmbe eest kaitsta, siis ümbritseti selline vaivundament mullast sokliga. Kolõma tingimustes olid vaivundamendi aukude kaevajaiks üldtöödel kasutatavad vangid, kes kirka, kangi ja labidaga need umbes 1x0,8 m ristlõikega korrapäraselt paigutatud augud maasse raiusid.

Ega see projekteerimine alati libedalt ei läinudki. Meenub lugu, kuidas kord, kui igasugused ülemused ühe lao projekti üle juba pikka aega olid vaielnud, ehitajad ilma igasuguse projektita lao valmis ehitasid. Et aga hoone vastuvõtmiseks pidi joonis olema, siis sain korralduse minna kohale, vaadata, mis on tehtud ja selle järele siis hoone projekt teha. Hea kõik, mis hästi lõpeb. Veel teinegi lugu meenub, aga seekord oli pahandust rohkem. Nimelt tuli ühel päeval meie peageodeet minu juurde ja nõudis ühe ehitamisele tuleva lao vundamendi plaani. See kujutas endast lihtsalt maasse raiutavate aukude paigutust. Minu küsimusele, kas tal ka lao asendiplaani vaja on, vastas ta eitavalt. Läks mõni aeg mööda, suurem osa aukusid oli juba valmis ja siis äkki selgus, et vundamendiaugud on valesti maha märgitud. Ladu oleks katlamajja sattunud ja otse selle esimese katla ette ulatunud. Tõusis suur kära, aga õnneks oli meie vaba ülemus seekord kohal olnud ja ise kuulnud, kui geodeet oli minu küsimusele asendiplaani suhtes eitavalt vastanud. Nüüd lõppes asi sellega, et suured ülemused sõimasid üksteist omavahel, augud aeti täis ja vangidel tuli uued kaevata.

Ehkki ma meie laagri üldisest elu kirjeldamisest Solženitsõnile viidates loobusin, on siiski paar asja, mida ma D-2 kohta märkida tahaksin. Neist esimene oleks *санчасть*. Selles töötasid tõesti head arstid. Nende hulgas oli terve rida selliseid arste, kes enne arreteerimist olid haiglates töötanud vägagi tunnustatud spetsialistidena. Nüüd olid nad siis meie juures. Loomulikult oli *санчаст*-i ülem vaba, kuid paraku jäi ta oma teadmiste ja oskuste poolest alluvatest peajagu maha, nii et isegi vabad, kui see vähegi võimalik oli, eelistasid vangidest arste. Kahjuks aga, nagu ma käesoleva peatüki alguses juba mainisin, ei saanud arstid oma teadmisi vangide ravimisel vajalikul määral kaugeltki rakendada.

Teiseks asjaks, mis tähelepanu vääris oli laagri orkester. Muidugi, spetsiaalset orkestrit laagril ette nähtud ei olnud, kuid riigipühade puhul nägi kord ette laagri asukaile patriootiliste kontsertide korraldamise. Selleks oli vaja ka muusikuid. Ja *КВЧ* ülem korjaski omale ansambli jagu mehi kokku, keda ametlikult küll töölt ei vabastatud, kuid kellele leiti kergemad töökohad. Ka

orkester oli hea, sest pillimeeste hulgas ei olnud ainsatki meest, kel poleks konservatooriumi haridust olnud. See oli täiesti professionaalne seltskond. Käisin isegi, kui nad vahel õhtuti harjutamise nime all mängisid, neid kuulamas ja iga kord sain suure naudingu osaliseks.

Otseselt küll laagrieluga mitte seotud oli veel üks omapärane seltskond, kes D-2-l töötas. Need olid vabad insenerid, parteilased ja üldiselt head spetsialistid, kes aga kaugeltki vabatahtlikult nõukogude põhjarajoone üles ehitama ei olnud tulnud. Nende meeste õnnetus oli see, et nad olid osalenud mitmel pool Nõukogude Liidus salajaste objektide ehitamisel. Kui vastav objekt valmis sai, võeti neil n.-ö. turjast kinni ja saadeti Kolõmale peitu, et salajaste ehituste kohta enneaegselt midagi välja ei tuleks. Nende parteiline staaž ja ka muud õigused säilitati. Ainult et liikumisvabadust ei olnud. Lubatud liikumine oli vist ainult 50 km raadiuses, aga lubatud maa piirides ei olnud ju kusagile minna. Ka nende elamine oli barakkides, ainult et narid olid ühekordsed ja ka mehi oli toas tunduvalt vähem (võib-olla oli isegi eraldi tuba). Nad võisid ka enda perekonnaliikmeid oma juurde kutsuda, kuid kes tuli, see ka jäi. Tagasiminekut enam ei olnud. Ja nii nad seal siis istusidki. Ka mina puutusin mõnega nendest oma töö juures kokku. Naersime, et meie vähemalt teame, kui palju me saime, aga teie, kulla mehed, ei tea üleüldse kunas te vabaks saate.

Nii see eluke tasapisi kulges. Minul oli õnnestunud ka kodustega juba side luua ja vist lennupostiga isegi üks pakk saada. Talvest sai juba kevad, kui ühel päeval üks montaažiorganisatsiooni ülemustest minu juurde tuli ja teatas, et ta tahab mind endale tööle saada. Mis sel vangil ikka öelda või arvata on. Laagrist anti käsk ja olingi teise kontori mees. Amet sama mis oli – konstruktor-joonestaja. Ka kontor oli sealsamas vana kontori ligidal. Esialgu olin üksi ja ega tööd, kui haltuura välja arvata (see tuli minuga kaasa) ka ei olnud. Minu küsimusele, et miks ta mind siis omale tööle taotles, kui tööd ei ole, vastas uus ülemus, et küllap tulevikus tööd tuleb. Esialgu on tähtis ainult endale vastav tööjõud varuda, sest siis, kui seda vaja võib minna, ei tarvitse sobivaid mehi käepärast olla. Nojah, mis seal siis ikka. Et mul väga igav ei oleks, anti mulle korraldus iga päev laoplatsil käia ja välja selgitada, millised montaažiks vajalikud detailid juba saabunud on. Monteeritavad kolonnid olid mitmeosalised. Nagu lähemal vaatlemisel selgus, saabusid detailid nii nagu jumal juhatas. Mõnest kolonnist oli kohal ainult alumine osa, teisest jälle mingi vahepealne tükk jne. Asjade samas vaimus jätkumisel võis arvata, et elektrijaama hoonete ja katelde montaažiks läheb alles sügisel, mitte varem. Aga noh, kuhu sel vangil ikka kiiret on, kui töö kerge ja töömehe "paika" jookseb.

Ühel maikuu päeval aga kutsuti mind ootamatult koos asjadega laagri väravas olevasse vahtkonnaruumi ja seal selgus, et minek on käes. Minuga koos oli sinna kutsutud veel mõnikümmend meest ja ka auto ootas värava taga. Ega see minek erilist rõõmu küll ei valmistanud, sest siin olin ennast juba korralikult sisse töötada jõudnud. Mis ees ootas, seda ei osanud keegi ütelda. Ja ega meile, vangidele ju ei öeldud ka. Aga midagi polnud teha. Ma ei usu, et ka kohalikud ülemused töökohal minust ilmajäämise üle eriliselt oleksid rõõmustanud, kuid kõrgemalt poolt saabunud käsk käis kohalikest võimudest üle. Meid laeti autole ja teekond algas. Isegi sõpradega jumalagajätmiseks ei olnud aega ja nii nägingi ma Harrit uuesti alles mitukümmend aastat hiljem, juba vabanenud Eestis.

OLIN KAEVUR KORD ...

Nii siis, uus teekond läks lahti. Võrreldes D-2-le saabumisega oli ilm nüüd soe ja et toitu teekonnale kaasa ei antud, ei olnud ka sõit nähtavasti pikk. Nii see oligi. Üsna varsti saabusime umbes 80 km eemal asuva Sussumani tapilaagri väravasse. Pärast mahalaadimist selgus, et mingi kõrgema võimu korraldusel oli meid, siiatoodud mehi, Berlagi vangide hulgast välja arvatud ja töö-paranduslaagrisse üle toodud. Miks see nii oli, ei osanud keegi arvata. Osal meestel jäid ju sama paragrahviga kambamehed Berlagi edasi. Aga Venemaa, eriti Nõukogude Liit on alati äraarvamatu olnud. Seega tuli asjalugu ilma pikemalt selle üle targutamata lihtsalt teatavaks võtta. Numbrid kästi kohe maha võtta, ja nüüd ma ei mäleta, kas meist kohapeal moodustati mingi uus brigaad või jaotati meid juba olemasolevate brigaadide vahel laiali.

Peab ütlema, et mina toimunud muutuse üle sellist rõõmu nagu suurem osa mu tapikaaslastest ei tundnud. Režiim oli töö-paranduslaagris muidugi kergem ja ka kord lahjem kui Berlagis, aga ma olin vanas kohas ennast juba üsna hästi jõudnud sisse seada. Lisaks sellele olime nüüd jälle kriminaalidega koos. Nii et oodata võis nii mõndagi. Kuid rõõmu valmistas jälle see, et sellist kirjavahetuse piirangut nagu Berlagis, töö-paranduslaagrites ei esinenud. Seega võis arvata, et side omastega läheb nüüdsest tunduvalt hõlpsamaks. Esialgu see kõik veel midagi eriti ei tähendanud, sest Sussuman oli ainult tapilaager, ja nii võis arvata, et siin peatumine moodustab ainult lühikese vaheetapi ja peagi läheb uuesti sõiduks.

Brigaad, kuhu ma nüüd kuulusin, tegeles mingi suuremat sorti kraavi kaevamisega – õigemini, alles alustas selle kaevamist. Milleks ja kellele seda kraavi vaja oli, seda ei oska küll ütelda. Töö toimus käsitsi ja tööriistadeks olid, nagu vangidel ikka, kirka, kang ja labidas. Peab ütlema, et Berlagis konstruktor-joonestajat mängida oli tunduvalt mõnusam tegevus kui külmunud maad kaevata. Et ilmad olid juba küllaltki soojad (maikuu), siis tehti kraavi lähedusse ainult üks lõke, mille ääres siis vaba töödejuhataja, brigadir ja konvoisõdur puunotil istudes ennast soojendasid ja juttu puhusid. Ülejäänud mehed pidid tööga sooja saama. Üsna pea aga sattusin ka mina sinna istujate seltskonda. See juhtus mõni päev pärast seda, kui olin kraavikaeva-

jaks olnud. Nimelt oli saabunud aeg töökäskude sulgemiseks. Nagu teada, olenes normitäitmisest meeste "paika". Ja nüüd selgus, et kogu sellest kambast, konvoisõdur, brigadir ja töödejuhataja kaasa arvatud, ei osanud mitte keegi kaevatud kraavi mahtu välja arvutada. Oli ju tegemist trapetsikujulise muutuva ristlõikega kraaviga. Millegipärast ei saadud või ei tahetud markšeiderit kohale kutsuda, et too selle töö ära teeks. Ja nii see "arvutamine" ja üksteisele oma tarkuse näitamine siis kestis. Kogu jutt ja arutamine oli meile, kraavikaevajatele aga hästi kuulda. Kui selgus, et asjast ikka õiget asja ei kipu saama ja tekkis reaalne oht, et brigaadi normitäitmine jääb selle arutelu tulemusel nigelaks, siis pakkusin ennast välja. Endisele tehnikaüliõpilasele ei olnud selline arvutus ju eriliseks probleemiks. Algul suhtuti minusse küll kahtlevalt, aga pärast seda, kui olin arvutuse paberile pannud (töödejuhatajal leht paberit ja pliiats ikka leidus) ja viimane oli sellega markšeideri juures ära käinud, kes arvutuse õigeks tunnistas, olin tehtud mees. Kui veel kuuldi, et olen endine tehnikaülikooli viimase kursuse üliõpilane, "ülendas" brigadir mind jalamaid oma asetäitjaks töökäskude alal, kes pidi hoolitsema, et töötulemused arvutamisel ikka meie kasuks oleksid. Loomulikult ei sobinud minusugusel mehel nüüd enam labida ja kirkaga vehkida ja seltskond tule ääres sai ühe liikme juurde.

Paraku ei kestnud hea elu kuigi kaua. Möödus ligikaudu kolm nädalat, kui ühel päeval kõlas jälle käsk, mis lõppes sõnadega: "*... с вещами!*" See tähendas, et järjekordne sõit ootab ees. Ja nii see oligi. Paras ports mehi koos, tuli jälle autole ronida. Ka seekord ei olnud teekond kuigi pikk, vist kolmekümne kilomeetri ringis ja tagasi lääne suunas ehk D-2 poole, kuigi teist teed pidi. Kohale saabudes selgus, et seekord oli saatus mind ja mu reisikaaslasi toonud kullakaevandusse nimega *прийск* (kullauhtla) Komsomolets. Ega siin pikka tutvumisaega ei antud, kohe samal õhtul moodustati meist, värskelt saabunuist, uus brigaad, kes juba järgmisel päeval pidi alustama tööd ühel kullauhtmisseadmetest. Ka narikoha sain barakis kätte. Selgus, et erilist kohtade puudust selles laagris ei olnud. Laagris oli ka teisi eestlasi, kelledest nüüd, pärast pikki aastaid on kõige paremini meeles Erich (või Eerik) Ehrenbusch, Gunnar Jankovski ja Evald (või Eduard) Pettai, keda Etsiks kutsuti. Olid igati toredad poisid. Nagu nad rääkisid, ei olevat elul selles laagris väga vigagi, eriti kui võrrelda varasemate aastatega. Ka kriminaalide võim ei olevat kuigi suur. Selle eest hoolitsevat laagri ülem. Nimelt oli laagri ülem ühtlasi ka kullauhtla ülemaks ja seega juba oma palga pärast huvitatud, et mehed saaksid ikka rahulikult tööd teha. Tööst põhimõtteliselt keelduvaid ja teisi vange terroriseerivaid "ausaid vargaid" ta eriti ei armastavat ja katsuvat neist esimesel võimalusel lahti saada. Selline informatsioon rahustas ja sundis ütlema - mis siis ikka, elame, näeme.

Brigadirideks selles laagris, nagu ka teistes töö-paranduslaagrites olid enamasti kriminaalvangid (litad), laagri *нарядчик*-u kohta aga räägiti, et tema arvel olevat üsnagi palju varasematel rasketel aastatel manalasse läinud mehi. Teda lähemalt tundma õppides tundus see jutt usutavana. Seda enam, et laagri lähiümbruses laius varasemate aastate mälestusena suur surnuaed või isegi surnuaiad. Kes neid tähistamata matmispaiku ikka nii väga täpselt uuris.

Järgmisel hommikul läks siis tööleminekuks. Peab ütlema, et tööparanduslaagris toimus see pisut teistmoodi kui Berlagis (juba Sussumanis oli see nii olnud). Laagri väravas toimus loomulikult üleloendus, ja ka laagri juhtkond oli kohal, kuid suure konvoi ja koertega ümbritsetud kolonni asemel mindi nüüd brigaadide kaupa tööle, igaüks ise suunas, vastavalt töökoha paiknemisele. Iga brigaadi kohta oli kaasas ainult üks konvoi. Ja osa konvoeerijaid ei olnud üleüldsegi mundris, vaid nägi välja hoopis isemoodi – rohkem püssiga varustatud eraisikutena. Nagu selgus, oli sellise konvoi puhul tegemist isegi vangidega. Nimelt värvati Kolõmal sõjaväelisele konvoile, mida ei jätkunud, lisaks abijõudusid väikese karistusajaga kriminaalvangide hulgast. Sellist konvoid nimetati *самоохрана*-ks (iseenda valveks). *Самоохран-ник*-ud elasid väljaspool laagrit, omaette barakis ja karistusaja arvestamisel luges neile päev kolme eest. Kaasvangide hulgas neid ei armastatud ja nad pidid üsnagi hästi distsipliinile alluma, sest korrarikkumiste eest laagrisse tagasi sattumisel neil üldjuhul hästi ei läinud. Selletõttu olid *самоохран-ник*-ud isegi rangemad valvurid kui ajateenijatest konvoisõdurid.

Enne kui oma heietustega edasi minna, oleks vist otstarbekas anda lugejale mingisugunegi pilt kullatootmisest. Loomulikult, kasutatavaid tehnoloogiaid võis, olenevalt konkreetsetest tingimustest, isegi Kolõmal mitmesuguseid olla, kuid et mul selle küsimuse laiaulatuslikuks valgustamiseks vajalik mäeinseneri eriharidus puudub, siis piirdun ainult *прийск* Komsomoletsis kasutatutega, s.t. nendega, millistega mul endal otseselt kokku puutuda tuli.

Kui kullatootmist vaadelda aastaringse tsüklina, siis koosnes see kahest osast: 1) ettevalmistav osa kullapesuks ja 2) tegelik kullapesu. Kullapesu ettevalmistav osa algas kohe sügisel, tavaliselt septembris, kui saabunud külm tegi vee kasutamise ja seega ka kullapesemise võimatuks. Siis alustati ettevalmistust järgmiseks kullapesuhooajaks, mis seisnes kas kullaliiva maa-aluses kaevandamises ja ladustamises kaevanduste juurde puistangutesse (need võisid olla kas lamedad või terrikoonikud) või uute, lahtisel meetodil töödeldavate karjääride, või nagu neid seal nimetati polügoonide ettevalmistamises avamiseks. Seda osa püüan edaspidi veidi konkreetsemalt kirjeldada, kui mäles-

tuste kirjutamisega nii kaugele jõuan. Esialgu olen aga alles kevades ja alustan oma tööalast karjääri kullauhtmisseadmetel. Niisiis annan eesõiguse kullauhtmisele, mille hooaeg kestis mai keskpaigast septembri keskpaigani.

Paralleelselt muude ettevalmistavate töödega kulges talvel ka kaevanduste puistangute või avatavate karjääride juurde kullauhtmisseadmete ehitamine. Kohapeal nimetati kullauhtmisseadmeid lihtsalt *прибор*-ideks. Nende põhikonstruktsioon oli ehitatud palkidest ja kujutas endast umbes paarikümne meetri kõrgust sõrestikehitist, mille külge siis kinnitati kõik kullapesuks vajalikud seadmed.

Alustaksin *прибор*-i kirjeldamist tehnoloogilist skeemi jälgides. Puistangu või karjääri serva rajati kallakšaht, millesse paigutati neljakandiline, tüvipüramiidikujuline, pesemisele antava kullaliiva alumine laadimispunker, mille alumise ava sulges siiber. Punkri ülaserv pidi maaga tasa olema, sest kullaliiv lükati punkrisse buldooseri abil. Kallakšahti sügavus pidi olema nii suur, et punkri alla viidud rööbasteele ka tõstevagonett ehk nn. skipp ära mahtus. Kallakšahtist edasi järgnes umbes 30° all tõusev, rööbastega varustatud kallaktee, mida mööda skipp uhtmisseadme ülemise laadimispunkrini liikus. Laadimispunker oli paigutatud uhtmisseadme tornikujulisse ülaossa. Veel mõnevõrra kõrgemal, laudseintega ümbritsetud ja katusega kaetud putkas oli vintsiruum. Skipp oli elektrimootoriga käivitatava vintsiga ühendatud trossi abil, mille vintsitrumlile kerimine panigi skipi mööda kallakteed liikuma. Skipp oli tõstetava esiseinaga. Kogu uhtmisseadme konstruktsioon oli selline, et skipi ülemise punkrini jõudes tõusis skipi tagumine ots üles (skippi kallutati). Et samal ajal ka skipi esisein üles tõsteti (skipp avati), siis varises skipis leiduv kullaliiv punkrisse. Punkrist langes uhtmisele minev kullaliiv edasi pöörlevasse, umbes 2–2,5 m läbimõõduga metalltrumlisse. Trumlisse anti vastava toruga (torudega) ka uhtmiseks vajalik vesi. Trumli esimene, punkripoolne osa oli varustatud pikiribidega, mis trumli pöörlemisel liiva üles tõstsid ja teataval kõrgusel jälle alla langeda lasid. See trumli osa töötas praktiliselt trummelveskina. Et tagada uhutava kullaliiva edasiliikumine, oli trummel paigutatud väikese nurga all kaldu. Pöörleva trumli tagumine osa oli auguline ja kujutas seega endast trummelsõela. Sellega sõeluti kogu jämedaks jäänud (kui ma õigesti mäletan siis >30–40 mm) materjal peenest osast välja. Väljasõelutud kivid langesid trumli otsa alla paigutatud kallakrenni ja sealt alla, uhtmisseadme kõrvale paigutatud punkrisse (paraku oli sellise meetodi puuduseks asjaolu, et ka suuremad kullatükid sattusid aherainemäele). Ka selle, siibriga suletava punkri all paiknes vintsiga ühendatud vagonett. Selle põhi oli kiilukujuline (ülespidi harjaga) ja vagoneti mõlemale küljele oli hingede abil kinnitatud alt lahtikäiv luuk. Luugid suleti nende külge kinnitatud pööratavate hoobadega, mille alumised otsad lükati luukide

sulgemisel vagoneti põhja külge keevitatud kronsteinide väljalõigetesse (kinnitushoobade otsad ulatusid luukidest veidi allapoole). Aherainemägi kujutas endast terrikoonikut, millele paigutatud rööbasteed mööda vints vagoneti üles tõmbas. Parajale kaugusele olid rööbaste külge paigutatud kronsteinid, mille taha vagoneti sulgemishoovad haakusid ja sulgurkronsteinide väljalõigetest välja tõmmati. Vagoneti küljeluugid avanesid ja selle sisu langes alla terrikoonikule. Sedamööda, kuidas terrikoonik kasvas, pikendati ka rööbasteed.

Trummelsõelast läbi langenud peenike kullaliiv langes koos uhtmisveega nüüd trumli alla paigutatud kallakrenni, mille pikkus võis paarkümmend meetrit olla. Renni põhi oli kaetud kummist kärgmattidega. Liiva veega mööda renni uhtmisel langesid kullaterakesed kui liivast tunduvalt raskemad kärgmattide kärgede põhja, liiv aga uhuti veega minema ja langes üle mitme meetri kõrgusel paikneva uhtmisseadme otsa alla maapinnale. Et maapind selle tagajärjel pidevalt tõusis, siis viidi aeg-ajalt buldooseri abil läbi uhutud materjali eemalelükkamine. Tegelikult töödeldi ka seda kõige peenemat fraktsiooni, sest seegi sisaldas veel veidi kulda. Selleks laeti aeg-ajalt seda materjali autodele ja veeti kusagile spetsiaalsesse tehasesse, kus viimased kullajäägid liivast kuuldavasti amalgaamimisega välja võeti.

Iga sellist uhtmisseadet teenindas vangidest brigaad (vahel võis suurem brigaad jaotatult teenindada ka mitut seadet) ja töö toimus kahes vahetuses, nii päeval kui öösel. Kui ma nüüd õigesti mäletan, siis toimus töö kullauhtmisseadmel alljärgnevalt: buldooser lükkas uhtmisele mineva kullaliiva (mäemassi) alumisse punkrisse. Selle kõrval seisis pika, raudotsaga puupiigiga varustatud mees, kelle ülesandeks oli hoolitseda, et punkrisse lükatud kullaliiv ikka ilusasti alla variseks. Punkri all oli nn. *бункеровщик*, kelle ülesandeks oli skipi täitmine. Selleks avas ta skipi punkri alla saabumisel punkri siibri ja sulges selle vaguni täitumisel. Seejärel signaliseeris ta vintsimehele (*лебедчик*), et tõsta. Alumise punkri ja vintsi vahel oli elektriline signalisatsioon. Käsklused olid: üks kell – stopp, kaks kella – tõsta ja kolm kella, lase alla. Tõstmiskäsu peale lülitas vintsimees vintsi mootori sisse, vabastas piduri ja jälgis skipi tõusmist mööda kallakteed. Kõige suuremaks kunstiks oli vintsimootori õigeaegne väljalülitamine, kui skipp oli üles punkrini jõudnud. Kui sa seda tegid liiga vara, oli skipi kalle liiga väike ja kogu skipis olev liiv ei varisenud punkrisse, liiga hilise väljalülimise korral oli aga oht skipp koos kõige täiega punkrisse kukutada, kust selle väljasaamisega oli suur tegu. Skipi allalaskmisel pärast tühjendamist tuli jälle oskuslikult pidurit kasutada, et skipp täie hooga alumisse punkrisse ei tormaks ega sealset meest ära ei tapaks. Ka ülemise punkri juures seisis piigiga mees, kes pidi jälgima, et uhutav materjal ikka korralikult trumlisse variseks. Jämedat ma-

terjali aherainemäele transportivat vintsi teenindas üks mees. Et aheraine-vints oli uhtmisseadmest eemale paigutatud, oli aherainepunkri juures veel üks mees, kes seda avas ja sulges ning vintsimehele märku andis, kui vagonett täis sai. Üks või kaks meest aga seisid uhtmisrenni ääres ja pidid hoolitsema selle eest, et renn ei ummistuks. Lisaks sellele oli üks mees veel pumpade peal ja üks mees lukksepp, kes pidi hoolitsema seadmete üldise korrashoiu eest. Igal kullauhtmisseadmel oli veel oma vaba mäemeister ning loomulikult passis selle kamba juures ka konvoi.

Lisaks kirjeldatud kullauhtmisseadmele oli ka selliseid seadmeid, kus vints ja skipp olid asendatud linttransportööriga, kuid neid oli suhteliselt vähem. Üldiste teadmiste mõttes võiks siinkohal ehk veel lisada, et selliseid kulla-uhtmisseadmeid oli meie *прийск*-is tavaliselt vist paarikümne ringis (arv oli erinevatel aastatel erinev) ning ühelt uhtmisseadmelt saadava kulla kogus kõikus keskeltläbi 0,4–2 kg vahel ööpäevas. Samuti tuleks ehk märkida, et mäemeistri töötasu sõltus saadud kulla hulgast. Oli ju tema see mees, kes andis buldooserijuhile korraldusi, kust seda uhtmisele minevat mäemassi ikka lükata tuleks, meiesugustele vangidele aga ei läinud pestud kulla kogus üleüldse korda. Meie normitäitmine sõltus läbiuhutud mäemassi kogusest, mis määrati vastavate markšeidermõõtmistega. Seega oli meile täiesti ükskõik, kas pesime kullaliiva või turvast. Määrasid kuupmeetrid.

Omamoodi tsirkus toimus kulla uhtmisseadmest väljavõtmisega. Selleks olid spetsiaalsed mehed, nn. *съемщик*-ud. Vastav mees saabus vahetuse lõpul ja temaga oli kaasas spetsiaalne konvoi, kes *съемщик*-ut valvas. Uhtmisseade jäeti seisma ja väljapestud kulla kuivatamiseks tehti üles väike lõke. Lõplik kulla väljapesemine toimus ikka käsitsi (nagu seda Jack London on kirjeldanud) kullapesurennidesse ladestunud, kullaga rikastunud materjali läbipesemise teel. Kui rennide sisu oli läbi pestud ja saadud kuld lõkkel raudpannil kuivatatud, pandi see spetsiaalsesse metallkarpi, mille kaas oli sellise, ilmselt magnetlukuga varustatud, et kord suletud kaant väliolukorras enam avada ei saanud. Seda sai teha ainult *прийск*-i keskuses asuvas kullakassas, kuhu pestud kuld viidi. *Съемщик* sai konvoi alt vabaks alles siis, kui ta kulla oli ära andnud ja konvoile kullakassast antud vastava tõendi esitanud.

Ent kullapesu ei toimunud ainult ülalkirjeldatud seadmete abil. Kui juhtus, et sügis jõudis kätte ja pani kullapesu seisma enne, kui *прийск* plaani täis sai, kupatati suurem osa mehi käsitsi kulda pesema. See toimus enamvähem samamoodi, nagu see kaugetel aegadel Klondike'is oli toimunud. Kusagile jõe kaldale (*прийск*-i territooriumilt voolas ka mingi jõgi läbi) tehti maapinnale tuli, külmunud maapind sulatati üles ja pesti siis käsitsi vastavate pesupannide ja *скребок*-kide (paremat nime ei oska neile anda) abil läbi.

Kui jõgi juba külmuda oli jõudnud, raiuti vee hankimiseks jäässe augud. Kui ma nüüd õigesti mäletan, oli päevanormiks mehe peale 9 g kulda.

Minult on vahel küsitud, kui Kolõmast ja kullapesemisest kusagil seltskonnas juttu on tulnud: "Kuidas teil seal Kolõmal kullavargusega lood olid? Kas saite ka palju kõrvale panna ja kuidas te seda realiseerisite?" Kuuldes, et kullavargust praktiliselt ei olnud, ollakse tavaliselt üsnagi imestunud – kuidas siis nii? Kuid asi oli lihtne. Nõukogude võim oskas selliseid asju suurepäraselt vältida. Peab ütlema, et sellest oleks ka tänapäeva Eestis ühte-teist õppida. Mitte kedagi ei huvitanud vangide võimalik kullavargus. Seda ei oleks ka võimalik vältida olnud. Võimatuks tehti varastatud kulla realiseerimine. Nimelt läks iga vaba, kelle käest leiti kas või üks gramm ehedat kulda otsekohe kohtu alla ja sai vähemalt 10 aastat vangilaagrit. Enamasti anti aga "täie rauaga". Et vabade himu kullaostmiseks veelgi vähendada, saatis laager aeg-ajalt välja ka vange-provokaatoreid, kes tehingu õnnestumisel õnnetu ostja jalamaid välja andsid. See lõpetas vabadel igasuguse himu vangidega kullääri ajamiseks ja kui ostjaid ei leidunud, siis muutus kullatükk ka vangile samaväärseks tavalise munakiviga.

No nii, nüüd peaks lugejale kullapesuga seonduv üldjoontes vist selge olema. Kui meie värske kullapesijate brigaad esimesel päeval oma tööpaigale jõudis, ootas meid seal juba mäemeister, kes kohe küsis, mis mehed me oleme ja mida me sellest tööst üleüldse teame. Kuuldes, et peale brigadiri (aga see ju tööd ei teinud) näeme kõik sihukest asjandust esimest korda elus, ei väljendanud ta nägu kaugeltki vaimustust. Vilumata meestega plaanitäitmine on tedagi raske asi. Kuid teha polnud midagi. Mida jumal või saatus (meie puhul Gulag) on andnud, sellega tuleb leppida. Kui meid töökohtadele jagama hakati ja küsiti, kes tahaks ülemisele vintsile minna, siis andsin mina ennast entusiastlikult kohe üles. Kaalutlus oli siin selline, et vintsil töötamine ei ole ikka labidaga vehkimine. Lisaks sellele oskasin ma ju autot ja lennukit juhtida – asi see vintsi värk siis ära õppida ei ole. Ja veel – üleval paarikümne meetri kõrgusel tornis on kindlasti rohkem tuult ja vähem suvist polaaralade nuhtlust, sääski, kui maapinnal. Saingi selle ameti ja peab ütlema, et see töö hakkas mulle kohe istuma.

Kuid ega meil kohe veel tööks ei läinud. Kui tõstsime kambaga skipi rööbastele ja ma tahtsin selle punkri alla lasta, siis selgus, et punkrialune on nii madal tehtud, et skipp sinna ei mahtunud. Kohale tuli igatsorti ülemusi eesotsas ehitustsehhi ülemaga, kes teatas, et nemad olid skippi igati mõõtnud (tegemist oli uuetüübilise skipiga), kuid seda oli tehtud horisontaalasendis ja seda, kui palju peab punkrialust kõrgust suurendama, et skipp ka kaldasendis alla mahuks, ei tea mitte keegi! Mõõtmisteks oleks tulnud vasta-

vad rakised teha, kuid selleks ei antud aega. Hoidsin oma suu targu kinni, sest kellel neid vaenlasi ülemuste hulgas ikka nii väga vaja on. Läks veel päevake, kuni kohalekutsutud ehitusjaoskonna mehed koos meie brigaadi meestega olid šahti niipalju sügavamaks kaevanud, et saime tööd alustada.

Üldiselt elasin uue laagri ellu suhteliselt kiiresti sisse. Selles abistasid mind ka mu eestlastest laagrikaaslased, kellega tööst vabal ajal sageli koos istusime ja kodumaast muljeid vahetasime. Kokku oli selles laagris viis eestlast, kuid teiste nimed peale nende, keda eespool juba mainisin, nüüd aastate tagant enam ei meenu. Kõik me töötasime erinevates brigaadides. Peaaegu igal õhtul oli klubis kino ja, tõtt öelda, näidati üsnagi asjalikke filme. Kodustega olin kirjavahetuse käima saanud. Isegi pakid saabusid. Palusin toiduaineid eriti mitte saata, sest söögiga oli asi, tänu palga eest laagri poest lisatoidu ostmise võimalusele, juba enam-vähem rahuldav (et ma suitsumees ei olnud, siis jäi mul sedavõrd raha rohkem lisatoidu ostmiseks), küll aga tahtsin saada tehnilist kirjandust, sest ei tahtnud lasta TPI-s õpitul ununeda. See oli paljudele mu brigaadikaaslastest suureks mõistatuseks. Oleks veel tegu juturaamatutega, aga mingisugune arusaamatu jama. Eks ma nende meelest ikka väikselt "kiiksuga" vend olin, aga tänu mu korralikule kaklemisoskusele keegi otseselt just ütlema ka ei tulnud. Peab ütlema, et mu raamatutesoovi suhtusid mu kodused, eesotsas naisega vägagi mõistvalt. Pikapeale kogunes mul päris hulk raamatuid ja sain ka arvutuslükati. Lisaks raamatutele sain banderollidega veel ajakirju ja ajalehti. Kõik need jõudsid enam-vähem korralikult kohale, sest selline kraam ju kellelegi paki kontrollijatest huvi ei pakkunud.

Võibolla oleks mõistlik nüüd laagri kui sellise elu ka üldiselt pisut valgustada. Eluasemest midagi eriti rääkida ei ole. Barakid ja narid olid üldiselt ju enam-vähem samasugused kui Berlagiski (madalad puubarakid ja kahekordsed paarisnarid) ja ega toitki palju erinenud, kuid siin oli ka mõningaid omapärasid võrreldes Berlagiga. Mõni sõna neistki. Nagu juba öeldud, oli režiim töö-paranduslaagris Berlagi režiimist tunduvalt vabam ja näiteks barakiuksi ööseks ei lukustatud. Ka laagri territooriumil liikumine oli vabam (igaõhtune loendamine käis küll siingi, kuid mitte nii rangelt kui Berlagis). Ühest küljest oli vabam elu mõnusam, kuid teisest küljest tõi see endaga kaasa ka ebameeldivusi. Neist olulisim oli ehk see, et aeg-ajalt, tõsi küll, mitte just eriti sagedasti, sisenesid barakki ootamatult võõrad mehed ja pussitasid mõne barakielaniku ilma pikema jututa lihtsalt surnuks või lõid tal kirvega pea kahte lehte. Tavaliselt seisnes asi selles, et kriminaalid ajasid omavahelisi asju. Vihkasid ju "ausad vargad" "litasid" ja vastupidi. Neid krimkade eri kategooriaid ehk maste, kes omavahel lõpmatus vaenus elasid, oli rohkemgi. Ja kes neid krimkade "seadusigi", mis surmanuhtlust nõudsid

päris täpselt teadis. Asja nüüd, mille pärast tavavangil, eriti poliitilisel muret tunda.

Pärast mõrva mindi lihtsalt vahtkonnaruumi, anti kirves või puss ära ja teatati, et lõime selle ja selle maha. Ja mis siis juhtus? Mitte midagi! Mahalööjad pandi spetsiaalsesse karistusbarakki nn. puuri ja anti uuesti kohtu alla. Et neil vendadel oli enamasti maksimaalne karistus nagunii juba käes, surmanuhtlus oli aga kaotatud, siis muudeti neil lihtsalt seda kuupäeva, millest karistust lugema hakati ja kõik. Lihtne ja selge. Nagu räägiti, kasutasid mõnede laagrite ülemad seda krimkade omavahelist vaenu isegi ära. Kui laagris sai mingi mast liiga suure võimu ja hakkas segama normaalset tööd, siis telliti kusagilt teisest laagrist paras punt teise masti mehi kohale ja lasti laagrisse lahti. Paar-kolm päeva oli selles laagris siis tõeline verepulm ja seejärel saabus rahu, sest nii ühtesid kui teisi ei olnud enam kuigi palju (kui üldse) järele jäänud.

Rääkisin eespool ka toidust. Tavaline vangitoit nii Berlagis kui ka siin oli leivapaika ja supp või puder, lõunaks mõlemad. Vahe supi ja pudru vahel seisnes põhiliselt selles, et ühes oli rohkem vett kui teises. Peab ütlema, et laagrite varustajad olid kindla iseloomuga mehed. Kui näiteks hirss jooksma hakkas, siis oli seda nii hommikul, lõunal kui ka õhtul, ja nii paar-kolm kuud järgemööda. Siis tuli midagi muud, kuid ikka mõnekuuline ports. Mina igatahes kirjutasin oma kodustele, et kui ma kunagi peaksin saabuma, siis igasugused tangained lendavad minu perekonna köögist küll otsemaid välja.

Ühekülgne, vitamiinivaene toitlustamine tingis aga selle, et peaaegu kõik mehed, vähemalt talveperioodil, põdesid skorbuuti. See avaldus esmajoones hammaste loksumises ja igemete veritsemises. Nendel meestel aga, kes Kolõmale olid saabunud vahetult sõjale järgnenud rasketel aastatel ja kellel kõigele vaatamata oli õnnestunud ellu jääda, oli valdavalt suu hammastest lage. Skorbuudi ravimiseks kasutati laagris maadjamänni ekstrakti. Suur kauss veega lahjendatud ekstraktiga seisis sööklas ukse juures ja iga sööma tulija pidi ühe või kaks lusikatäit seda ekstrakti enne sööki alla neelama. Peab ütlema, et selle ekstrakti, mis maitselt meenutas lahjendatud männitõrva, toime oli selline, et vähemalt esialgu tegi paljudel südame pahaks, nii et vaatamata näljale eriti süüa ei tahtnudki. Kuidas see ekstrakt skorbuudile mõjus, ei oska küll ütelda, aga küllap tal mingi toime ikka oli, kui targad arstid seda soovitasid.

Sel ajal kui mina Kolõmal viibisin oli olukord töö-parandusaagris varasemate aastatega võrreldes selle poolest küll juba parem, et laagri poest oli võimalik ühte ja teist ka toidulisaks osta. Eeldusel muidugi, et brigaadi asjad läksid hästi, sa said palka ja sul juhtus seetõttu raha olema. Rahaga olid as-

jad aga nii, et töö-parandusslaagris maksti meile ka palka. Arvestus käis niimoodi, et *прийск* maksis meie eest laagrile nagu vabade eest, ainult ilma põhjalisadeta. Palgast arvutati kohe vist umbes 50% maha “riigile ja keisrile” ning ülejäänust võeti maha veel laagri poolt meie toidule ja riietele kulutatud summa. Ja sellest, mis siis veel üle jäi, võisime meie kuni 300.- rubla kuus kätte saada. Palka maksti kolm korda kuus, iga kord mitte rohkem kui 100.- rubla. Kui teenistus oli suurem, kanti ülejääk su isiklikule arvele.

Omaette nähtuseks oli veel medpunkt ehk *санчасть*. Kui Berlagis, vähemalt D-2 peal, oli arstide koosseis vägagi tugev ja asjatundlikku ravi takistasid ainult piiratud võimalused ja laagriülemuste korraldused, siis meie *прийск*-is nägid asjad hoopis teistmoodi välja. Tõsi küll, ise ma selle asutuse teeneid õnneks ei kasutanud, kuid teiste meeste jutud, mida ma siinkohal kasutan, olid liiga kokkulangevad, et neid mitte uskuda. Medpunkti ülemaks oli loomulikult vaba, kuid et vastava eriharidusega vaba ei olnud parasjagu võtta, siis oli sellele kohale pandud isik, kellel ka parimal juhul võis olla ainult velskri ettevalmistus. Tegelikuks arstiks oli mees, kes juttude järgi oli vabas elus töötanud Irkutski oblastis loomaarstina. Kuid vaesel ajal asi seegi. Loomulikult kehtis ka siinses laagris reegel, et laagri ülem otsustas, kui palju mehi võib laagri arst antud päeval haigeks tunnistada. Haigete läbivaatamine igal hommikul algas tavaliselt temperatuuri mõõtmisega. Need mehed, kellel nähtavat vigastust ei olnud ja kellel ka palavikku polnud, võisid rahumeeli simulantideks tunnistatuina maha surra. Kuid meie laagri arst oli temperatuuri mõõtmisele lisaks ka pulsi katsumise välja mõtelnud. See toimus üsnagi omapärasel viisil. Nimelt võttis arst haige käe oma pihku nii, et arsti käsi üles suunatud peopesaga jäi allapoole, kusjuures nii arsti kui ka haige peopesad jäid vastamisi, ja katsus siis sõrmega randmel olevat tuiksoont. Diagnoos aga olenes sellest, milline rahasumma haige peost arsti pihku pudenes. Ilma rahata said töölt vabastuse ainult siis, kui sa suremas haige olid ja enne medpunkti jõudsid, kui päeva vabastuste limiit täis sai. Muidu – ära mitte loodagi!

Ette rutates peab ütlema, et arstiasjanduses toimus küll mõne aja pärast muutus. Nimelt saabus *прийск* Komsomoletsisse, kui mu mälu mind ei peta, vist järgmisel kevadtalvel uus noor arst. Ja seekord tõeline arst. Tegu oli ühe tatarlannaga, kes oli lõpetanud mingisuguse meditsiiniinstituudi ja lasknud ennast siis Kolõmale suunata. Ta olevat tahtnud Kaug-Põhja romantikat tundma õppida. Noh, seda romantikat sai ta siin kuhjaga. Mitutuhat vangi, konvoisõdurid ja asumiselolijad peale kauba ning noor naine. Kujutle vaid! Elamiseks anti talle kahetoaline korter, loomulikult trellitatud akendega, mille esimese toa alaliseks sisustuseks nii öösel kui ka päeval oli automaadiga sõdur. Vastuvõtule medpunkti tuli ta konvoi saatel ja ka kogu vas-

tuvõtu ajal istus vastuvõturuumis konvoi. Julgeolek oli muidugi tagatud, kuid ta oli hullemini vangis kui meie, päris vangid olimegi. Ei sammugi ilma individuaalse konvoita (meil oli üks püssimees terve brigaadi peale, osa väikese karistusega kriminaalvange isegi vabakäigus). Kolme kuu pärast oli tal sellisest romantikast kõrini isu täis ja ta palus *прийск*-i ülemat, et see ta lahti laseks. Ilma eriloata Kolõmalt välja sõita ju ei saanud. Aga võta näpust – teist arsti ei olnud ja nii tuli tal vaesekesel Svejkis kirjutatu kombel "lõuad pidada ja edasi teenida". Irkutski loomaarst töötas medpunktis muidugi ka edasi, aga võim oli nüüd teistes kätes.

Raskemate juhtude jaoks, mis nõudsid näiteks kirurgilist vahelesegamist, oli Sussumanis laagritele ka midagi rajoonihaigla taolist (täpset nimetust enam ei mäleta). Sinna sattusid väga sageli just kriminaalid, kes näiteks ebameeldivast tapist pääsemiseks endale igasugust prahti (naelad, nõelad jms.) sisse neelasid ja keda nende kättesaamiseks siis opereerida tuli. Vangide hulgas liikus lõbusaid kuulujutte ühe sealse kirurgi kohta, kes olevat olnud naine – *настоящая баба*, nagu teda kutsuti. Näiteks räägiti, et kord kui ta jälle ühte "ausat varast" opereeris (loomulikult võimalikult väikese narkoosiga, sest kes seda siis vangile, pealegi ise oma häda põhjustanule raatsis raisata), oli see kogu operatsiooni aja arste sõimanud. *Настоящая баба* olevat rahulikult kõike arstide pihta lausutut umbes niimoodi kommenteerinud: "Pederastid!" – "Ahaa, see käib teie pihta, Ivan Petrovitš" (ütleme, et nii oli teda assisteeriva kirurgi nimi), "Prostituudid!" – "Vaat see on juba mulle öeldud "jne.

Hoopis omaette "ooper" oli aga hambaravi. Laagril oma hambaarsti ei olnud. Umbes nii suure või isegi suurema piirkonna kohta kui kogu Eesti rändas ringi hambaarstist ja hambatehnikust koosnev brigaad, kes umbes üks kuni kaks korda aastas külastas laagrit. Kohal viibisid nad tavaliselt paar nädalat, tegid mis vaja ja läksid siis järgmisesse kohta. Vahepeal oli aga iga mehe enda asi, kuidas ta toime tuli. Seetõttu juhtus vahel üsnagi kurioosseid lugusid. Olgu allpool kahest neist räägitud.

Esimene lugu juhtus ühega meie brigaadi meestest, kellega koos kaevanduses töötasin. Arst saabus tema jaoks parajal ajal, sest tal olid just paar hammast valutama hakanud. Hambad üle vaadanud, tegid arst ja hambatehnik otsuse, et siin pole muud teha, kui katkised hambad välja tõmmata ja kunsthammastega asendada. Nii lihtsalt, nagu selline asi vabas elus käis, see laagri tingimustes siiski ei läinud. Nimelt ei kohaldatud siin proteesi mitte suu järgi, vaid suu tuli kohaldada parajasti olemasoleva proteesi järgi. Ja nii siis tõmmatigi vaesel vennal kahe päeva jooksul vist viis või kuus hammast välja, neist osa alles päris terved. Lugu lõppes aga sellega, et mehel läksid

igemed paiste ja selle aja jooksul, mis arst meie laagris viibis paistetus ei alanenudki. Arst sõitis lihtsalt ära ning mees pidi ennast ise kuidagi moodi ravitsema ja pudi sööma, niikaua kuni arst järgmise ringiga jälle tagasi saabus.

Teine lugu oli Kolõmale veelgi iseloomulikum. Ette rutates pean märkima, et see juhtus siis, kui töötasin juba buldooserite pargis. Ka seal hakkas ühel lukkseppadest hammas valutama. Valutas päeva, valutas kaks ja ei mõtelnudki järele jätta. Järele vaadates selgus, et hambas on suur auk, tõenäoline hambaarsti saabumine oli aga alles mägede taga. Astus siis "tarkade kolleegium" kokku ja otsustas, et ega siin muud ei aita, kui hamba närv tuleb suretada. Ent kuidas seda teha? Et tegemist oli tehnilise ala meestega, siis oli otsus igati nende vääriline. Võeti buldooseri magneeto kõrgepingejuhe ja treiti sellele uus otsik, selline, mida oli mugav hambaauku suunata. Valmistati ka vänt magneeto pööramiseks. Mees pandi istuma, kaks meest hoidsid teda igaks juhuks kätest kinni, pärani aetud suhu hammaste vahele pandi puuklots, magneeto korpus ühendati mehega teise juhtme abil ja siis suunas üks "arst" kõrgepingejuhtme otsiku haige hambaauku, teine "arst" aga "lõi vänta". Kõlas kohutav röögatus, mees muutus kahvatuks ja kattus külma higiga. Kui ta jälle toibus, rääkis ta, et tal olid lausa tulesädemed silme ees lennanud, kuid hambavalu oli selleks korraks möödas. Nii palju siis Kolõma arstiabist.

Kullapesuseadmel töötades möödus suvi lahedasti. Minu poolt valitud töökoht õigustas ennast igati, sest sääskede käes kannatasin ma tõepoolest vähem kui all, maapinnal töötavad mehed. On ikka jama küll, eriti öösel, kui pead südasuvel töötama, sääsevõrk peas (need anti meile välja) ja kindad käes, aga häda ajab härja kaevu. Tuli ka vilumus ja suve teisel poolel võisin ennast juba päris korralikuks vintsimeheks lugeda. Ka mäemeister oli brigaadiga rahul, sest Berlagist tulnud mehed olid korralikumad töötajad, kui igasugune kriminaalidest koosnev bande.

Nii saabus sügis. Peab ütlema, et Kolõma on sügisel, augusti lõpul – septembri algul ääretult ilus. Kogu laagrit ümbritsev loodus, kõikide sopkade küljed kirendasid rohelistes, erkpunastes ja kollastes toonides. Esimesed külmad hävitasid ka sääsed. See aastaaeg osutus Kolõmal tõepoolest parimaks. Et kullapesuseadmed pidid varsti töö lõpetama, siis kerkis küsimus, mida edasi teha. Valida oli, kas minna maa-alustesse kaevandustesse või jääda maa peale ja hakata karjääri avama. Esimene variant oli soojem aga ohtlikum. Nagu vanad olijad rääkisid, ei langevat kaevandustes temperatuur alla –25°C ning lisaks sellele oli võimalus tööd leida ka kaevandusmehhanismidel. Kuid teisest küljest – maa all võib ikka midagi juhtuda. Kaevan-

duste sissevarisemised ei olnud sealkandis kaugeltki haruldased juhtumid. Maapealne variant tähendas aga raskemat füüsilist tööd (kang, kirka ja labidas) ja suuremate külmade, kuni –50°C (sellest suurema külma puhul välistööd katkestati) käes olemist.

Laagris oli kahte sorti rahvast. Neist ühed eelistasid (kui seda vangi käest üldse küsiti) kindlasti maa alla pugemist, teised aga kartsid kaevandusi, mõned isegi paaniliselt, ja eelistasid igal juhul külma ilma ning rasket füüsilist tööd. Mina eelistasin kaevandust – ikkagi rohkem tehnikaga seotud, seda enam, et vintsimehe amet mul üsna hästi käpas oli. Ka mu laagrisõber Ehrenbusch soovitas mulle kaevandust.

Aeg läks. Saabusid külmad ja ka lumi ning meie kullapesuseade lõpetaski septembri algupoolel oma töö. Et *прийск*-i kullaplaan veel täis ei olnud, siis saadeti meid käsitsi kullapesule. Kõik Jack Londoni jutud Klondike'i kullapesijatest tulid meelde. Kuid see oli ainult lühike vaheetapp, mis kestis kõige rohkem võib-olla paar nädalat. Siis tuli aga talvetöödele minek. Enne veel anti meile ka talvevarustus välja. See oli vana ja kantud, kuid ajas siiski asja ära. Et nii suuri vilte, kui minusuguse jalanumbriga mehele oli vaja (nr. 46) ei leidunud, siis sain nende asemel jälle burkad.

Enne kui edasi minna, tuleks vist pisut ka kullatootmise ettevalmistavast tsüklist, s.t. kaevandustest ja karjääridest rääkida. Kullakaevandused, vähemalt meie *прийск*-is olid väikesed ja kaevanduse kullaliiva varud toodi tavaliselt ühe talvega maa peale. Seega siis, kaevandus oli mõeldud ainult üheks hooajaks. Vastavalt sellele rajati *прийск*-is igal sügisel terve trobikond kaevandusi. Kas antud kohta rajati kaevandus või karjäär, selle otsustasid geoloogilise luure andmed. Geoloogiline luure toimus sel teel, et kavandatud väljatöötlusalale kaevati suur arv kindlas korras paiknevaid šurfe, millest võetud proove geoloogid siis analüüsisid. Kullaliivakihi paiknemissügavus meie *прийск* -i tingimustes oli tavaliselt 20–30 m ja tootliku kihi paksus 1,3–1,4 m (kui ma õigesti mäletan, siis tootlikuks loeti kihti kullasisaldusega rohkem kui 3 g/m^3). Šurfide rajamine toimus käsitsi.

Kui oli otsustatud, et antud kohale tuleb kaevandus, siis alustati selle rajamist peašahtist. Enamasti kasutati vertikaalšahte, ent vahel esines ka kallakšahte. Ka šahti rajamine toimus üldjuhul käsitsi. Selleks eraldati brigaad vange, kes siis kangi ja kulbi (umbes meetripikkuse puust varrega metallist kulp väikese läbimõõduga aukudest mulla väljavõtmiseks) abil puurisid rajatava šahti kohale maasse ~15 cm läbimõõduga ja 60 cm sügavused augud. Aukude arv ja paigutus olenes šahti ristlõikepinnast. Kui augud valmis, tuli minöör, kes need lõhkeainega täitis ja teostas lõhkamise. Edasi loobiti purustatud muld välja ja puuriti uued augud. Järgnes uus lõhkamine jne. Nii

mindi järjest sügavamale. Šahti sügavamaks muutumisel, kui mulla labidaga väljaviskamine ei osutunud enam võimalikuks, paigutati šahti avale puust rakis, millele oli kinnitatud vändaga pööratav võll (nagu võlliga talukaevudel). Võlli ümber oli keritud tross ja selle otsas ämber. Nüüd loobiti lõhkamisel purustatud muld algul ämbrisse ja tõsteti siis sellega šahtist välja. Seega töötas osa mehi nüüd all, osa aga maa peal (meeste šahti laskmine toimus samuti nagu ämbrigi allalaskmine – jalg trossi silmusesse, ühe käega trossist tasakaalu säilitamiseks kinni ja teine mees andis vändast järele). Töö kestis nii kaua, kuni oli saavutatud soovitud sügavus (šaht pidi ulatuma kullaliivakihist nii palju sügavamale, et sellesse saaks paigutada laadimispunkri ja skipi). Šahti ristlõikepind pidi olema nii suur, et sinna sai paigutada üles-alla liikuva skipi koos selle puust juhtprussidega. Skipi kõrvale pidi jääma veel ruumi redelitele kaevurite kaevandusse laskumiseks ja sealt väljumiseks.

Kui šaht oli valmis, hakati rajama horisontaalstrekke. Tavaliselt rajati kaks šahti põhjast mõnevõrra kõrgemal paiknevat vastastikku suunduvat strekki, mis paiknesid kullaliiva kihis. Strekkide paigutus oli selline, et šaht ise jäi strekkidest veidi kõrvale ja ainult külgnes nendega. Enne rajati ühe poole strekk ja töötati sellepoolne kaevandusala välja, seejärel asuti teise poole kallale. Enne strekkide rajamist aga paigaldati šahti veel skipi juhtprussid ja šahtile ehitati palkidest tõstetorn, mille tipus paiknes trossiratas (skipi trossi juhtratas). Paralleelselt šahti ehitamisega oli šahtist mõnikümmend meetrit eemale ehitatud ka onn tõstevintsi jaoks. Sinna paigutati vints, mille trumli ümber oli keritud tross. Strekkide põrandasse, šahti kohale ehitati kaldrenniga laadimispunker. Nüüd lasti üle trossiratta viidud trossi otsa kinnitatud skipp alla šahti põhja. Šahti sügavus pidi olema nii suur, et skipp mahtus laadimispunkri ava alla ära. Viimane pidi paiknema aga nii, et laadimispunkri renni pidi allavarisev muld langeks täpselt skippi.

Nüüd lasti alla ka peastreki skreeper, mis paigutati šahti kõrvale strekki. Skreeper kujutas endast elektrimootoriga käivitatavat kahe trumliga vintsi, mille mõlemad trumlid võisid võllil vabalt pöörelda. Trumleid sai skreeperi veomehhanismiga ühendada siduri abil, milleks mõlemal trumlil oli vastav hoob. Mäemassi transportimine toimus kraapkopa abil. Trumlitele keriti tross nii, et ühelt trumlilt tulev tross oleks kinnitatud kraapkopa esiotsa, teine aga tagumise otsa külge. Streki tagaseina kinnitati vastava toe abil plokk, millest kraapkopa tagumise otsa külge kinnitatud tross üle käis. Seega, olenevalt sellest, milline trummel oli skreeperi veomehhanismiga parasjagu sidestatud, liikus kopp kas edasi või tagasi. Teiselt, vabakäigutrumlilt keriti seejuures trossi vastavalt maha. Kopp oli sellise kujuga, et ta tagasiliikudes tõusis tänu oma kaldus kinnisele tagaküljele mulla peale, edasiliikudes aga lõikus sellesse.

Veel enne strekkide rajamist oli kaevanduse lähedusse, selleks ehitatud onni paigutatud ka kompressor, mille juurest toodi suruõhutorud alla kaevandusse. Puurija puuris suruõhupuuriga (-haamriga) vajaliku hulga auke streki tagaseina, need laeti lõhkeainega (ammoniidiga), lõhati ja kui kaevandus oli küllaldaselt tuulutatud ning lõhkamisgaasidest puhas, läks kaevurite brigaad maa alla ja asus lõhatud mäemassi välja vedama. Nagu eespool juba öeldud, toimus see skreeperiga, mille kopp tagasiveotrossi abil algul tagasi lõhkamiskohale tõmmati, sealt trumlite ümberlülitamisel edasiveotrossi abil edasi tõmmatuna aga haaras endaga kopatäie lõhatud mäemassi kaasa ja vedas mööda strekki kuni laadimispunkrini, kus see langes alla skippi. Seejärel tõmmati kopp teise trossi abil jälle tagasi jne. Kui skipp oli täis, andis strekiskreeperist vintsimehele signaali, see lülitas tõstevintsi sisse ja tõstis skipi üles. Tõsteseadme ehitus oli selline, et skipp parajale kõrgusele tõustes ennast ise ümber kallutas, nii et skipis olev mäemass torni külge ehitatud punkrisse varises ja sealt edasi juba punkri all olevasse vagonetti langes, millega see siis puistangule (*отвал*) ladustamiseks sobivasse kohta transporditi. Esines kahte sorti puistanguid. Tavalisemad olid lamedad, kuni paarikümne meetri kõrgused, kuid esines ka terrikoonikuid. Puistangutel kasutatavad vagonetid liikusid rööbasteel. Terrikoonikute vagonetid olid samasugused, avanevate külgedega, nagu kullapesuseadmetel aheraine transportimiseks kasutati. Lamedate puistangute vagonetid aga olid kallutatava mahutiga. Täidetud vagonetiga sõideti mööda rööbasteed sobivasse kohta ja kallutati siis vagoneti mahuti ümber. Rööbastee õigesse asendisse seadmine, nii et sellel oleks võimalik edasi-tagasi sõita olnud, oli omaette kunst. Selleks tuli rööbastee mõlemat otsa pisut tõsta, et vagonett saaks langusel kogutud hoo arvel võimalikult pika maa ise, ilma lükkamata läbida. Rööbastee paiknes puistangu äärel, et vagoneti kallutamisel langeks mäemass mööda puistangu külge alla ja vastavalt sellele, kuidas puistang kasvas, nihutati ka rööbasteed.

Kui mäemass oli välja veetud, toimus uus puurimine, lõhkamine jne. Kui peastrekkide pikkus oli küllaldane, asuti rajama külgstrekke. Need suunati peastrekist 90° all mõlemale poole. Nüüd tuli mängu juba kaks skreeperit. Neist esimesega veeti lõhatud mäemass peastrekki, kust peastreki skreeper selle siis edasi skippi transportis. Külgstrekke tühjendati kordamööda. Nii kaua kui ühte välja veeti puuriti teist. Vahepeal toimus lõhkamine ja siis paigutati külgstreki skreeper üle teisele poole, pöörati 180° ümber ning asuti lõhatud poolt välja vedama, teist poolt aga jälle puurima.

Kui külgstrekkide pikkus ulatus 40–60 meetrini, loeti kaevanduse rajamine lõpetatuks ja asuti kaevandusala väljatöötamisele. Siin kasutati nn. taanduva laava meetodit. See seisnes selles, et nüüd puuriti kogu külgstreki šahtipoolsesse seina kaks rida aukusid, tavaliselt 80–120 tükki, mis seejärel

ammoniidiga laeti ja lõhati. Kui lõhatud mäemass oli välja veetud, puuriti ja lõhati sama seina uuesti. Niimoodi tegutsedes laienes laava kogu aeg, koristusee tagasi, kaevanduse sissekäigu poole liikudes. Ka siin toimus tegevus ikka kordamööda, s.t. kui ühte laavat välja veeti, toimus teise puurimine. Laava laienedes paigutati väljatöötatud alasse lae kindlustamiseks palkidest toestus, samuti jäeti teatud vahemaade järel laavasse ka tervikuid.

Loomulikult oli tegelik töö hulga keerukam ja nüanssiderikkam, kui eespool räägitud, ja nõudis kaevuritelt üsnagi suuri praktilisi kogemusi. Olid ju kullakaevandused tihti üsnagi ohtlikud — kaevanduse lagede varingud või suurte külmunud lahmakate laest allalangemised ei olnud siin sugugi haruldased nähtused. Kuid mingi üldise ettekujutuse asjast peaks eespoolkirjeldatu siiski andma. Öelda tuleks ehk veel niipalju, et kaevandused olid madalad. Laava kõrguseks, mille järgi kaevandatud mäemassiivi (s.t. normitäitmist) arvestati, võeti ainult 1,3–1,4 m, nii et ega kaevanduses sellist kohta, kus minusuguse kasvuga mees oleks vabalt püsti seista saanud, naljalt ei leidunud. Kaevurikiivreid meil loomulikult ei olnud ja läks tükk aega, enne kui harjusid ja õppisid pead mitte ära lööma. Tegelikult töötati mugavuse mõttes siiski veidi kõrgemate laavadega, aga see tähendas seda, et mitte kogu väljaveetud mäemassiiv plaanitäitmisel arvesse ei läinud.

Laavas töötas tavaliselt 4 meest – 3 laavatöölist (*забойщик*-ut) ja skreeperist. Kogu töö edukus sõltus praktiliselt kahe mehe – esimese *забойщик*-u ja skreeperisti oskustest ja kogemustest. Kui need kaks meest olid omavahel sisse töötanud ja teineteist ilma sõnadeta, ainult kaevurilambiga (neid anti brigaadi kohta vist kaks-kolm tükki) antud signaalide põhjal mõistsid, siis töö laabus. Sõltus ju see, kui palju lõhatud mäemassiivi sai ainult skreeperiga välja vedada ja kui palju tuli sellele lisaks veel labidatööd teha sellest, kuivõrd oskuslikult pani esimene *забойщик* paigale plokkidega tugesid, mis skreeperi trossi ühes või teises suunas pingutasid ja seega kopa liikumist juhtisid, aga ka sellest, kuidas skreeperist oskas oma koppa ühes või teises olukorras juhtida. Hea skreeperist suutis oma koppa vajaduse korral õige mitu meetrit kõrvale, sobivale kohale "paisata". Kuid ega siinkohal kõike peensusteni nagunii ära rääkida ei õnnestu. Nii et piirdume ülaltooduga. Töötingimuste kohta võiks ehk veel niipalju öelda, et kogu valgustus kaevanduses baseerus 12-voldisel elektrivoolul, mis paljaste alumiiniumtraatidega vajalikku kohta veeti. Et lambipesi ei olnud, siis tehti need ise puupulgast ja alumiiniumtraadist. Kõige selle tõttu olid kaevandused kaunis hämarad. Nagu öeldud, olid kaevuritele küll ka mõned akudel töötavad kaevurilambid välja antud, kuid neid kasutati peamiselt seni, kuni 12-V elektriliin oli paigale pandud, edasi aga sidepidamiseks esimese *забойщик*-u ja skreeperisti vahel. Kuid aitab kaevandustest.

Ka uusi karjääre rajati igal sügisel terve hulk. Siin oli asi tehnoloogiliselt hulga lihtsam. Väljatöötamiseks planeeritud maa-alale kaevati teatud kindla korra järgi suur arv šurfe, mille sügavus pidi olema selline, et šurf lõpeks veidi enne kullaliivakihti (vastava sügavuse määrasid geoloogid). Šurfide kaevamine toimus samuti, nagu kaevanduse šahti rajamise kohta juba räägitud, s.t. kangi, labida, kulbi ja lõhkeaine abil. Ainult et šurfid olid tunduvalt väiksema ristlõikega. Et suurem ristlõige oli töötamiseks küll mugavam, nõudis aga ka rohkem tööd, siis varieerusid šurfide mõõtmed tavaliselt 80–100x60–80 cm piirides. Kevadel, kui kogu kavandatud karjääri pind oli šurfidega vajalikul kombel kaetud, laeti need lõhkeainega, paigutati sütikud ja aeti siis uuesti mulda täis. Tavaliseks koguseks šurfi kohta oli mõnikümmend kilogrammi ammoniiti, kuid esines ka suuremaid koguseid. Karjääri lõhkamine viidi läbi ühekorraga. See oli tõepoolest võimas vaatepilt, kui tonnide kaupa lõhkeainet korraga plahvatama pandi. Meenutas igatahes sõja ajal Lääne-Saksamaal nähtud inglaste-ameeriklaste pommirünnakuid. Pärast lõhkamist toodi karjääri ekskavaatorid, mis asusid kullaliivakihi peal olevat lõhatud mäemassiivi kõrvaldama.

Arvan et sellest kirjeldusest esialgu ehk aitab. Loomulikult ei ole see ammendav ega räägi kõikvõimalikest kullakaevandustes kasutatud kaevanduste ja karjääride eri liikidest. Isegi *прийск* Komsomoletsis oli variante rohkem. Kuid käesoleva kirjutise eesmärgiks ei ole ju kullakaevandustes läbiviidavate mäetööde õpiku koostamine, vaid ainult sellise lühikese ülevaate andmine, mis võimaldaks lugejal allpool kirjeldatud, autoriga seotud olukordadest ja sündmustest aru saada. Ja selleks piisab kõige tüüpilisemate variantide vaatlemisest.

Nagu eespool juba öeldud, eelistasin karjäärile kaevandust. Kaevandus, mida asusime rajama, paiknes laagrist paari kilomeetri kaugusel. Kogu töö toimus nii, nagu eespool juba kirjeldatud. Et ma olin suvel vintsimehena juba teatava maine omandanud, siis pakuti ka nüüd mulle tööd tõstevintsil. Tegelikult oli kaevanduse vintsimehe töö üsnagi mugav. Vintsi jaoks oli ehitatud putka, mille seinad ja katus olid soojuse pidamiseks väljastpoolt veel mätastega kaetud. Vintsiruumis paiknes ka raudahi, mis võimaldas ruumi päris soojana hoida. Kütust muidugi ei antud, aga tööle tulles käisime tavaliselt lähedalasuvate pooleliolevate ehituste juurest läbi ja varastasime sealt nii palju palgijuppe kui tahtsime. See oli *прийск*-is üldlevinud tava. Need palgijupid tirisime siis vintsiputka juurde ja seni kuni brigaad maa all tööks valmistus, saagisime ja lõhkusime koos *отвальный*-dega (puistangul töötavad mehed) puud ilusasti ära ja kütsime ruumi soojaks. Väga külmade ilmadega käisid väljas külma käes töötavad *отвальный*-d tihti minu juures

soojas. Oli kirjutamata seadus, et vintsimees ja *отваль-ный*-d pidid ka konvoiputka jaoks puid tegema.

Viimasega seoses meenub ka üks naljakas lugu. See toimus tükk aega hiljem, kui kaevandus juba normaalselt töötas. Nimelt sai meie brigaad uue konvoi. See oli värskelt ajateenistusse kutsutud poiss, kes oli eelnevalt vangide suhtes väga ära hirmutatud. Mis sa siis mõtled – kõigil karistus 25+5. Bandiidid missugused. Kohe alguses, meid laagri väravas vastu võttes oli ta äärmiselt karm ja hoiatas, et igasuguse rivist väljumise korral kasutab ta kohe relva. Kui ma teepeal palusin luba tee äärde jääva ehitatava kullauhtmisseadme juurest puid tooma minna, oli vastuseks lühike ei. Kui ei, siis ei. Õnneks oli ilm parasjagu külm (ligi –50°C) ja seega õppetunniks vägagi sobiv. Ma ei teinud puude toomisest rohkem juttu. Ütlesin ainult *отваль-ный*-dele, et küll see mees meie käes veel tantsib. Kaevandusse saabumisel läksin kohe koos teiste meestega alla, võtsin nende käest kirka, läksin väljatöötatud laavasse ja lõin mõned toestuspostid välja. Loomulikult oli see ohtlik tegu, aga eks ma ikka vaadanud ka kust võib lüüa ja kus lagi ähvardab kaela sadada. Tirisin notid siis skippi, läksin üles ja tõstsin nad vintsiga maa peale, kus *отвальный*-d need vastu võtsid ja vintsiputka juurde tassisid. Siis võtsime sae ja kirve, tegime puud parajaks ning kütsime vintsiruumi soojaks.

Kaevandus hakkas tööle ja nüüd järgnes üks tõste teisele umbes paariminutilise vahega. Vaesel konvoil hakkas aga külm. Eks talle oli räägitud, et vintsimees peab talle puid tegema. Mõne aja pärast seisiski ta vintsiruumi uksel ja küsis karmi häälega: "Vintsimees, kas sa ei tea, et pead mulle puid tegema!". "Loomulikult tean, aga kui ma puude järele minna tahtsin, kas sa seda siis lubasid". "Aga kust sa ise puid said?" (ruum oli nii soe, et töötasin särgiväel). Ütlesin, kust ma puid sain. Käsule minna alla ja ka temale puid tuua aga vastasin et see on keelatud tegevus ja kui ma enda ning *отвальный*-de pärast eluga riskin, siis konvoi pärast mitte kunagi. Liiatigi ei tohi ma nüüd, kus kaevandus juba normaalselt töötab, tööd seisma jätta. Sellest sai ta aru. Küll ta vaene mees sai sel ööl külmetada. Niipalju tal julgust ei olnud, et oleks tulnud ja vintsiruumis istunud. Ainult aeg-ajalt astus hetkeks sisse. Ei tea, kas ta tõepoolest kartis, et kohe kui ta peale ei passi paneb mõni mees ajama. (Hiljem saime lähemalt tuttavaks ja siis mehed ütlesid talle, et tema püssiloksu pärast küll keegi meist, vanadest rindemeestest jooksu minemata ei jätaks, aga maastik ja kliimatingimused on sellised, et sel ettevõtmisel ei ole mõtet).

Järgmisel päeval oli ta järele mõtelnud. Puude järgi üksinda minna ta mind siiski ei lubanud, vaid käsutas kogu brigaadi puude järele ja käskis igal mehel noti selga võtta. Poisid küll nurisesid, aga midagi polnud teha. Võim on

võim. Selle paari nädalaga, mis ta meie brigaadi konvoeeris, lasi ta poole talve puud kohale vedada.

Kui juba põgenemine jutuks läks, siis selle kohta võiks siinkohal veel niipalju rääkida, et Berlagi tingimustes, kus valve oli äärmiselt tugev, oleks jooksumineku õnnestumine tõepoolest vähetõenäoline olnud. Selle konvoi pärast, kes meid siin tööle viis oleks iga mees, kel vähegi hakkamist oleks olnud, aga üsna kergesti jalga lasta saanud. Isegi relva konvoi käest äravõtmine ei oleks eriliseks probleemiks olnud. Põhjused, mis mehi laagris kinni hoidsid olid hoopis teistlaadi. Neist esimesena võiks märkida äärmiselt karme tingimusi, mis põgenemisel oleks ületada tulnud – mandrile jõudmiseks oleks tulnud sooritada pikk teekond läbi peaaegu asustamata maa, mis oleks tulnud ilma igasuguse abisaamise lootuseta läbida. Lisaks sellele oli rändamiseks sobiv suveperiood üsnagi lühike. Suurema osa aastast oli maa kaetud lumega (millele tahes-tahtmata jäid jäljed) ja valitsesid suured talvekülmad. Oli ju lääne poole liikudes esimene suurem linn, Jakutsk, meie asukohast ligemale 1000 km eemal, kuid millist kilomeetrit. Seda enam, et põgenenud vangi varustus olnud ju kaugeltki võrreldav mõne Siberit uuriva hästivarustatud ekspeditsiooni liikme varustusega. Ja ega Jakutskisse jõudminegi ei oleks veel pääsemist tähendanud, sest ka seal, suhteliselt väikeses linnas, oleks vahelejäämine üsnagi tõenäoline olnud. Mõnevõrra lähemal asuva Magadani suunda kontrolliti aga eriti hoolikalt. Ilma dokumentide ja vastava loata ei oleks laevale või lennukile asumine kõne allagi tulnud. Muud võimalust mandrile jõudmiseks aga ei olnud.

Kuid oli veel teisigi põhjusi. Üheks nendest oli asjaolu, et kohalikele elanikele, headele jäljeküttidele, maksti kinnipüütud vangide eest hästi. Ja ega nad vange ka ei sallinud. Selleks oli neil küllaldaselt põhjust, sest põgenenud kriminaalvangid olid kohalike elanike suhtes suurte sigadustega hakkama saanud. Kõik see oli aga selleni viinud, et kogu teekonna jooksul tähendas inimestega kokkupuutumine põgenenud vangile mitte abi, vaid ohtu.

Kuid kõigele vaatamata aeg-ajalt vange siiski põgenes. Enamasti olid need kriminaalid, kes läksid ilma pikemalt mõtlemata n.-ö. hurraa peale välja. Poliitilistel oli kaardist ja looduslikest tingimustest parem ettekujutus ja nad ei hakanud asjata riskima. Ja ega põgenemine valdavalt ka ei õnnestunud. Mis siis põgenikuga kättesaamisel tehti? Väga palju olenes sellest, kui kaugele sa olid juba jõudnud. Kui sind oma piirkonnast välja saadetud tagaajajad kätte said, kellele su põgenemine oli "paksu pahandust" põhjustanud, siis enamasti kihutati sulle esimese vihaga kuul kerre. Olen isegi meie laagri väravas mahalastud põgenikke näinud, kes olid sinna teistele hirmuks vaatamiseks välja pandud. Kaugemale jõudes oli asi parem. Need tabajad, kel-

lesse su põgenemine otseselt ei puutunud, piirdusid enamasti sellega, et peksid sind vaeseomaks ja saatsid siis tapiga tagasi. Oma laagris anti keretäiele siis ka veel lisa ning täiendava karistuse põgenemise eest said sa nagunii. Kui sa aga mingi tõelise ime tõttu siiski mandrile välja jõudsid ja alles kusagil õige kaugel kinni kukkusid, koheldi sind juba enam-vähem seadustele vastavalt.

Oli ka neid mehi, keda suveperioodil n.-ö. igaks juhuks laagrist välja ei lastud. Nagu mäletan, oli meie laagris selliseks meheks üks tegelane, kellest räägiti, et ta olevat vabana geoloog olnud ja geoloogina töötades aastaid mööda Kolõmad ringi rännanud. Järelikult pidi ta kohalikke olusid ning looduslikke tingimusi väga hästi tundma ja põgenemise korral ei oleks tema tabamine tõenäoliselt kuigi lihtne olnud. Laagriülema seisukohalt oli selge, et antud juhul on parem karta, kui kahetseda. Teine selline mees oli üks kohalik põliselanik. Mille eest see vennike laagrisse oli sattunud ei tea. Kuid laagri ülem ütles tema kohta, et need põrgulised on kõik nii ühte nägu ja hoiavad kokku, et kui selline tegelane põgenema pääseb, siis ei leia teda teiste omasuguste hulgast keegi kurat kah enam üles. Ja nii need kaks siis suveperioodil laagris istusidki ning neid rakendati ainult sisetöödel. Tegelikult oli neid mehi, keda laagri juhtkond ei usaldanud ja välistöödele ei lasknud rohkemgi, ehkki nende põgenemisšansid ei oleks nii suured olnud kui kahel esimesel.

Kuid mingem edasi.

Liiga kaua mu mõnus vintsimehe elu siiski ei kestnud. Juhtus nii, et üks skreeperistidest jäi haigeks ja mul kästi all tema koht sisse võtta. Minu asemel tuli vintsile vähem vilunud mees. Algul töötasin strekiskreeperistina, peagi tuli aga ka laavaskreeperisti ametit proovida. Nii see kui ka teine istusid päris hästi. Juhtus nii, et esimese *забойщик*-una töötas meie brigaadis minuga ühes vahetuses mees, kellega me teineteist poole sõna pealt mõistsime. Tavaliselt tegime nii, et kohe alguses, seni kuni teised mehed elektriliine seadsid ja muid ettevalmistustöid tegid, läksime temaga laavasse, vaatasime kaevurilambi valgusel üle, kuidas lõhatud mäemassiiv paikneb ja tegime plaani, kuidas oleks seda kõige parem välja vedada. Nii et enne töö alustamist oli juba selge, kuhu tema plokkidega toed skreeperi kopa juhtimiseks paigaldab ja kuidas mina skreeperiga töötama pean. Ka kaevurilambiga antavad signaalid olid üksikasjadeni kokku lepitud. Seetõttu teadsin ka ilma laavatöölisi vähevalgustatud laavas nägemata täpselt, mida vaja teha. Et me koostöö istus ja kaevandus hästi plaani täitis, siis jäingi oma vahetuse põhiliseks laavaskreeperistiks. Aeg-ajalt aga tuli siiski ka teisi, haigestunud skreeperiste asendada. Kevadeks olin juba kõikide meie *прийск*-is kasutatavatel

skreeperitel ja vintsidel töötama õppinud ja nüüd anti mulle nn. vahetusmehhanisaatori amet, s.t. olin meheks, kes kõikidele meie kaevanduse skreeperistidele ja vintsimeestele puhkepäevi andis.

Ka laavas töötamise põhitõed, mis ellujäämiseks vajalikud, olid selgeks saanud. Kõige olulisem oli siin selle kindlakstegemine, millal lagi varisema hakkab ja millal laest nn. *закол*-id alla kukkuma hakkavad. Kui sellise lahmaka alla jäid, siis oli hea, kui ainult luumurdudega pääsesid. Enamasti oli *закол* tuntav sellest, et ta oli osaliselt juba laest eraldunud, nii et lae ning *закол*-i ühe otsa vahele oli tekkinud juba irvakil pragu. Allalangemine ei toimunud peaaegu mitte kunagi ilma eelneva hoiatuseta. Selleks oli prao aeglane suurenemine. Kolõma tingimustes oli suurepärane moodus *закол*-i käitumise jälgimiseks. Nimelt tõmmati ajalehepaberist ribad, mille otsad süljega märjaks tehti. Üks ots suruti *закол*-i, teine lae vastu. Et tegemist oli igikeltsaga ja kaevanduse temperatuur oli tavaliselt umbes –25°C, siis külmusid paberiribad mõne sekundiga kinni. Nüüd tuli ainult neid ribasid jälgida. Kui *закол* hakkas ribasid puruks rebima, siis oli ka prahmakas kohe tulemas. Niisiis, kui mingil põhjusel oli vaja *закол*-i all töötada, siis tehti seda kahe mehega. Üks tegi tööd, teine aga jälgis ohutusribasid ja käsutas kaaslase kohe ohutusse kohta, kui varisemise suhtes väiksemgi kahtlus tekkis.

Lagedega, kui kogu laava varingusse läks, oli asi halvem, sest selle alla jäämine tähendas juba kindlat surma. Siinkohal tuleb ka ütelda, et kui laava varingusse läks, siis mitte mingisugune toestus enam ei aidanud. Toestuseks kasutatud jämedad palgid litsuti lihtsalt nagu tikud kokku, sest rõhk oli kohutav. Kuid enne varingut hoiatas laava enamasti ette. Selle tunnuseks, et asi kipub halvaks minema oli järsku algav, tavalisest tihedam väikeste *закол*-ide ja kivide kukkumine laest. Mul tuli ükskord sellistes tingimustes töötada, kus selja taga olev laava osaliselt varingusse läks (lõhatud laava tühjendamisel paiknes skreeper üle streki, vastasoleva laava alguses). Peab ütlema, et erilist rõõmu see situatsioon ei pakkunud ja silm oli kogu aeg skreeperi kohal laes. Kas jääb pidama või ei. Seekord siiski jäi. Kui laava oli sisse varisenud, siis jätkati tavaliselt tööd nii, et rajati mõni meeter tagapool uus külgstrekk ja sellest siis uus laava.

Tuli ka veel ühe ametiga tutvuda, mida vangid õieti teha ei tohtinud. See oli minööri töö. Peale laavaskreeperisti ja *забойщик*-ute olenes kaevanduse töö veel puurijast ja ka minöörist. Puurimiseks kasutati meie kaevandustes läbipuhutava puuriga suruõhuhaamreid. Tavaliselt puuriti laava seina kaks rida aukusid, üks kõrgemale, teine madalamale. Kuid augud ei olnud puuritud mitte seinaga risti, vaid teatava nurga all, et lõhkamisel mäemassiiv paremini puruneks ja eemale paiskuks. Puuraukude suund oli selline, et eema-

lelendav muld paiskuks laava tagumise otsa poole. See oli vajalik selleks, et minöör, kes lõhkamist teostas, ise eemalepaiskuva mulla ja kividerahe alla ei jääks. Laengud süüdati nimelt süütenööriga (mida minööridele liiaga ei antud) ja minöör alustas selle tegevusega laava tagumisest otsast, et ta enne kui lõhkamisgaasid kaevanduse täidavad, strekki jõuaks. Ja siin tekkiski olukord, kus ohutustehnika ja tehnoloogilised vajadused vastamisi läksid. Kui kogu lõhatav mäemassiiv oleks laava tagumisse otsa lennanud, oleks seal tekkinud selline laeni ulatuv mullahunnik, et enne kui normaalselt laavat välja vedama oleks saanud asuda, tulnuks väga palju labidatööd teha. Niigi pääses pärast lõhkamist laava lõppu tavaliselt ainult külili roomates. Seepärast siis kasutati moodust, kus enne laava lõppu muutis puurija puuraukude suunda, nii et laava tagaosas lõhatav mäemassiiv paiskus ettepoole. Mitu rida teisipidi suunatud puurauke puuriti, see olenes sellest, kui palju minöör julges lõhkemisi n.-ö. oma peale võtta. Mida rohkem, seda ohtlikum oli see temale, aga kergem jälle *забойщик*-utele.

Meie kaevanduse minööriks oli üks volgasakslane, kes oma aja juba laagris ära istunud oli ja nüüd asumiselolijana sel viisil endale leiba teenis. Ta oli igati kena ja meie, vangide, vastu alati sõbralik mees, kes tihti vabade külast meile seda tõi, mida laagri poest saada ei olnud. Paraku oli tal aga ka üks viga – suur viinalembus. Enamasti püüdis ta tööl käia öises vahetuses, sest siis liikus kaevandustes vähem igasuguseid ülemusi. Mitugi korda juhtus nii, et kui meie oma töö lõpetasime ja tema oma ammoniidipakkide ja muu lõhkamiseks vajaliku kraamiga saabus, selgus, et mehel oli õige "tugev samm sees". Oleks ta kehv mees olnud, siis kurat temaga – ise teab, mis teeb. Nüüd aga ei saanud teda niimoodi alla lõhkama saata. Ega siis midagi, võtsime omavahel liisku, kes täna minööri mängib ja läksime kogu kambaga uuesti alla puurauke laadima. Puuraugud laeti nii, et igaühe põhja lükati vastava puust laadimiskepiga kolm pulka ammoniiti, milledest üks oli varustatud lõhkekapsli ja süütenööriga. Viimane oli nii pikk, et selle ots pidi puuraugust mõnikümmend sentimeetrit välja ulatuma. Nende peale topiti tropiks paar-kolm spetsiaalselt valmistatud paraja suurusega saviplönni ja tambiti ettevaatlikult kinni.

Siiamaani tehti kõik kambaga, nüüd aga algas minööri töö. Seni kuni teised mehed elektriliine maha kerisid, et lõhkamine neid puruks ei rebiks, pidi minöör kõik laetud puuraugud uuesti läbi käima ja süütenööride otstesse sisselõike tegema ning lahti painutama, et ots täiesti puhas oleks ja süütamisel määrdunud otsa tõttu ajaviitmist ei esineks. Kogu see töö tuli nüüd juba ainult kaevurilambi valgusel teha. See tehtud, võttis minöör nn. spetsiaalselt süütenööride süütamiseks kasutatava Pickford nööri, läitis selle ja siis läks lahti. Pooljooksuga puuraugust puurauguni, põlev nöör hetkeks ülemise ja

seejärel kohe sama vertikaalrea alumise puuraugu süütenööri lõikekohale, ning niipea kui süütenöörid süüdatud edasi järgmiste puuraukudeni. Alustada tuli sealt, kus puurija oli puuraukude suunda muutnud ja liikuda algul laava lõpu poole, seejärel aga jooksuga tagasi alustamise kohale ning sealt siis juba streki poole. Enne kui puuraukude süütamine lõpetatud ja sa strekki jõudsid, käisid laava tagumises otsas juba esimesed paugud. See oli selle poolest närvesööv tegevus, et kui sinuga midagi oleks juhtunud, näiteks kas või kukkunud ja ennast vigastanud, siis mitte keegi sulle enne appi tulla ei oleks saanud, kui kaevandus on lõhkemisgaasidest uuesti tuulutatud. Siis aga oleks lihtsalt laiba järele tuldud. Kuna mind kui endist sportlast peeti üldiselt kiireks poisiks, siis tuli minul õige mitu korda minööri mängida.

Nii möödus aeg. Vastu kevadet, kui kaevanduse sulgesime, oli mingi periood, kus meiesugustel meestel õieti midagi teha ei olnud. Seepärast moodustati vabanenud kaevuritest uued brigaadid, kes tegelesid igasuguste juhutöödega. Nende tööde kohta liikus igasuguseid jutte ja ka ise sai naljakaid seiku näha. Nii olin ükskord ise juures, kui mingi veetoru oli tarvis vist mõnikümmend meetrit edasi tassida. See oleks paras 3–4 mehe töö olnud. Nüüd aga rivistus toru juurde 8 meest. Karjuti koleda häälega: "*Раз, два и взяли!*", aga toru jäi sinna kus ta oli. Et mehi oli palju, siis lootis iga mees, et küll teised tõstavad ja nii ei tõstnud mitte keegi. Siis käsutas brigadir viis mees minema ja nüüd läks toru nagu ludin soovitud kohta. Oli selge, et nii väikese seltskonnaga viilida ei saa.

Räägiti aga veelgi paremat lugu. Nii oli ükskord üks selline juhuslikult kokkuklopsitud brigaad pandud 3-kV kõrgepingeliini ehitama. Selleks tuli külmunud maasse augud raiuda, puust postid sisse panna ja augud uuesti mulda täis ajada. Ilm oli veel parasjagu külm ja seepärast tehti ka lõket. Nüüd aga tuli ühel tarkpeal mõte – milleks nii palju vaeva näha? Ja nii hangitigi kusagilt saag ning ämber. Järjekordselt paigaldataval postil saeti alumine ots lühemaks, maasse raiuti nii kanapesa sügavune auk, ämbris sulatati lund, post aeti püsti, auk täideti lume ja mulla seguga, kallati ämbritäis vett peale, hoiti mõni minut ja post seisiski nagu päris. Nii edenes töö kiiresti ning brigaad oli kõvade plaanitäitjate kirjas. Paraku tuli aga kevad ning kui elektrikud tulid elektriliine üles panema, olid pooled postid päris pikali kukkunud, ülejäänud seisid aga nii, et mitte keegi enam nende otsa ronida ei julgenud. Vannuti koledasti ja otsiti süüdlasi, aga püüa sa tuult väljal. Meie *прийск*-is oli nimelt selline tore lugu, et paberi puudusel peeti pliiatsiga kirjutatud brigaadide nimekirju vastavatel hööveldatud puulauakestel. Kui koosseis muutus, võeti uus lauake, vana aga saadeti puidutsehhi hööveldamisele. See lauake, millel ülalnimetatud brigaadi nimekiri oli olnud, oli kevadeks juba

tont teab mitu korda ülehööveldamisel käinud. Üleüldse kehtis vangilaagrites tehtavate tööde puhul juhtlause: “*Для чего нам ум, раз сила есть.*”

Mis minu isiklikku ellu puutub, siis oli see 1952/53. aasta talvel kulgenud nagu vangi elu ikka. Kuid mõnes mõttes olin palju paremas olukorras kui valdav enamik kaasvangidest. Et olin tänu Komsomoletsis ja Bolševikus elavate vabade eestlaste abi kasutamisele kodustega päris hea kirjavahetuse käima saanud, siis tulid ka pakid ja ma sain isegi oma kaaslasi mõningates küsimustes abistada. Et töö-paranduslaagri meestel oli lubatud ka isiklike riietusesemete kandmine, siis sain kodust kampsuni ja ka teisi sooje riietusesemeid. Nii et külm just väga liiga ei teinud. Enamik vabadest (tegelikult olid need oma aja ära istunud mehed, keda aga asumisel peeti) elas meie lähinaabruses paiknevas *прийск*-is Bolševik ja õige mitu neist oli nõus mulle kirjavahetuses abiks olema ja oma nimel mu kirjad kodustele ära saatma. Sellistest meestest võiks mainida Edgar Otseppa, Endel Holmi, H. Kasemaad, E. Rootsi ja A. Reimanni. Kasutasin neid kõiki kordamööda. Kirjade nendeni toimetamiseks pidin kasutama vabakäiguvangide abi, aga kõik see andis korraldada. Aeg-ajalt saatsin ka ametliku postiga mõne kirja. Mu ametlikuks postiaadressiks *прийск* Komsomoletsis oli: *Хабаровский край, г. Магадан п/я* 261/160 (Berlagis D-2 peal oli postkasti numbriks olnud *п/я* 383/20).

Nüüd võib nii mõnigi kahtlev lugeja küsida, et kuidas selle lookese autoril Kolõma kohta kõik küll nii hästi meeles on, isegi meeste nimed, kelle kaudu kirju sai saadetud ja postkasti numbrid, samal ajal kui eespool kirjeldatud pikalt teekonnalt Tallinnast Magadani on mälestusi üsnagi vähe säilinud. Selle eest tuleb tänada mu kadunud abikaasat, kes, kas just kõik, aga suure osa mu Kolõmalt saadetud kirjadest on säilitanud. Need on seda jutustust kirjutades mälu värskendamiseks lausa marjaks ära kulunud.

Nagu eespool juba öeldud, kasutasin vahel oma koduste abi ka teiste meeste soovide täitmiseks. Meenub, et mu hea semu Pettai palus mind, et ma paluksin oma kodustel kui võimalik tema omaste kohta midagi teada saada. Ta pidi nimelt järgmisel suvel lahti saama ja oleks hea meelega nendega kontakti otsinud. Ka laagri kunstnik palus, et aitaksin teda värvide ja pintslite muretsemisel. Nii mõnigi mees, nähes et mulle pakiga igasuguseid raamatuid jms. saadeti, tuli paluma, et kas ei saaks minu kaudu ka temale midagi saata lasta. Ta maksaks selle siis mulle ära. Et ma endale enam midagi eriti saada ei tahtnud, siis sai vahel mõnda meest ka aidatud, kuid üle pingutada selliste asjadega siiski ei võinud. Teadsin vägagi hästi, et ega kodustel kah kerge ei ole. Poistel aga oli tekkinud mulje, et mu kodused katsuvad igati mu soove täita. Paljud, eriti venelased isegi kadestasid vaikselt mind ja seda

eriti just mu naise pärast. Olin juba saanud terve rea fotosid ja ka ajalehti ning ajakirju Juta piltidega mitmesugustelt võistlustelt. Venelastes kutsus kõige rohkem imestust esile asjaolu, et nii noor, haritud ja kena naine, lisaks veel hea sportlane, ei ole sellele vaatamata, et mind oli 25 aastaks laagrisse mõistetud, lahutust võtnud. See oli nende jaoks täiesti arusaamatu lugu. Venemaal oli asi ju nii, et kui mees arreteeriti, püüdis naine juba enda julgeoleku pärast igati sellisest patusest distantseeruda. Imelik rahvas need eestlased, oli nii mõnigi mees mulle öelnud.

Natukene kodusoojust – esimesed fotod, mis ma Jutalt Kolõmal sain.

Siinkohal pean tõepoolest vägagi hea sõnaga oma kadunud abikaasat Jutat meelde tuletama. Nii tihtigi pidin tema kirju lugedes tõdema, et olin endale tõesti väga tubli ja asjaliku naise saanud. Kõigele vaatamata, mis oli juhtunud, ta ei halisenud ega kaotanud lootust, et kunagi siiski jälle kohtume ja lubas selle ajani mind oodata. Oma raskustest ta kirjutas muidugi ka, neid ju oli, kuid enamasti selles vaimus, et küllap ma kõigest ikka üle saan. Ühe sõnaga – pea püsti ja ära halise! Peab ütlema, et sellised kirjad olid vangile

suureks vaimseks toeks, mis isegi kehvades olukordades ei lasknud põhja minna. Ka teiste koduste kirjad olid samasugusest vaimust kantud. Ja see tegi isegi laagris elamise tunduvalt kergemaks kui paljudel teistel, kellel selline tugi puudus. Tundsid, et sul on, millele vähemalt moraalselt toetuda. Näitas ju laagrielu praktika, et kõigepealt murdub mees vaimselt ja alles siis füüsiliselt. Sa võisid ükskõik kui raskes olukorras olla, ükskõik kui halvas füüsilises seisus, kuid niikaua kui sa kas või iseenda üle naerda suutsid, ei olnud kõik veel lõplikult kadunud. Vaimselt murdunud mees oli enamasti varsti ka füüsiliselt kadunud. Just koduste ja eriti Juta toetus oli see, miks püüdsin ennast iga hinna eest vaimselt vormis hoida ja palusin endale pakkidega erialast kirjandust saata, et kõiki õpitud inseneriteadmisi nii palju kui vähegi võimalik ajus säilitada.

Kuid aitab filosofeerimisest ja enda kiitmisest. Aeg on jutustusega edasi minna.

UUED TUULED

Kevad hakkas saabuma. Elu laagris käis juba aastakümnete jooksul välja kujunenud tavade järgi. Mitte miski ei ennustanud muudatuste saabumist. Kuid siis käis pauk. Üleliiduline raadio teatas äkki, et 5. märtsil oli surnud "meie suur juht ja õpetaja" Jossif Stalin. Seda sündmust oli oodatud ja kardetud. Ootasid need, kelle jaoks Stalin oli olnud Nõukogude Liidu peatimukaks, s.t. eeskätt just poliitvangid aga kartsid need, kelle elu oli aastakümneid seotud olnud vangilaagrites ülemuste mängimisega. Sellepärast võis laagrites näha nii rõõmsat, ehkki esialgu vaikset irvitamist kui ka siirast kohkumist ja kaotusevalu. Kuid kõiki vaevas järsku üleskerkinud küsimus – mis saab nüüd edasi? Mõlemad pooled, nii vangid kui valvurid lootsid. Ühed terrorirežiimi lõppu ja vabanemist, teised süsteemi edasikestmist. Esialgu aga valitses üldine ebakindlus. Oli neidki, kes kartsid, et nüüd algab alles tõeline repressioonide laine. Hea isake, kes inimesi hoidis, on ju surnud.

Siis aga hakkasid äkki liikuma jutud laiaulatuslikust amnestiast. See tegi laagri juhtkonna murelikuks. Ei olnud ju enamikul nendest, kes moodustasid laagri juhtkonna mitte mingit asjalikku ametit, mida nad oleksid osanud ja millega oleks tsiviilelus saanud läbi lüüa. Laagrite likvideerimine oleks neile tähendanud senistest privilegeeritud kohtadest ilmajäämist ning kapitaalset krahhi. Seepärast oodati ilmse ärevusega teateid Moskvast. Kes tuleb võimule ja mis ikka hakkab toimuma?

Kuid ka vangidel ei olnud küsimusi vähem. Kellele seda amnestiat kohaldatakse? Kas tõesti jääb selline neetud, vangidel baseeruv nõukogude süsteem ikka edasi kestma? Esialgu ei olnud mitte mingeid kindlaid teateid. Kõlakad aga käisid ja amnestiast rääkisid nüüd juba aeg-ajalt isegi laagri ülemused. Ja siis see tuligi. Ametlikult kuulutati amnestia välja vist märtsi lõpul, aga see hõlmas ainult kriminaalvange ja ka alaealisi, kuid väga vähest osa poliitilisi. Ülejäänutele – ei midagi. Laagri juhtkond hingas ilmse kergendusega. Asjad on selged. Endine suund jääb püsima. Poliitilised olid ja jäävad ka edaspidi represseerituiks, kriminaalid aga olid ja jäävad omadeks poisteks, nagu see Nõukogude Liidus kogu aeg oli olnud. Jälle hakati vahepeal veidi lõdvemaks lastud režiimi pingutama.

Kriminaalid muidugi hõiskasid, kuigi paljudele nendest jäi pidu üsnagi lühikeseks. Esimene amnestiaga meie laagrist lahti lastud vargapoiss jõudis juba mõni tund hiljem laagrisse tagasi. Oli kohe vabade külla jõudes vargile läinud, aga vahele jäänud ja pärast tubli keretäie kättesaamist (Kolõmal miilitsa poole pöördumist eriti ei tuntud, ma ei tea, kas sellist asjameest vabade külas üleüldse oligi) ta siis saabuski. Nagu jutud rääkisid, olevat vähemalt Kaug-Idas pärast amnestiat kuritegude tase mõneks ajaks tugevasti tõusnud. Seniks kuni "omad poisid" jälle "kokku korjata" jõuti.

Kuid siis tuli uus pauk, mis näitas, et Moskvas midagi tasapisi siiski käärib ja vanad ajad päris vanal viisil ilmselt siiski püsima ei jää. Järsku hakati ka poliitilisi vabastama. Seda ei olnud Nõukogude Liidus enam aastakümnete jooksul juhtunud. Kinni panna – palun väga. Kui hommikul oleks Moskvas mingi uus represseeriv seadus välja antud, oleks Magadanis tõenäoliselt juba õhtul mõni mees mõne selle seaduse paragrahvi põhjal istunud. Kuid lahti lasta – kuidas siis nii? Kas see ikka on tõsi? Selline asi, et mõne poliitilise "süüasi" läheks ümbervaatamisele nii, et karistust kergendatakse või isegi hoopis maha võetakse, see tundus aastakümnete pikkuse harjumuse tõttu vangilaagri juhtkonnale lihtsalt võimatuna. Oli näha, et kohalikel ülemustel tekitas see uus asjaolu tõsist segadust ja peataolekut. Tont seda uut võimu siiski teab. Tulevik oli tume.

Loomulikult ei olnud siin tegemist mingi massilise vabastamise või karistuse kergendamisega. Esialgu toimus see vaid ükshaaval, n.-ö. erandjuhtudena, kusjuures ei olnud arusaadav, millistest motiividest oli toimikute ümbervaatamisele suunamisel ja vabastamisotsuse tegemisel lähtutud. Alati ei järgnenud toimikute ümbervaatamisele ka vabastamist. Mõningatel meestel lihtsalt vähendati karistust, enamasti kahekümne viielt aastalt kümnele. Ehkki need juhtumid, nagu juba öeldud, olid n.-ö. üksikjuhtumid, tõstis see kõigele vaatamata ka teiste hulgas ootusärevuse üles. Täiesti võimatu, nagu seniajani oli olnud, ei tundunud ennetähtaegne vabanemine enam olevat. Kuid esialgu tuli siiski ainult oodata ja loota. Praktilises elus aga toimus esialgu kõik aga niisamuti, nagu kuulsas Svejkis on kirjutatud, see tähendab – "lõuad pidada ja edasi teenida".

Niisiis – kevad saabus ja ma kolisin jälle kullapesuseadmele. Vintsimehe töö oli juba tuttav ja mul oli ka vastav maine olemas, et pretendeerida sellele kohale. Sellel suvel tuli õige mitmes brigaadis töötada. Aeg-ajalt lihtsalt tõsteti mehi ühest brigaadist teise, kusjuures alati ei saanud arugi, mis järjekordsel ümbertõstmisel parajasti põhjuseks oli. Vahel oli nii, et kui mees brigadiriga mingi asja pärast raksu läks, läks see *нарядчик*-u juurde ja palus mehe oma brigaadist ära koristada. Tavaliselt sattusid sa siis kehvemasse brigaadi. Kuid oli ka nii, et mõni *нарядчик*-uga hästi läbi saav brigadir läks

ja palus endale jälle mõnda paremat meest (vahel koguni nimeliselt). Sel juhul sattusid sa tõenäoliselt jälle paremasse brigaadi. Kuid oli ka selliseid üleviimisi, mille põhjust lihtsalt arvata ei osanud. Iga sellise brigaadivahetusega kaasnes enamasti ka elukoha, s.t. baraki vahetus.

Minul sellel suvel, vähemalt esialgu ülemustega eriti ei vedanud. Brigadiril ei olnud küll vigagi, see oli endine lennuväemajor, aga vaba ülemus ei kõlvanud kuhugi. Kui otse välja öelda, siis oli see mees lihtsalt loll, kes tehnikast mitte midagi ei jaganud. Kuid ta oli vaba ja sobis seepärast ülemuseks. Eriti andis selle mehe lollus tunda remontide puhul, mida seadmetel aeg-ajalt ikka oli vaja teha. Selle asemel, et teha vajaduse korral pooletunnine remondipaus, nõudis ta asjade kordategemist viie minuti jooksul juba Oskar Lutsu "Kevadest" tuntud põhimõttel: mis kinni ei jää, saab kinni löödud. Et selle tulemusel aga mõni aeg hiljem tuli tundide kaupa seista, see talle pähe ei mahtunud. Kogu me brigaad läks selle mehega nii raksu, et saime kõik (kaheksa meest) kümme päeva kartsa, millest, tõsi küll, ära istuda tuli ainult kolm päeva. Rohkem ei juletud seda jama jätkata, sest tegelikult oli tegemist ju vaba ülemuse keedetud supiga ühe järjekordse remondi puhul, mille ta oma naha päästmiseks brigaadi kaela sokutas. Muutis ju selline ülekohtune karistamine kogu brigaadi nii tõrksaks, et tööst ei tulnud enam suurt midagi välja ja nii mindi siis seda teed, et mehed jaotati teistesse brigaadidesse laiali, meie kullapesuseadme jaoks komplekteeriti aga uus brigaad. Järgmises brigaadis, kuhu mind üle viidi oli brigadiriks endine varas ja ka sellega mul eriti häid suhteid ei olnud. Kuid palju sel vangil endal ikka valida on. Kuidagi tuli läbi ajada. Ilmselt oli sel suvel brigaadidevahelist rändamist rohkemgi.

Nii meenub veel, et mingil ajal sellel suvel (millal täpselt, seda enam ei mäleta) töötasin vist paar nädalat uuetüübilisel kullapesuseadmel. See oli katseeksemplar, suhteliselt väiksegabariidiline ja üleni metallkonstruktsiooniga. Kõige suuremaks erinevuseks tavaliste kullapesuseadmetega oli aga see asjaolu, et seade oli varustatud spetsiaalse elektroonse metalliavastajaga. Kui uhtmiskanalis voolav liiva-vee pulp sisaldas metallitükke (kui suurtele metallitükkidele seade reageeris, see on juba meelest läinud), siis reageeris metalliotsija sellele nii, et tegi koera moodi haukuvat häält, avas kanali põhjas oleva luugi, lasi selle portsjoni pulpi, milles metallitükk leidus, kanali all olevasse kogumiskasti ja sulges siis uuesti luugi. Nüüd pidi vaba mäemeister kogujasse lastud pulbiportsjoni välja võtma ja käsitsi läbi pesema, et kullatükki kätte saada. Vangid seda teha ei tohtinud. Paraku oli seadmel selline puudus, et see reageeris mitte ainult kullatükkidele vaid igasugusele metallile. Kaevanduse puistangus, mille juurde seade oli paigutatud leidus aga igasuguseid polte, mutreid ja trossijuppe küllaga ja nii pidi mäemeister nende väljapesemiseks kõvasti tööd tegema. Tihti tuli seade isegi seisata, sest ko-

gumiskast sai enne ääreni täis, kui eelmised portsjonid läbi pesta jõuti. Peab ütlema, et eks meiegi aitasime jamale pisut kaasa. Kui tahtsime puhkepausi teha, siis poetasime salamisi näiteks portsjoni vanu mutreid (neid vedeles igal pool) seadme lindile ja varsti hakkaski seade õige tihedalt haukuma. Ja siis oli pooletunnine paus garanteeritud. Vatti sai aga mäemeister. Ilmselt sellist kullapesuseadet siiski õnnestunuks ei loetud, sest rohkem neid, vähemalt meie *прийск*-is ei rakendatud.

Veel sai nalja ühe konvoiga. Õigemini, nalja sai algul, hiljem tüütas ta meid tõsiselt ära. See oli sama mees, kellele ma talvel külmaga olin puude toomist õpetanud. Nüüd oli ta endale lõpuks selle, kes on kes selgeks teinud ja meiega hoopis sõbraks saanud. Töötasime temaga tookord öises vahetuses. Nüüd oli tema see, kes kohe, kui me kullapesuseadme juurde saabusime, lõkke maha tegi ja niikaua, kuni me oma seadmeid korrastasime, meestele tsihhverit (eriti kange tee) keetis. Edasi aga käis ta topsikuga meeste juures ringi ja kostitas kõiki kordamööda. See oli muidugi meeldiv, aga varsti tuli mehele paha viga külge – nimelt napsilembus. Tihti juhtus nii, et ta "soru" sisse võttis ja kusagil põõsaste vahel lihtsalt magama uinus. Kontrollide puhul muidugi ütles igaüks meist, et alles ta siin oli ja läks edasi, aga kuhu, ei tea, nii et vahele ta ei jäänud. Halb oli aga see, et ta ärgates ja põõsastest väljudes tihti ära unustas, kuhu ta püssi oli jätnud ja nii juhtus mitugi korda, et hommikul, kui aeg oli juba koju minna, otsis kogu brigaad põõsaste vahel konvoi püssi. Ilma ei saanud ju koju minna.

Üldiselt selle suve tööst midagi enamat aga rääkida ei ole. See toimus nagu ikka. Lisaks juba varem vabadena elanud meestele vabanes meie laagri viiest eestlasest mais veel kaks (vist isegi kolm) meest, kes oma aja koos arvestuspäevadega olid ära istunud. Kuid Kolõmalt väljasõiduluba nad ei saanud ja seetõttu jäi kaks neist *прийск*-i Bolševik tööle. Et nende elukoht oli meilt ainult paari kilomeetri kaugusel, siis aitasid ka nemad mind kirjavahetuse osas. Nendeks meesteks olid Evald (või Eduard – kutsuti Etsiks) Pettai ning Gunnar Jankovski. Nüüd oli side juba õige hea ja ma kirjutasin ainult eesti keeles (vahel harva moe pärast ka mõne lühikese venekeelse kirja läbi ametliku laagriposti). Koduste kirjades oli nüüd üsnagi tihti juttu sellest, et see või teine mees olevat lahti saanud. Kõik see näitas, et üle terve Nõukogude Liidu midagi tõsist vaikselt kääris, ehkki laagrielus see ennast esialgu veel eriti tunda ei andnud. Elu käis tavapäraselt edasi, aga mis ikka toimus kõrgetes sfäärides?

Ent peale üldriiklike probleemide toimus laagri elus ka lokaalseid sündmusi, mis mõnedki mehed sügavalt järele mõtlema pani. Nimelt sai maikuus lahti meie laagri kauaaegne *нарядчик*. Ta oli endistel aegadel, nagu jutud rääkisid, oma kaasvangide vastu suurt siga mänginud (lurjus oli ta praegugi) ja

palju mehi oli tema tegevuse tõttu manalasse läinud. Kuid vanu tegusid ei olnud unustatud. Juba mõni aeg enne mehe vabanemist olid tundmatud isikud käinud väljaspool laagrit töötavate vangide juures ja pärinud, millal see lurjus täpselt ikka vabaneb. Sellest teadasaamine ajas mehe pabinasse. Et ta laagri juhtkonna silmis oli oma tegevusega aga kogu aeg heas kirjas olnud, siis salastati lahtisaamise kuupäev ja, veelgi enam, kui see päev saabus, viidi ta autoga otse Sussumanis olevale lennuväljale, kus tal ka pilet olevat olnud broneeritud. Kuid oma saatuse eest ta ei pääsenud. Ilmselt oli lennuväljal juba pikemat aega pidev varitsus väljas olnud ja selle lühikese aja jooksul, mis tema saabumise ja lennuki väljumise vahele jäi, jõuti ta siiski surnuks pussitada. See teade jõudis kõigele vaatamata, ehkki seda juhtkonna poolt salata püüti, ka laagrisse ja pani selle kihama. Üldine otsus oli – paras talle kuradile! Kui nüüd laagrisse veel teisedki (tont teab küll millistest allikatest) jutud jõudsid, et ka mitu endist brigadiri, kes laagris omal ajal lurjust mängisid, olevat mandril oma lõpu leidnud (selle kuulduse päris kindlat tõepärasust ma faktilise materjali puudusel väita ei julge), jäid nii mõnedki mehed brigadiride hulgast üpris tõsiseks ja püüdsid meestega paremaid suhteid luua. Parem hilja kui mitte kunagi.

Oli veel üks, varem Kolõmal tundmatu lugu toimunud. Nimelt naiste saabumine. Kui mina прийск-i saabusin, oli seal ainult kaks naist – peainseneril ja *прийск*-i ülemal. Need mõlemad olid juba umbes viiekümneaastased "баба-d", nagu neid laagris kutsuti ja ega nad väljaspool oma lähimat koduümbrust eriti ei liikunud. See oli liiga ohtlik, sest laagris oli ju tuhandeid mehi ning nende hulgas igasuguseid bandiite. Veidi hiljem saabus küll ka tatarlannast arst, kellest eespool sai juba räägitud, kuid naisteküllusest ei saanud ka nüüd veel mitte kuidagi rääkida. Järsku oli asi selles osas muutunud. Nimelt oli kriminaalide amnestiaga naistelaagritest vabanenud ka suur hulk naisi, kelledest paljudel ei olnud kas kusagile minna või ei tahtnudki nad minna. Suur osa sellistest naistest läks siis mööda Kolõmad laiali ja meiegi *прийск*-i jõudis neist osa ning asus vabade külla elama.

Nüüd läks mölluks lahti. Oli ju valdav enamik neist naistest sellised, kes olid nõus elama ükskõik kellega, kas või mitme mehega korraga, peaasi et mehel raha oli. Tööd neile *прийск*-is ju ei leidunud. Naistega seotud mõnudest said vist väikest viisi osa ka vabakäiguvangid. Naised aga tegutsesid. Kui ühe mehe rahad läbi löödud, mindi mõne teise kaenlasse. Ja üsnagi tavaline oli see, et mahajäetud "kallim" võttis noa või kirve ja läks asju selgeks tegema. Asi kippus vägisi "Metsikuks Idaks" kujunema. Vaevalt, et see ainult Kolõmal nii oli. Küllap suutsid lahke anniga naised mujalgi supi kokku keeta. Nähtavasti saadi sellest ka kõrgemal pool aru ja mingil ajal (täpset aega enam ei mäleta) anti välja seadlus, mis uuesti kehtestas vahepeal kaotatud

surmanuhtluse. See taltsutas nii mõnegi üleliia kuumaverelise venna. Loomulikult, mitte seadluse väljaandmine ei mõjunud rahustavalt, vaid asjaolu, et laagrisse jõudnud kõlakate põhjal surmanuhtlust nn. banditismi ja tahtliku tapmise puhul ka tegelikult rakendati. Kuid aitab sedakorda naistest. Neist tuleb ka edaspidi veel veidi juttu.

Tasapisi möödus ka see suvi. Ehkki igasuguseid kõlakaid liikus veelgi ringi, olid esialgsed ootused ja lootused kiiretele muudatustele üle läinud ja enamik mehi juba maha rahunenud. Oli ilmne, et kui poliitiliste osas midagi üleüldse muutuma hakkab, siis niipea ei juhtu küll mitte kui midagi. Liiga kaua oldi Nõukogude Liidus ühte suunda mindud, et nüüd kiiret kannapööret oleks saanud teha. Oli küll üks, veidi rohkem lootust andev kuulujutt, mis rääkis, et päris lahti küll ei saa, kuid õhus olevat kavatsus hakata poliitvangidega Kolõmad koloniseerima, s.t. vangidele antakse võimalus väljapoole laagrit elama asuda ja isegi perekonnad enda juurde kutsuda. Asi tundus ilus, kuid liiga palju oli juba kuuldud igasuguseid lubadusi, et seda enne, kui midagi konkreetselt, n.-ö. must-valgel, on välja kuulutatud, uskuma hakata

Talve algul kolisin jälle üle kaevandusbrigaadi. Olin nüüd vahetusmehanisaatoriks, s.t. andsin meie brigaadi vintsimeestele ja skreeperistidele puhkepäevi. See oli mõnus töö, sest oli vaheldusrikkam. Täna siin ja homme seal. Vahepeal pakuti mulle isegi muusikamehe, laagri terminoloogias artisti kohta. Asjalugu oli nimelt selline, et meie laagri *КВЧ* (kultuuri-kasvatuse osakond) ülem hakkas organiseerima suurt oktoobripühade kontserti. Et ma olin aeg-ajalt *КВЧ*-s leiduvat akordioni mänginud ja teisi selle pilli mängijaid laagris parasjagu ei olnud, siis tegi kõrge ülemus mulle ettepaneku, et tulgu ma kah artistide brigaadi. Ta võtab mind kaevandusest ära ja toob üle laagrisse kerge töö peale – baraki päevnikuks, nii et saaksin siis pillimängu harjutada. Kui aga nägin, mis selle kontserdi kavas oli, siis ütlesin ära. Parem juba maa all skreeperiga mulda vedada, kui sellisel pugevalt truualamlikul nõukogude korra üleskiitmisel kaasa mängida. Peab ütlema, et vangil oli sellistes küsimustes vahel kergem keelduda kui vabas elus elavatel inimestel. Ei olnud ju minul peale mõne kartsapäeva enam midagi eriti karta – 25+5 oli ju käes. Pärast kontserti anti esinejatele igasuguseid soodustusi ja mulle tehti uuesti ettepanek kaasa lüüa (lootuses, et ehk mõjuvad teistele osalejatele antud soodustused), kuid ma keeldusin ka seekord ja rohkem mind selles küsimuses enam ei tülitatud. Nähtavasti arvati, et mis sa lolliga, kes hästi ja kergelt elada ei taha, ikka teed.

Siis juhtus meie kaevanduses avarii ja mind pandi laavasse alaliseks skreeperistiks. Meil oli raske kaevandus. Ümberringi olid juba varem väljatöötatud alad ja kaevanduse lagi oli seetõttu üsnagi varisemisohtlik. Kogu aeg pidi peale passima, et varingute puhul ikka õigeaegselt alt välja saad.

Mind aga peeti küllalt vilunud skreeperistiks, kes sellistes tingimustes töötada suudab. Üleüldse tehti kogu brigaadis muudatusi. Vähemvilunud mehed saadeti teistesse brigaadidesse ja meie brigaad komplekteeriti vilunud kaevuritest. Kullaliiv tuli ju maa alt välja tuua. Mis sest, et sealjuures meeste eludega tuli riskida.

Aasta lõpul tuli uus ja üsnagi ootamatu teade. Nimelt alustati soovijate registreerimist buldooserijuhtide kursustele. Selles ei olnud iseenesest mitte midagi uut peale asjaolu, et soovi väljaõppele saada lubati avaldada kõigil, karistusajale ja paragrahvile vaatamata. See oli uus ja vägagi tõsine signaal, mis lubas oodata edaspidises elus suuri muudatusi. Seni olid buldooserijuhiks saanud õppida ainult need, kellel karistusaja lühiduse ja kriminaalparagrahvi tõttu oli võimalus vabakäiguvangiks saada. Buldooserijuhile ei olnud ju võimalik individuaalset konvoid valvama panna. Kas tõesti saavad edaspidi ka poliitilised vangid vabakäiguvangideks? Kaalusin päris pikka aega, mida teha. Kaevandusest välja saada ma tahtsin, kuid kogu asja juures oli üks tõsine aga. Nimelt kaasnes buldooserijuhiks õppimisega kohustus alla kirjutada lepingule, mille kohaselt oleks pärast kursuste lõpetamist tulnud kolm ja pool aastat ka buldooserijuhina töötada.

See tekitas tõsise probleemi. Kui äkki lähematel aastatel siiski midagi muutub ja sa saad vabaks, siis oleks suur jama pärast vabanemist veel mõni aasta mingi lollaka buldooseriga mööda Kolõmad ringi sõita. Kui aga vabaned küll, kuid kojusõiduluba ei saa ja sind jäetakse kusagile, kas või siiasamasse Kolõmale asumisele, siis oleks buldooserijuhi amet üsnagi tulus ots olnud. Hästi makstav töö ja mitte labidaga vaid masinatel. Lisaks sellele, buldooserijuhi paberid võivad ka siis kasuks tulla, kui sa pärast vabanemist küll Eestisse ei saa, kuid saad väljasõiduloa kusagile Nõukogude Liidu paremasse rajooni. Ühe sõnaga probleem missugune ja otsustamiseks vajalikke andmeid mitte mingisuguseid.

Et ma vabanemise võimalusest nii palju mõtlesin, selle tingis veel üks umbes samal ajal toimunud sündmus. Nimelt viidi meie laager Siseministeeriumi alt üle Kohtuministeeriumi alluvusse ja aasta lõpul külastas sellega seoses laagrit mingi komisjon. See vaatas laagri üle ja tegi juhtkonnale tõsiseid märkusi. Kartseris pandi osa ruume kinni kui elamisnõuetele mittevastavad, valvemeeskonna ülem aga vallandati ja viidi ära. Lisaks sellele liikusid üsnagi tõsised kuuldused, et ka teistes laagrites olevat komisjon puistamistööd teinud ja siin või seal olevat osa juhtkonnast vabastatud. Kõik see näitas, et midagi on nähtavasti siiski tulekul.

Peab ütlema, et laagri juhtkonnale mõjus see kõik üsnagi demoraliseerivalt ja nii võttis *КВЧ* ülem ühel päeval kätte, tegi käterättidest silmuse ning jättis

selle maailmaga jumalaga. Vabadelt kuuldud uudis levis laagris tuulekiirusel. Järgmisel hommikul, kui tööleminemise ajaks oli ka laagri juhtkond värava juurde kogunenud, hüüdis äkki üks meie brigaadi poistest, ukrainlane Griva, igavene lõuapoolik ja naljamees äkki kõva häälega laagri ülemale: “Kas on tõsi, et leitnant (*КВЧ* ülem, nime ma enam ei mäleta) tõmbas ennast oksa?” “Mis see sinu asi on,” andis ülem õige tõredalt vastuse. “Ega ei olegi, aga ma tahtsin lihtsalt hea mehe poolest soovitada, et kui veel kellelgi selline kavatsus on, siis ärgu käterätikut küll rikkugu. Öelge mulle ja ma toon vana tutvuse poolest kaevandusest head peenikest trossi. See jookseb palju paremini kokku.” Ülemuse nägu läks õige süngeks, ta põrutas vastuseks mõned kolmekordsed ja kadus siis vahtkonnaruumi. Võib ette kujutada, milline oleks reageering veel aasta tagasi olnud. Griva oleks sealsamas kinni võetud ja maksimaalseks ajaks kartsa pistetud. Nüüd aga olid ülemused üsnagi kõhklevad ja ei teadnud õieti isegi, millised võimupiirid neil veel on ja kui kauaks.

Lõpuks otsustasin – saagu mis saab, aga lähen kursustele. Panin oma nime ilusti kirja ja nagu kuulsin, olin üks esimestest arvestatavatest kandidaatidest. Seda just tehnilise hariduse ja saavutatud hea maine tõttu kaevanduse mehanismidel töötajana. Paraku – ega kõik, mis sa tahad, ikka läbi ei lähe. Me kaevanduse ülem, kellega olin juba suvel kullapesuseadmel koos töötanud ja kana kitkunud, viimasel ajal aga päris tõsiselt riidu läinud, oli isiklikult käinud *прийск*-i peainseneri juures ja nõudnud minu kaevandusse allesjätmist, sest ilma minusuguse skreeperistita ei suutvat kaevandus plaani täita. Plaan aga oli seadus, mida, kas või veri ninast, tuli täita ja nii tõmmati mind siis kursantide nimekirjast ilusasti maha. Südames soovisin kaevanduse ülemale, nagu üks Oskar Lutsu Tootsi lugude tegelane oli kusagil kellelegi soovinud, et “susi sittugu sinu silgukarpi”, aga mis lännu, see lännu.

Kui vahepeal pisut rääkida minu ja kaevanduse ülema suhetest, siis nende iseloomustamiseks võiks mainida, et korraldasin kord kaevanduses isegi tööseisaku. Töötasin nimelt peastreki skreeperil ja mu skreeper teenindas kahte laavat korraga. See oli alles äsja saabunud uus ja võimas kiirekäiguline masin ning neid mehi, kes sellel riistapuul töötada oskasid, oli terves *прийск*-is vähe. Ega neid masinaid vist palju rohkem kui meie kaevanduses ei olnudki. Enamik skreeperiste ei tahtnud sellel masinal töötada, sest see nõudis suurt tähelepanu ja võis hooletuse korral isegi ohtlikuks saada. Et uus skreeper ei olnud, vähemalt paberite järgi, nii külmakindel kui vanad väiksemad skreeperid, siis oli ette nähtud skreeperi lähedale raudahju paigutamine ja vastavalt muidugi ka kütusega varustamine. Ahi pandi, aga kütust – võta näpust! Ettenähtud kütuse lasi kaevanduse ülem lihtsalt endale koju vedada. Läksime selles küsimuses üksteisega päris kõvasti riidu ja nii ma siis ühel õhtul

öisesse vahetusse saabudes ja nähes, et ahju juures ei ole mitte pilbastki, otsustasin asja kuradile saata ja sel ööl mitte töötada. Läksin meeste juurde laavasse ja istusin seal, labidas pihus. Kui peastreki skreeper aga ei töötanud, ei saanud ka laavad töötada.

Kaevanduse ülem tuli sel õhtul millegipärast isiklikult öisesse vahetusse ja nähes, et kaevandus ei tööta, jooksis mind otsima. Kohtusime laavas ja ma ütlesin talle, et mulle aitab täitmata lubadustest. Täna öösel ma peastreki skreeperi masinisti kohale tööle ei lähe. Pangu keda tahab. Aga ega selles vahetuses peale minu kedagi teist ei olnudki, sest kõik teised skreeperistid keeldusid vähesele vilumusele viidates sellest tööst. Läksime kõvasti tülli ja ta lubas minu kohta ettekande kirjutada ja mind kartsa panna. Kaevandus aga seisis. Teadsime mõlemad, et kartsa ta mind ei pane. Miks? Aga sellepärast, et kindlasti oleks ta taotlenud minu kartsapanemist režiimil väljaviimisega tööle (töö tahtis ju tegemist ja sel režiimil oleksin ma pidanud ainult oma vaba aja kartsas veetma ja vähendatud toiduportsjoni saama, päeval aga tööl käima). Mina aga oleksin siis tööleminemisest üleüldse keeldunud. Tõenäoliselt oleks mul muidugi mõned päevad kartsas ära istuda tulnud, kuid siis oleks mind kindlasti laagri juhtkonna juurde välja kutsutud ja päritud, miks ma tööle ei lähe. Seda tehti kõikide tööst keeldujatega ja minu puhul oleks see seda enam tõenäoline olnud, et olin senini tuntud hea töötajana. Mina oleksin aga vastanud, et põhimõtteliselt ma tööst ei keeldu, kuid sellesse kaevandusse ma enam ei lähe. Noh, ja siis? Enam-vähem tõenäoliselt oleks lugu lõppenud nii, et minuga ei oleks viitsitud jamada, mind oleks mõnda teise kaevandusse suunatud ja kohustatud selle kaevanduse ülemat ühe oma skreeperistidest meie kaevandusele andma. Selge, et mind, hea mainega skreeperisti oleks iga kaevanduse ülem rõõmuga vastu võtnud, minu asemele aga oleks ta kindlasti oma kõige viletsama mehe ära andnud. See stsenaarium oli meile mõlemale selge. Ja nii siis jäigi asi, nagu ta jäi. Kuidas kaevanduse ülem kõrgemal pool kaevanduse seisakut seletas, ei tea, aga järgmisel õhtul olid küttepuud platsis ja tegime leppimiseks koos isegi sada grammi. Kuid ega see kõik meie suhteid ei parandanud.

Proovisin siis teist varianti sellest kaevandusest pääsemiseks ja rääkisin *прийск*-i peamehaanikuga, kes meie kaevandust külastas, et uurida, kuidas uus skreeper töötab, et ta viiks mind mehaanikatsehhi treialiõpilaseks. Peamehaanik oli asjaga kohe nõus, kuid ka selle variandi rikkus mu "sõber" ära. Kuid siis nägi ka tema ära, et ega meil koos töötamisest ikka midagi eriti välja ei tule ja lõppude lõpuks viidi mind ühte teise kaevandusebrigaadi üle. See oli brigaad, mis alustas uue kaevanduse rajamist. Tegu oli kallakšahtiga, mille sügavus oli ainult mõned meetrid. Seega töötasime tegelikult alles maapinnal. Selles brigaadis elasin ma oma Kolõmal veedetud aja kõige kül-

mema öö üle. Korra järgi oli asi nii, et kui külma oli rohkem kui −50°C, siis välistöid ei toimunud. Töökojad, samuti kaevandused aga töötasid. Meie olime kaevandusebrigaadide kirjas, töötasime aga tegelikult alles maa peal, ja nii kupatati meid siis õhtul tööle. Külma oli sel ööl, nagu hommikul teada saime −61°C. Ega tööd teha ei saanud. Isegi vaba mäemeister ütles, et istuge tule ääres ja ärge ilmaaegu jamage. Lõhute veel skreeperi ära, sest külmaga muutub metall ju hapraks. Nii me siis tegimegi.

Töö tööks, aga laagris anti teada, et lisaks alanud buldooserijuhtide kursustele võetakse hiljem veel kümme meest lisaks. Need kursandid, kelle hulka valitakse mehanisaatorikogemustega mehed, jäävad teoreetilistest loengutest ilma ja hakkavad kohe tegelema praktikaga. Kombes! Panin oma nime kohe uuesti kirja ja mulle öeldi, et mind võetakse päris kindlasti vastu. Paraku läks ka see üritus nurja, ja ikka juba tuntud põhjusel – ka uus kaevanduse ülem ei tahtnud mind ära lasta. Kaevanduse ülem küll varsti pärast seda vahetati, kuid tegu oli tehtud. Uue kaevanduse ülemaga oli mul päris avameelne jutt ja ta lubas, et laseb mind laava lõppemisel minema.

Enne aga viidi mind veel teise brigaadi üle. Brigaad, kuhu nüüd sattusin, tegeles õige ohtliku tööga. Nimelt vanadest kaevandustest tervikute väljalöömisega. Et kaevanduste lagesid toestada, selleks jäeti laavade väljatöötamisel laavadesse aeg-ajalt tervikuid, s.t. kohti, mida ei puuritud ega lõhatud. Need olid nagu omaette tugisambad, sest tavaline palkidest laotud risttoestik, mida ka laialdaselt kasutati, ei suutnud vähegi suuremate varingute puhul vastu pidada. Paraku oli kullatootmisel ahnus nii suur, et kui kaevandus oli oma töö lõpetanud, siis püüti ka tervikud kätte saada. Isegi kaevanduse põrand pühiti luuaga üle. Tervikute kaevandamiseks rakendatud brigaadid koostati tavaliselt eriti vilunud meestest. See oli väga ohtlik amet. Võis ju pärast terviku puurimist ja lõhkamist toestuseta jäänud kaevanduse lagi ilma pikema jututa sisse variseda. Seepärast tuli äärmiselt ettevaatlik olla, et varingu puhul õigeaegselt alt ära jõuda.

Pean tunnistama, et sellel tööl elasin üle ka juhuse, mis oli kogu mu praktika ajal kõige raskem ja ohtlikum. See juhtus vastu kevadet, mil hakkasime oma kaevanduse tervikute kaevandamist lõpetama ja olime tööjärjega juba üsna kaevanduse šahti lähedal. Sel päeval sujus töö hästi, nii et otsustasime, kui meile lõuna järele toodi, et teeme õige üldise pausi ja läheme kogu brigaadiga üles vintsiruumi sööma. Tavaliselt käisime lõunal ükshaaval. Mõeldud, tehtud. Kui kaua see lõuna siis ikka aega võttis. Kuni kausist supivedel üle serva kõrisse sai kallatud ja kirvega puuhalust raiutud pilpaga paks peale söödud, võis kuluda ehk 20 minutit. Siis läksime uuesti alla. Sinna jõudes aga selgus, et polegi enam kusagile minna. Selle aja jooksul, kui olime üleval lõunal olnud, oli kaevanduse lagi sisse varisenud. Lagi oli ennast otse poordi

äärest ära lõiganud. Kõik tööriistad ja minu skreeper olid varingu alla jäänud. Kätte ei saadud neist enam midagi. Varing oli toimunud ilmselt hetkega, ilma hoiatamata, nii et kahtlane, kas oleksimegi alt ära jõudnud, kui oleksime sel hetkel all olnud. Kuid inimesel peab vedama. See lugu lõpetas ka selleks korraks minu töötamise kaevandustes. Tööfront sai loodusjõudude tahtel otsa.

Laagris läks elu vahepeal omasoodu edasi. Aeg-ajalt tuli ikka ja jälle ühele või teisele mehele teade, et ta on kas vabaks saanud või on tal karistust vähendatud. Nende meeste hulgas oli ka 25 aasta mehi. Mai keskel hakkasid sündmused uuesti kiiremas tempos arenema. Kõigepealt tehti meist nn. vabakäiguvangid. See tähendas, et hakkasime nüüdsest ilma konvoita tööl käima. Vahtkonnaruumist said tööle minnes ainult vastava *пропуск*-i, mis õhtul saabudes tuli jälle ära anda. Need mehed, kellele vabakäigurežiimi ei kohaldatud, viidi meie laagrist ära ja asemele toodi mujalt jälle neid, keda lubati vabakäiku. Kõige tõsisem uudis oli aga see, mida ühel õhtul ametlikult korraldatud koosolekul teatati, et valitsuse otsusega olevat edaspidi ette nähtud koloniseerimisrežiimi rakendamisvõimalus. See tähendab, et asud laagrist väljapoole elama ja aasta-paari pärast võid ka oma perekonna kohale kutsuda, kelle siiasõit toimub Dalstroi kulul ja kes siis omavad lepinguliste töötajate õigused. Nüüdsest olevat vangidele lubatud ka kõrgkoolides kaugõppe teel õppimine. Ning lisaks kõigele hakatakse meile nüüd kogu palka, mis mahaarvamistest üle jääb, välja maksma (seni maksti 3x100.-). Mõtlemis- ja arutamisainet kui palju!

Ka minu töökoht muutus. Buldooseripark, nähes mu visadust buldooserijuhiks pürgimisel, võttis mind parki buldooserite remondilukksepana tööle. Asi seegi. Meie *прийск*-i buldooserippargil oli üle viiekümne buldooseri ja traktor-skreeperi ning lisaks neile veel umbes viisteist ekskavaatorit. Buldooserid ja traktor-skreeperid olid C-80-ned, nn. Stalinetsid, ekskavaatorid aga vanad, aurumasinaga töötavad draglainid (tüüpi enam ei mäleta). Suvehooajal, kui need kõik töötasid, oli remondipersonali hädasti vaja ja nii laiendati siis igal kevadel pargi remondilukkseppade koosseisu, sügisel aga saadeti osa mehi jälle tagasi kaevandustesse tööle. Remonttööd toimusid sõlmede meetodil, s.t. iga masinasõlme remontimiseks olid kindlad mehed. Mina alustasin töötamist käigukastide ja sidurite remontijana, kuid varsti viidi mind mootorite peale üle.

Buldooseripark asus meie laagrist umbes 2 kilomeetrit eemal, otse *прийск*-i piiri ääres, üsna *прийск* Bolševiku vabade asula juures. Samal territooriumil paiknes ka mehaanikatsehh. Õieti – mõlemad paiknesid ühe katuse all. Buldooseripargi käes olevas hooneosas paiknes remondihall (garaaž), mis võimaldas korraga kuni neli masinat remonti võtta. Selle ühes otsas paiknesid

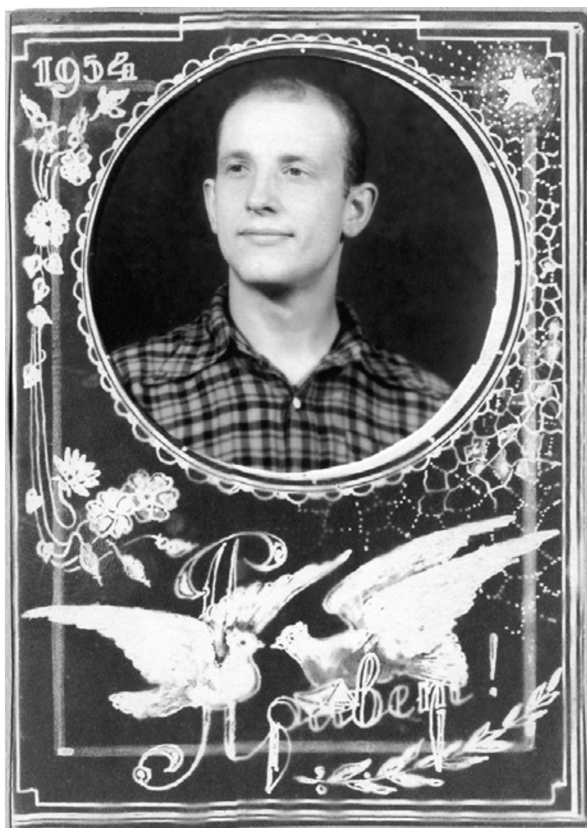
ka mitmesugused, erinevate sõlmede remondiks vajalikud stendid. Remondihall oli raskuste tõstmiseks varustatud ka lae all rööpmetel liikuva alt juhitava sildkraanaga (telferiga). Kohe halli kõrval oli nn. "instrumen-talka" ja selle taga mehaanikute ruum. Pargi territooriumil asus veel pargile alluv katlamaja (seal oli ka saun) ja, kui mu mälu mind ei peta, siis ka mingi laohoone. Remonti ootavad ja remondist tulnud buldooserid paigutati territooriumi piirava aia äärde. Et buldooserite töötingimused olid rasked, siis tuli suvehooajal peaaegu iga päev 2–4 masinat profülaktikale või remonti.

Remondilukkseppade brigaad koosnes toredatest meestest, kelledest paljud olid üsnagi kogenud ja suurte praktiliste teadmistega, olles juba enne vangilaagrit seda tööd teinud. Paraku oli mehaanikute seltskond nõrgavõitu, koosnedes lihtsalt endistest buldooserijuhtidest, vabanenud vangidest. Isegi pargi vanemmehaanikul oli ainult 7 klassi kooliharidust ja seepärast tehti palju otsuseid lihtsalt praktilistele kogemustele toetudes. Kuid olgu mis oli, igatahes mina olin buldooseriparki tööle sattudes asjaga rahul. Seda enam, et mulle kohe ka buldooserijuhtimine selgeks õpetati. Tuli ju avariiremonte vahel ka väliolukorras, kusagil karjääris või muus sellises kohas teostada, ja siis oli buldooseri juhtimise oskus hädavajalik.

Juuni alguses tuli jälle üks teade, mida esialgu isegi kommenteerida ei osanud. Nimelt saabus meie laagrisse mingi tegelane laagrite valitsusest ja teatas, et olevat kavatsus hakata nende meeste süüasju ümber vaatama, kes oma karistuse said alaealistena, s.t. alla 18 aasta vanustena. Küsimusele, kas loeb süüdimõistmise või teo sooritamise vanus ta vastata ei osanud, ütles vaid, et selle kohta on Moskvasse järelepärimine saadetud. Möödus mõni aeg ja siis teatati, et see otsus kehtib ka nende kohta, kes oma süütegu alustades olid nooremad kui 18 aastat. Mina olin lennuväkke astunud 17-aastase vabatahtlikuna, nii et oleksin pidanud nagu sobima. Kuid esialgu ei juhtunud midagi. Küll aga hakati laiendama *прийск*-i ehitusmeeste brigaade. Kohe läksid liikvele kõlakad, et hakatakse koloniseerimise jaoks laagrist väljapoole barakke ehitama.

Kõik need teated olid ka Tallinnas meie kallid kaasad ärevile ajanud. Nimelt käisid seal pidevalt koos minu ja veel kahe Kolõmal viibiva endise lennuväelase (Harri Jõgi ja Raimond Lipand) naised. Nagu Juta mulle kirjutas, olevat nad omavahel seda koloniseerimise asja arutanud ja tulnud otsusele, et kohe, kui selleks vaid võimalus avaneb, pakivad nad oma asjad ja asuvad teele. Peab ütlema, et selline otsus tegi südame soojaks küll ja näitas, et mitte ainult dekabristide naised, kes möödunud sajandil oma meestele Siberisse järele sõitsid, ei olnud paljuks võimelised, vaid selliseid naisi leidub ka Eestis küllaga. Tuli daame veidikene maha rahustada. Mina näiteks kirjutasin, et sinu siiatulek oleks muidugi väga tore, kuid sa ei kujuta ette, mis imedemaa

see Kolõma ikka on ja, mis kõige tähtsam, minu peamised ootused ja lootused on seotud ikka sellega, et saaksin siit vabana ära sõita, mitte aga sind siia kutsuda. See variant võib arvesse tulla alles siis, kui selgub, et vabanemine ja ärasõit osutub tõepoolest võimatuks. Nii et ärge kiirustage. Minu argumendid võeti teatavaks, kuid ega nad, nagu kirjadest võis aru saada, seda Kolõmale sõitmise asja päriselt maha ikka ei matnud.

Esimene kojusaadetud pilt, kohaliku fotograafi maitse kohaselt ilustatud.

Enda fotosid sain koju saatma hakata alles siis, kui vabakäiguvangina buldooseripargis töötasin.

Selle koloniseerimisega seoses meenub veel üks Grivaga seotud lugu. Ka tema oli üks neist, kes oli buldooserijuhi kutse omandanud. Ühel õhtul, kui me töölt koju tulime, sõitis ta oma masinaga millegipärast just sel ajal laagri väravast mööda. Nähes, et ka laagri ülem värava juures seisis, peatas ta masina, ronis välja, läks laagri ülema juurde ja tegi sellele kõva häälega, nii et kõik seda kuulsid, ettepaneku: "Varsti seda traataiaga ümbritsetud laagrit enam vaja ei ole. Algab ju koloniseerimine, nagu te kõik räägite. Mul on täna hea tuju ja masin käes, luba ma lükkan selle traataia kohe kokku. Kust sa siis, kui seda ükskord vaja on, jälle buldooseri võtad." Laagri ülem kohmetus ja hakkas seletama, et ikka nagu liiga vara, käsku ei ole veel tulnud jne. "Kui ei, siis ei," ütles Griva, "eks maini, kui vaja on!" Ronis siis masinale ja sõitis minema.

Vahepeal räägiti, et alaealiste asjus on mingi Moskva komisjon tulekul. Kuid esialgu jäi see kõik juttude tasemele. Minu töö buldooseripargis muutus pisut. Ühel ilusal päeval, kui istusin remondis oleva masina all, et selle kepsulaagreid vahetada, tuli sinna pargi remondimehaanik, volgasakslane Gergert ja küsis, kas vastab tõele, et ma olen endine tehnikaüliõpilane. Minu vastuse peale, et vastab küll, käskis ta mul masin rahule jätta ning mehaanikute ruumi tulla. Seal selgus, et mehaanikutel oli käsil mingi ratsionaliseerimisettepaneku tegemine, kuid mitte keegi ei osanud vajalikku joonist teha, ja nüüd küsiti, kas ma olen selleks võimeline. See oli üsnagi lihtne asjakene, mis umbes poole päevaga valmis sai. Pärast seda tuli mul nii mitmelgi korral, kui joonistega tegemist oli me mehaanikuid välja aidata. Lugu lõppes sellega, et pargi vanemmehaanik tegi mulle ettepaneku, asuda parki mehaanikuna tööle ühe vaba asemel, kes varsti pidi Kolõmalt ära sõitma. Selle mehe hooleks oli peamiselt igasugune paberimajandus olnud. Keeldusin ja ütlesin, et teen seda sellepärast, et ma kuupalgalise mehaanikuna nii palju ei teeni, kui remondilukksepana. Siis leppisime kokku, et hakkan edaspidi ikkagi "kirjaoskaja mehaaniku" tööd tegema, aga töökäskudest kantakse mind läbi kõrgema kategooria lukksepana. Sellega olin nõus ja nii hakkasin siis äramineja kõrval tema tööülesannetega tutvuma. Edaspidine töö aga kujunes selliseks, et vajaduse korral olin mehaanikuteruumis ja tegin mehaanikutööd, kui seda aga parasjagu polnud, siis tegutsesin ka mootorilukksepana. Nii oli huvitavam.

Augusti keskel toimus laagris koosolek, mis paljudele mõjus külma dušina. Nimelt loeti ette äsja Moskvas välja antud seadlus, mille kohaselt ennetähtaegset vabastamist saab rakendada ainult nende isikute suhtes, kes on oma karistusajast vähemalt 2/3 ära istunud. Jälle oli Moskvas midagi vales suunas pöördunud. Kuid, nagu juba öeldud, oli Nõukogude Liit imedemaa. Eriosakond nõudis järsku minu karakteristikat. Milleks? See selgus oktoobri

algul, kui mind eriosakonda kutsuti ja teatati, et mu toimik olevat järele vaadatud ja Eestisse mingi järelepärimine saadetud. Kui see saabub, siis saadetakse toimik Magadanis asuvasse tribunali otsustamiseks, mis minusuguse mehega ikka teha. Kui nii, siis nii. Eks elu näitab, mis saab. Kiiresti ei juhtu Kolõmal midagi, kui vangistamine välja arvata. Novembris pandi laagris üles ka uus määrus, mis käsitles omaste väljakutsumist ja väljaspool laagrit elamist, aga esialgu jäi see kõik teoreetilisele tasapinnale. Nii et kannatust. Vägisi tuleb meelde kunagi Voldemar Panso kirjutatud lookene, mis lõpeb sõnadega: "Viisteist aastat on ta juba istunud ja kui ta kaks korda nii palju veel ära istub, siis on tal pool aega juba istutud." Kuid tõsiasi oli see, et aeg-ajalt ikkagi mehi vabanes.

Buldooseripargis lukksepana ja "kirjaoskaja mehaanikuna".

Sügisel, kui kaevandused uuesti tööd alustasid, jätkasin mina tööd buldooseripargis. Osa mehi oli pargist juba tagasi kaevandustesse saadetud ja osa pidi veelgi saadetama, aga mitte enne, kui suuremate remontidega enam-vähem valmis saadakse. Osa buldoosereid saadeti ka spetsiaalsesse remonditehasesse kapitaalremonti. Nende paberite vormistamisega oli päris tükk tegemist. Tuli ju igale masinale enne koostada defektide nimekiri (*дефектная ведомость*). Siinkohal tahaks veel rääkida ühest osast minu töös. See oli

töökäskude koostamine. Ka see töölõik anti minu hooleks. Ja nii pidin ma hoolitsema, et plaanid ja protsendid ikka korralikult täis saaksid ja meestel palk ning arvestuspäevad ilusasti jookseksid (plaani täitmisel üle 150% läks vangidel üks päev kolme eest arvesse ja nendele meestele, kelle istumisaeg hakkas täis saama, oli see üsnagi tähtis). Minu kasutada oli spetsiaalselt buldooserite jaoks koostatud normeerija käsiraamat ja nii ma selle abil siis püüdsin välja mõelda igasuguseid, enamasti paberil tehtud töid, et normid ikka ilusasti täis saaksid. Küll sai ikka töid välja mõeldud, sest tegelikult tehtavaid töid hinnati selle käsiraamatu järgi tihti üsnagi madalalt. Tegin juurdekirjutusi üsna rahuliku südamega, sest see oli Nõukogude Liidus ju tavaline asi ja lisaks sellele kirjutas kõigele alla ju vanemmehaanik, mitte mina.

Kaevanduste töölehakkamisel selgus tõsiasi, et see mis ühtedele on kasulik, ei ole seda kaugeltki alati teistele. Suvine vangide üleviimine vabakäigule ja palga täies ulatuses väljamaksmine tõi endaga kaasa selle, et terve rida vabu puurijaid jäi kaevandustes oma kohast ilma. Kaevandustes oli puurija amet üks kõige paremini tasustatavaid ameteid. Puurijad töötasid kahekesi paaris – üks oli puurija ja teine tema abi, kes aitas puurijat suruõhuvoolikute vedamisel ja töökoha ettevalmistamisel. Tavaliselt oli senini puurijaks olnud vaba, abiks aga vang. Kuid paljud vangid olid töö käigus puurimise hästi, võiks öelda, et isegi väga hästi ära õppinud. Puurija kohale nad aga ei läinud, sest endine palgasüsteem, kus vang sai maksimaalselt ainul 300 rbl. kuus kätte selleks ei stimuleerinud. Mis kasu on ainult paberil olevast palgast. Ja nii siis oli tasapisi nii mõnelgi juhul iseeneslikult rakendunudki süsteem, kus ametlikult oli puurijaks vaba, kes aga tegelikult puurida üleüldse ei osanud, abiks aga hästi puuriv vang. Nii et tegelikult puuris abi, "puurija" aga abistas teda voolikute vedamise ja puuride teritamisele viimisega. Millised olid selliste "puurijate" oskused, seda näitas ükskord ühes kaevanduses toimunu, kus abi haigestumisel suutis puurija vahetuse jooksul puurida ainult kümme auku, tavalise 100–120 augu asemel. Ka vangidele olid sellised suhted senini kasulikud olnud, sest vaba maksis vangile puurimise eest oma heast teenistusest suhteliselt korraliku tasu ja tõi ka vabade poest head ja paremat, mida meie laagripoes saada ei olnud. Nüüd aga oli olukord kardinaalselt muutunud. Ega siis vaba vangile nii palju ka ei maksnud, et see oleks nüüdset, uue seaduse järgset vangile makstavat palka korvanud. Ja nii selguski korraga, et nii mitmeteski kaevandustes olid korraga vangidest puurijad, endised vabad "puurijad" aga olid äkki tasuvast tööst loobunud.

Talvel oli buldooseripargis üldiselt rahulik periood. Et välistööd olid põhiliselt lõppenud, siis oli ka masinaid vähe tööl, mistõttu kiiremaiseloomulisi jooksvaid remonte oli vähe. Peamiselt kasutati neid traktoritena mitmesugustel veotöödel (osal masinatel võeti isegi labidad ära), samuti teede lu-

mest puhastamisel. Omaette ooperiks oli igahommikune väljas külma käes öö mööda saatnud buldooserite käivitamine. Selleks tehti plekkpannidele valatud diislikütuse abil tuli masina karteri ja käigukasti alla ja nii neid siis soojendati, kuni käivitusmootor jõudis mootori väntvõlli ringi vedada. Talvel töötavatel masinatel tuli ka paagist mootori juurde minev kütusetoru soojustada, sest külmade ilmadega kippus kasutatav diislikütus sageli solidooli konsistentsi võtma. Kes sedagi teab, milline see kasutatava kütuse kvaliteet just oli, sest sellisest pisiasjast nagu suve- ja talvekütus ning -õli oli sealmail üpris udune ettekujutus.

Nagu eespool juba öeldud, tegelesin talveperioodil peamiselt "kirjaoskaja mehaaniku" tööga. Vahetevahel tegin teistele mehaanikutele ka jooniseid ratsionaliseerimisettepanekute tarvis. Minul endal nende tegemisest mitte mingit kasu ei oleks olnud, sest vangide ettepanekutesse suhtuti, vähemalt meie *прийск*-is, üsnagi tõrjuvalt ja ega midagi makstud ka ei oleks. Selliseid minumoodi mehi oli mujalgi. Näiteks mehaanikatsehhis oli selliseks meheks, kes asja tundis, endine Leningradi Polütehnilise Instituudi viimase kursuse masinaehituse eriala tudeng Pjotr Griko. Mehaanikatsehhi ülem ise oli metallide töötlemist puutuvates küsimustes üsnagi tume vend, nii et töösse puutuvaid asju tuli ajada Grikoga. Aga ta oli vaba ja võis seega ülema kohal töötada. Elektritsehhis aga oli asjatundjaks üks leedulasest vang, elukutselt elektriinsener. Ka seal oli ülemaks mitteasjatundja.

Seoses sellega, et mais toimunud koosolekul oli välja kuulutatud ka see, et edaspidi on vangidel lubatud kaugõppes õppida, olin mingil ajal kirjutanud kirja Üleliidulise Kaugõppe Polütehnilise Instituudi Magadani filiaali, järelepärimisega oma õpingute jätkamise asjus. Sealt tuli nüüd vastus, et peaksin selles küsimuses Moskva poole pöörduma. Mis siis ikka, kui vaja, siis vaja, aga esialgu jäi see asi mingil põhjusel siiski tegemata.

Buldooseripargis olin nüüd juba igati sisseelanud vend. Ühel hommikul aga juhtus midagi erakordset. Kui vanemmehaanik parki saabus, tuli ta morni näoga mühisedes mehaanikute ruumi ja käratas mulle: "Arro, mis sul siin on, kas buldooseripark või bardakk?" Mina ei saanud mitte millestki aru ja arvasin esialgu, et remondihallis on mõne masinaga midagi lahti. Pikalt mulle arutamiseks aega ei antud. "Tule kaasa!" kõlas käsk. Läksin siis kaasa. Remondihallis paistis kõik korras olevat. Töö käis ja midagi erakordset silma ei hakanud. Kuid asi oligi mujal. Vanemmehaanik tuiskas hallist välja ja suundus katlamaja poole. Olin hommikul tööle tulles ja radiaatoreid katsudes arvanud, et katlamajas on kõik korras. Ehkki katlamaja allus buldooseripargile, ei olnud ma soojade radiaatorite pärast sinna kontrollima läinud. Vanemmehaanik oli aga käinud ja seal siis leidnud, et öine vahetus oli ühe lahke anniga naisterahva öösel sinna toonud ja seal ta siis nüüd saunaruumis

lebas ja raskest tööst puhkas, nii nagu jumal teda loonud oli. Riiete asemel oli ta üleni tätoveeringutega kaetud. Ega siis midagi. Lõin selle daamikese maast lahti ja ühisel nõul ning jõul viskasime ta välja (enne andsime siiski pisut aega riietumiseks, sest väljas oli veel üsna külm). Kütja sai igatahes kõvasti sõimata ja vanemmehaanik ähvardas ta tagasi laagrisse üldtöödele saata. See aga jäi siiski tegemata, sest hiljem viha tasapisi lahtus ja kütja oli muidu igati korralik mees.

Kevadepoole talvel sai rida buldoosereid uue tööotsa. Nimelt tuli enne kullapesuhooaja algust töötamise lõpetanud kaevanduste juures olevad terrikoonikud lamedateks mägedeks lükata. See oli, eriti algusfaasis, küllaltki ohtlik töö, mille tegemiseks valiti kõige vilunumad buldooserijuhid. Tuli ju buldooseriga terrikooniku tippu tõusta (rööbastee oli enne eemaldatud) ning hakata siis mäge tasapisi lamendama. Ikka nõks edasi ja siis kohe tagasi. Oht seisnes selles, et kui sa tähelepanematu olid ja natukenegi rohkem ette andsid kui vaja, võis muld buldooseri raskuse all enne kui sa tagasi jõudsid anda vajuma hakata ja buldooser koos mullaga mitmekümne meetri kõrguselt uperkuuti alla sadada. Ehkki väljas oli alles külm, eelistas enamik masiniste sellel tööl ilma kabiinita masinaga töötamist. Sel juhul oli lootust, et jõuad ehk enne allasadamist, siis kui tunned, et masin päästmatult vajuma hakkab, kuidagimoodi masinast välja hüpata ja enam-vähem terve nahaga pääseda. Üldiselt oli meie pargi buldooseritel õnne ja sel aastal sadas ainult üks masin alla. Buldooser tuli lihtsalt maha kanda, mees aga pääses õnneks eluga.

Suvel, kui töö buldooseripargis täie hooga käima läks, tuli mulle uus jama kaela. Nimelt olid buldooserijuhid aru saanud, et minu sõna vanemmehaaniku juures üsnagi kõvasti maksis. Meile tuli iga päev 2–4 masinat profülaktikasse või remonti. Eks iga mees tahtnud oma masinale ikka ilmtingimata uusi ja paremaid detaile saada, ükskõik kas vanad olid veel töökõlbulikud või ei. Vahel oli nii, et ta oli just eelmisel pargiskäimisel üsna palju detaile saanud vahetada, aga mis see luges. Tavaliselt tuldi siis minu juurde, et ma vanemmehaaniku juures mehe soovi toetaksin. Ja ega lihtsalt niisama ei tuldud. Kaasas oli ilmtingimata konservipurk, leib ja pudel sedasamust (Kolõmale viina ei veetud, seal joodi piiritust). Vägisi tahtsid jooma õpetada. Tegin siis nii, et kui ma kellelegi vähegi midagi lubasin, siis keeldusin joomast, öeldes, et kulla mees, saa ometi aru, ma ei saa ometi mitme mehega iga päev koos juua. Kui ma aga mitte midagi ei lubanud, siis tuli mul tahestahtmata kas või suu seks teha. Muidu olid mehed solvunud ja venelaste tavakohane "*Ты меня не уважаешь*" läks käiku.

Mingil ajal toimus uus muudatus, nimelt *прийск* Komsomolets ühendati *прийск*-iga Bolševik. Ega laagri elus sellest midagi eriti ei muutunud ja ka

meie buldooseripark töötas nagu ennegi. Bolševiku omaga seda kokku ei pandud. Ainult liikumispiirid laienesid pisut. Nii sain nüüd oma tuttavatel Bolševikus ilma pahandusi kartmata külas käia, sest enam ei olnud ma seejuures meie territooriumilt väljas. Käisin mitmel korral oma endisel laagrikaaslasel Jankovskil külas. Ta oli naise võtnud ja, niipalju kui mina aru sain, elas päris kenasti. Naine oli küll lesk ja temast tublisti vanem, aga tundus igati korraliku perenaisena. Külastasin ka teisi eestlasi, keda sel ajal Bolševikus vist juba kuni 12–13 meest elas. Ka neil külaskäikudel läks vahel pisikeseks võtmiseks, kuid ega sellega liialdada ka ei saanud, sest laagrisse pidid sa ikka enam-vähem sirgelt kõndides jõudma. Aeg-ajalt otsiti meid saabumisel ikka ka läbi, kuid see oli nüüd rohkem moe pärast ja pisikesed lõhnad, mis veel aasta tagasi oleks tõsise pahanduse põhjustanud, ei tekitanud nüüd erilisi pahandusi.

Rääkisin eespool juba naistest. Ühest aga tahaks veel rääkida. Nimelt hakkas meie buldooseriparki regulaarselt külastama üks päris kena ja igati asjalik noorik, kelle Kolõmale sattumine väärib omaette kirjeldamist. Meie buldooseripargi kõrval oli vabade masinistide barakk (või isegi kaks barakki). Ühel õhtul, kui mehed jälle oma eluga seotud küsimusi arutasid, oli üks neist öelnud, et tahaks elu ükskord ikka korda saada ja naise võtta, aga neid litse, kes siin ringi tuiavad, ta küll võtta ei taha, sest need on juba ei tea mitmekümne käest läbi käinud. Selle peale oli üks meestest ütelnud, et siis kui teda arreteeriti, oli tema kodukülla üks kena neiu maha jäänud, kes peaks nüüd, kui ta vahepeal äkki mehele ei ole läinud, igati sobiv olema. Mõeldud tehtud. Kiri saadeti teele ja mõne aja pärast oligi vastus käes. Katja (nii selle tüdruku nimi oli) on nõus tulema. Kohe saatis tulevane naisemees vastava väljakutse ja ka mõned tuhanded rublad (vabad buldooserijuhid teenisid hästi) teerahaks teele ja mõne aja pärast oligi Katjake kohal.

Kui neiu kohale saabudes aga oma tulevast nägi, tõmbusid ta silmad veele ja ta ütles, et ei, sina mulle küll ei meeldi. Mis siis ikka, anna mu raha tagasi ja keri kus kurat, ei teinud "peigmees" asjast suuremat tüli. Nüüd aga olid Katjakese asjad hoopis halvad, sest kust oleks kolhoosist tulnud tüdruk pidanud võtma need tuhanded. Kui ta seal barakis seisis ja vesistas, vaatas teda üks teine, mõnevõrra noorem ja ka kenam masinist, ja küsis siis äkki: "Kas sa mulle oleksid nõus tulema?" Ka Katja vaatas ja ütles siis: "Sinule küll." Selle peale võttis "uus peigmees" taskust rahanutsaka ja maksis teisele mehele Katjale tehtud kulutused koha peal välja. Ja nii nad siis said barakis eraldi toa ning hakkasidki koos elama.

Mina tean seda lugu sellepärast, et vabade buldooserijuhtide barakis ei olnud vett ja Katjake käis seda meilt pargist toomas. Nii me siis tutvusimegi. Minu küsimusele, et kuidas ta küll julges sellist asja ette võtta, vastas ta üs-

nagi lihtsalt: “Aga mis mul muud üle jäi. Meie kolhoos oli ju selline, kust kõik poisid ajama panid. Kes sõjaväkke läks, see enam tagasi ei tulnud. Tüdrukutele aga passe, et ära sõita, ei antud. Varsti olen juba kolmkümmend aastat vana ja mind oleks lihtsalt oodanud igavene kolhoositöö ja vanatüdrukupõlv. Nüüd küll riskisin, aga mul vedas, sain toreda mehe, raskest töörügamisest olen prii ja varsti sõidame Kolõmalt ära, et ennast kusagil paremas kohas sisse seada.” Tõepoolest, kui järele mõelda oli see igati arukas jutt. Ja oli tore, et Katja risk ennast õigustas.

HAKKAME MEHED MINEMA

Suvi hakkas mööduma ja kõik oli nagu ikka. Käisin aga tööl ja tegelesin igapäevaste asjadega. Nii palju oli ehk uuemat, et vahel sai ka haltuurat tehtud. Nimelt saime meie, buldooseripargi lukksepad oma puhkepäevad enam-vähem regulaarselt kätte. Seda ei saanud öelda aga buldooserijuhtide kohta, kellele kibedal tööajal tihti vabade päevade andmisest keelduti, öeldes, et küll te talvel puhkate. Ja nii nad vaesekesed pididki rügama. Aga inimene tahab ennast vahel ikka ka vabana tunda. Seepärast siis tuligi vahel mõni mees ja küsis, teades, et mul on puhkepäev tulekul, kas ma ei tahaks sel päeval ehk tema eest tööle minna. Selliseid ettepanekuid tehti ka teistele meestele, kellest teati, et nad buldooserit juhtida oskavad. Pargi vanemmehaanik sellele vastu ei olnud, sest ta teadis, et remondilukksepad hoiavad masinaid paremini kui buldooserijuhid ise. Ja nii siis juhtuski vahel, et läksin puhkepäeva asemel laagrist välja (vabakäiguvangina oli mul võimalus seda teha), ning töötasin mõne mehe asemel tema buldooseril. Miks ka mitte, sest ega see laagris "kudemine" ka kuigi mõnus ei olnud ja lisaks sellele, ega seda tasuta ei tulnud teha. Vastutasuks toodi mulle nii mõndagi, mida ma laagri poest osta ei oleks saanud. Nii ostis üks puhkepäeval Sussumanis käinud masinist mulle minu palvel toreda karvase kasuka ja teine talvemütsi, sest talv oli tulekul ja ei olnud teada, kaua siin veel kükitada tuleb.

Talv hakkaski juba tulema. Maa külmetas ja lumigi oli juba platsis. Enne aga juhtus veel üks tore lugu, millest palju räägiti. Seekord oli lugu toimunud ühe enne ühendamist Bolševikule kuulunud buldooseripargi masinaga. Nimelt sõitis üks buldooser mingil põhjusel ühest *прийск*-i osakonnast teise. Selleks kasutas ta üldiselt vähe sõidetud metsateed. Talvel külmunud turbale rajatud tee oli aga suvel tublisti sulanud ja pehmeks muutunud ning nii vajuski masin ühel kohal äkki sisse. Välja ta omal jõul enam ei saanud. Masinist laskis vee radiaatorist igaks juhuks välja ja läks abi otsima. Mõne päeva pärast (Kolõmal ei juhtunud midagi kohe) saadetigi teine buldooser esimest välja tõmbama. See oli aga vahepeal veel sügavamale vajunud ja teise buldooseri jõust enam ei piisanud. Mis siis ikka. Möödus vist veel nädal ja siis saadeti kolm buldooserit kohale. Vahepeal oli aga juba külm oma töö teinud ja esimene buldooser seisis paigal nagu maasse rammitud. Siis otsustati, et olgu, las maapind külmub veelgi, siis saadame brigaadi vange kohale, kes

masina kangidega maa seest välja raiuvad. Mõeldud, tehtud. Väljaraiujad tuldki kohale, kuid siis tuli ühel tarkpeal mõte, et milleks me ilmaaegu vaeva näeme. Puurime buldooseri alla mõned augud ja kobestame siis külmunud turbakihi lõhkamisega. Kohale toodi puurija ja liikuv suruõhukompressor ning töö läks käima. Kui augud valmis, toodi kohale ka minöör, kuid see keeldus lõhkamisest, öeldes, et ta ei oska vajalikku laengute surust määrata. Buldooserite õhkulaskmist ei olevat talle õpetatud. Mis siis ikka. Kohale tuli puurimis-lõhkamistööde juhataja isiklikult, tegi oma tarkuse järgi arvestused, laadis augud ja kui siis pauk käis, sadas koos mullaga ka õhku lennanud buldooser alla, lagunedes kolmeks tükiks. Kuidas see asi kõrgemal pool ära klaariti, ei tea, kuid ilmselt asjad ilma suurema pahanduseta kuidagimoodi ikka ühele poole saadi.

Septembri keskpaigast oli paar päeva möödunud, kui ühel ööl üks meie meestest, kes oli vist kusagil valves olnud, kus ta raadiot kuulata sai, suure kisaga sisse tormas, karjudes nii, et kõik üles ärkasid: "Amnestia!" Tõepoolest, hommikul rääkisid ka vabad, et Moskvas olevat üleüldine amnestiaseadlus välja kuulutatud. Kuid esialgu ei olnud veel täpselt teada, milles on asi ja keda see amnestia hõlmab. Kas on jälle nii, et mägi sünnitas hiire ning poliitilised jäävad, nagu see senini ikka oli olnud, pika ninaga. Esialgu piirdusid teadmised kuulujuttudega, kuid mõne päeva möödudes korraldati laagri klubis suur koosolek. Sellel koosolekul luges laagri ülem isiklikult ette NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi poolt 17. septembril 1955 välja antud seadluse lisa nr. 3, millega amnesteeriti 1941–1945. aastatel Suure Isamaasõja perioodil okupantidega koos töötanud Nõukogude kodanikud. Kuulati vägagi tähelepanelikult, sest see seadlus puudutas ju väga paljusid.

Peab ütlema, et meie laagris oli vägagi kirju minevikuga mehi, kes sellest seadlusest oma olukorrale kergendust lootsid. Näiteks minu narinaaber, kellega me tihti elu ja Nõukogude Liidu kui sellise üle vestlesime, oli rahvuselt osseet ja õige omapärase saatusega mees. Nagu ta mulle rääkis, oli ta minust paar aastat vanemana just enne sõja algust jõudnud sõjakooli astuda. Kiirkorras tegi ta ohvitseride kursused läbi ja saadeti siis kohe rühmaülemana rindele. Oma esimesest lahingust ta esialgu aga kaugemale ei jõudnudki. Nimelt sai ta mürsuplahvatusest tugevasti põrutada ja langes pooloimetuna sakslaste kätte vangi. Sõjavangilaagris tehti talle kui kaukaaslasele ettepanek astuda Kaukaasia Leegioni. Et ta lootis sel teel saada võimaluse uuesti punaarmee poole ülejooksmiseks, siis ta ka nõustus. Miinipildujate komando ülemana saadeti ta pärast väljaõpet siis Kaukaasia Leegioni koosseisus rindepiirkonda, kus ta ilma paukugi sakslaste eest laskmata koos oma meeskonnaga kohe partisanide juurde üle jooksis.

Ehkki teda seal alguses eriti ei usaldatud, õnnestus tal lahingute käigus siiski nii palju ennast näidata, et tema ohvitseriauaste taastati ja sõja lõpul teenis ta Nõukogude Armees juba vanemleitnandi ja rooduülemana. Pärast demobiliseerimist läks ta kodukohta tagasi, võttis naise ja hakkas rahulikult elama. Paari aasta möödudes ta aga äkki arreteeriti. Süüdistuseks oli ohvitserina sõjavangi langemine ja teenistus Saksa armees. Tema jutu peale, et ta sakslaste poolt ju ei sõdinud ja kogu tema lahingutegevus oli suunatud nende vastu, vastati talle julgeolekus, et jah, nii see küll oli, aga sakslaste juures teenimine nõuab siiski karistust. Arvestades tema sõdimist Nõukogude Liidu kaitseks ei antud talle mitte 25+5, nagu enamikule kunagi sõjavangi langenud meestest, vaid ainult 10 aastat ja neid ta siis Kolõmal ära istuski. Ja selliseid nõukogude poolel võidelnud, kuid pärast süüdimõistetud mehi ei olnud vähe.

Nüüd olid asjad siis lõpuks selgeks saanud, vähemalt üldjoontes. Tundus aga, et kõrgel ülemusel oli seda seadlust ette lugedes vist nutumaik suus. Vähemalt näoilme lasi seda aimata. Laagri juhtkonna kõige hullemad kartused olid täitunud. Tähendas see seadlus ju paljude laagrite puhul kas nende likvideerimist või tunduvat vähendamist ja sellega seoses ilmselt ka massilist laagrite administratsiooni kuuluvate isikute vallandamist. Mure tekkis ka *прийск*-i pärast. Ilma erilise matemaatikata võis öelda, et selle seadluse alusel vabaneb enamik meestest, kes töötasid sellistel oskust nõudvatel ametikohtadel nagu buldooserijuhid, kaevanduste skreeperistid, puurijad, mehaanika-, elektritsehhi ja buldooseripargi lukksepad jne. Ühesõnaga – *прийск*-i ähvardas sõna otseses mõttes oskustöölistest ilmajäämine. Kuulus ju enamik kriminaalvange niinimetatud "šobla-jobla" hulka, kellega vähegi oskust ja vastutustunnet nõudvatel töödel õieti mitte midagi peale hakata ei olnud. Kõik asjalikumad ametikohad olid poliitvangide käes. Ette rutates võib siinkohal märkida, et tegelikult vabaneski ~70% vangidest-buldooserijuhtidest, umbes sama palju puurijatest ja -skreeperistidest ning meie buldooseripargi lukkseppadest jäi järele ainult neli meest.

Kuid amnestiaseadluse väljakuulutamine ei tähendanud veel, et võid kohe homme oma kolud kokku pakkida ja sammud kodu poole seada. Nii kähku need asjad ka ei käinud. Ainult kinnipanemine käis Nõukogude Liidus kiiresti, lahtilaskmisega oli tublisti rohkem tegemist. Nagu meile teada anti, vaatab mingisugune kõrge komisjon või sõjatribunal meie kõikide toimikud enne üle ja alles nemad otsustavad, kes ikka saab vabaks ja kes ei. Nii et järjekordselt – varuge kannatust. Mis siis ikka, eks ootame ära. Nagu eespool juba öeldud, olevat rebanegi kunagi ütelnud, kui tal parasjagu nahka nüliti, et iga jamps lõpeb kord.

Päevad läksid. Vabadelt tuli laagrisse kuuldus, et *прийск*-i ülem olevat isiklikult Magadanis suuri saksu veenmas käinud, et nad seda toimikute läbivaatamist nii pikalt kui võimalik venitaksid. Ta käigu ilmne mõte seisnes selles, et kui vabastamisega nii kaua viivitada, kuni navigatsioonihooaeg lõpeb, siis on kahtlemata küllaltki suur osa vabastatuid, kellel lennukisõiduks raha puudub, lihtsalt sunnitud veel üheks talveks *прийск*-i tööle jääma. Tagasi olevat ta aga tulnud "saba sorus". Talle olevat vastatud, et laagri ja *прийск*-i juhtkonnal oli küllalt aega olnud, et Kolõmale jäämine ja perekondade väljakutsumine meestele meelepäraseks teha. Kui see töö on tegemata, siis süüdistagu vaid iseennast.

Siis hakkasid esimesed vabastamisotsused tulema. Iga päev ikka mõned mehed. See tõstis ootusärevuse suureks – kes on järgmised. Mehaanikatsehhi ülem olevat sellise tilgutamise kohta kord vihaga ütelnud, et oleks õigem olnud kohe vabakssaajate nimekiri avaldada. Siis oleks need, kes vabaks saavad, rahulikult laagris istunud ja oma vabastamist oodanud, teised aga jälle ilusasti tööle hakanud. Nüüd aga tuiavad kõik nagu purjus kanad ringi ja keegi ei tee mitte midagi. Eks tal muidugi õigus oli, sest töötegemine oli nüüd neile, kel mingisugunegi vabanemislootus oli, tõepoolest kõrvaliseks asjaks muutunud.

Vabastamised jätkusid. Esialgu olid kõik meie laagrist vabastatud mehed olnud need, kes töötasid erilisi oskusi mittenõudvatel ametikohtadel, s.t. labidamehed. Spetsialistidest ei olnud veel mitte kedagi vabastatud. Levisid uued kuuldused, et *прийск*-i ülem olevat siiski nii palju saavutanud, et meeste toimikud võetakse läbivaatamiseks ette sellises järjekorras, et mida vajalikum mees, seda hiljem tema asja arutatakse. Kas see tõsi oli või mitte, ei oska öelda, kuid esialgu paistis asi küll niimoodi olevat.

Möödus september ja oktoobergi hakkas juba läbi saama. Siis ühel ilusal päeval, päris oktoobri lõpus sain väljakutse eriosakonda. Seal siis loeti mulle pidulikult ette, et ka minu toimik on läbi vaadatud ja mind juba eespool nimetatud seadluse punkti 3 alusel (käsitles Saksa sõjaväes teenimist) vabastatud koos karistuse mahavõtmisega (*со снятием судимости*) ja mul tuleb valmis olla lähematel päevadel meile lähimasse asulasse Neksikani sõitmiseks. Seal asus nimelt lähim miilitsajaoskond, kellel oli õigus nõukogude kodaniku passi välja anda. Lõpuks ometi! Saatsin kohe ka telegrammi koju, et hakkan varsti sõitma, aga millal just täpselt kohale jõuan esialgu veel ei tea.

Eksituste vältimiseks pean siinkohal otstarbekaks nendele selle loo lugejatele, kes nõukogude korda küllaldaselt ei tunne, lühidalt ka selle selgitamist, et termin "karistuse mahavõtmine" ei tähendanud mitte rehabiliteerimist.

Kaugel sellest. Karistuse mahavõtmine tähendas lihtsalt seda, et selleks korraks aitab, mitte aga, et tegu oleks olnud ülekohtuse või õigusvastase represseerimisega. Ühesõnaga – kõik, mis sinuga tehti, oli õige, nüüd aga anname sulle su kuriteod andeks ja loeme sind edaspidi mittekaristatud isikuks. Mitte mingit vabandamist või kahjude korvamist, mida rehabiliteerimine ette näeb, sellega ei kaasnenud (isegi rehabiliteerimise korral püüti Nõukogude Liidus tehtut võimalikult vähe korvata).

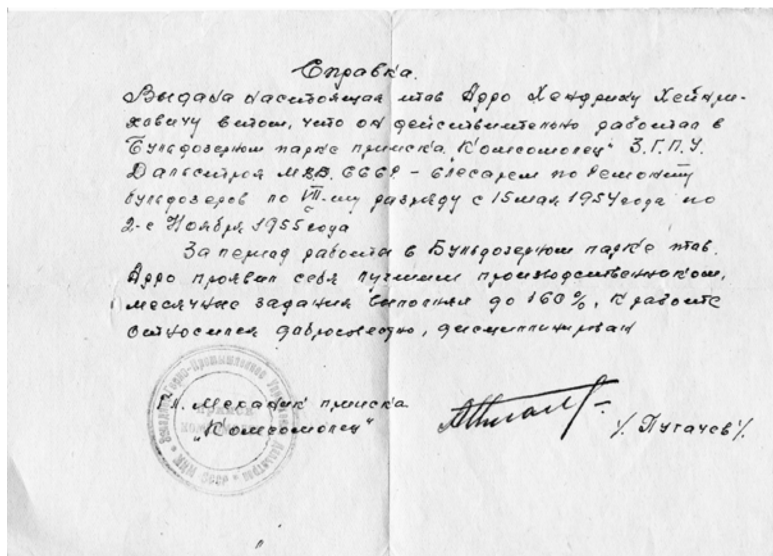
Nende mõningate päevade jooksul, mis mu tegeliku vabastamiseni jäid, püüdsid nii *прийск*-i peamehaanik kui ka buldooseripargi vanemmehaanik mulle auku pähe rääkida, et ma ära ei sõidaks, vaid lepingu alusel edasi tööle jääks. Jutt oli selline, et mis sa ikka ära sõidad. Ega sul mandril ju mitte kusagil sellist palka ei hakata maksma, nagu sa siin saaksid (selles oli neil muidugi õigus). Õppimise saaksid ka siin, Üleliidulises Kaugõppe Polütehnilises Instituudis ära lõpetada ja ka su naine on ju nõus siia sõitma (seda, et Juta pidas plaani Kolõmale sõitmiseks oli vanemmehaanik meie omavahelistest varasematest jutuajamistest teada saanud). Nii et mõtle järele ja jää aga siia. Kuid mul oli Kolõmast ja kogu sellest vene värgist juba nii kõrini, et saatsin kõik need ettepanekud otsejoones kus kurat. *Прийск*-i peamehaaniku auks peab aga ütlema, et kui ta lõpuks aru sai, et ma Kolõmale ikka ei jää, kirjutas ta omal algatusel mulle tõendi, kus märkis, et olen buldooseripargis remondilukksepana töötanud ja ennast igati heast küljest näidanud. Seda tõendit mulle kätte andes ütles ta, et olgu siis nii, et sa lähed, aga võib-olla läheb sul sellist tõendit kusagil siiski vaja. Ei tea ju, kuidas sind Eestis vastu võetakse ja kus sa tööd saad.

Nüüd ma ei mäleta enam, millal mulle passipildid tehti, kuid kui mind 4. novembril välja kutsuti ja öeldi, et läheb sõiduks, siis olid pildid igatahes juba tehtud, sest kaks päeva varem anti mulle laagris välja pildiga tõend, mis kinnitas, et mina olen mina ja et mind on laagrist sel ja sel põhjusel vabastatud. Laagri eriosakonna ülem rõhutas veel, et seda tõendit ei tohi mitte mingil juhul ära kaotada, sest seda ei asendata, selle tõendi alusel antakse välja pass ja ka edaspidi ei ole ilma selle tõendita minusugusel mehel vabaduses mitte midagi teha. Ta kinnitas, et seda tõendit nõutakse koos passiga nii sissekirjutuse kui ka muude asjaajamiste puhul (elu näitas, et tal oli õigus).

Neksikani sõitsime *прийск*-i autoga. Minusuguseid mehi oli veel teisigi. Sõit möödus kiiresti, sest vahemaa oli umbes 14 km. Neksikanis läks aga tubli pool päeva, enne kui kõik korda sai. Siis olin Nõukogude passi omanik. Passis oli märgitud, millise tõendi alusel see oli välja antud ja nii oli teadjale inimesele kohe selge, kellega on tegu. Kogesin seda hiljem, juba Eestis olles õige mitugi korda, kui kohe minu passi vaatamisel mult sellele lisaks ka laag-

ris välja antud tõendit nõuti (sellele märgiti Eestis näiteks isegi mulle sõjakomissariaadi poolt välja antud sõjaväepileti number). Tavalise passi puhul ju näiteks sünnitunnistust lisaks ei nõutud.

Kui asjad korras, sõitsime tagasi laagrisse, kus mulle ka teekonna- ja muud mu arvel olnud rahad välja maksti. Kõik summad märgiti ka väljaantud tõendile. Nüüd siis oleks võinud minna sõiduks, aga veel ei läinud. Läksin oma vabadele sõpradele jumalagajätuks külla ja need soovitasid üsna õigesti, et kuhu sa tormad. Kohe, kohe on ju Oktoobripühad, kõik on nagunii juua täis ja on selge, et ega sa Magadanis neil päevil oma asju ajada ei saa. Istud lihtsalt kurat teab kus ja valvad oma raha ning varanatukest. Üksinda ei saa sa ju silmagi õieti kinni panna, sest oht paljaksvarastatud saada on ülisuur. Pärast pühi pidi aga veel üks mees Eesti-teekonna ette võtma ja kahekesi on igal juhul julgem teele asuda.

Справка.

Выдана настоящая тов. Арро Хендрику Хейнрихавичу в том, что он действительно работал в Бульдозерном парке прииска „Комсомолец" З.Г.П.У. Дальстроя МВД СССР – слесарем по ремонту бульдозеров по VII-му разряду с 15 мая 1954 года по 2-е Ноября 1955 года

За период работы в Бульдозерном парке тов. Арро проявил себя лучшим производственником, месячные задания выполнял до 160%, к работе относился добросовестно, дисциплинирован

Гл. Механик прииска „Комсомолец" /Пугачев/

Прийск-i peamehaaniku poolt antud tõend, et ma olen tõepoolest buldooseripargis töötanud.

СССР
МИНИСТЕРСТВО ЮСТИЦИИ
УИТЛ
„АВ-52"
«2» ноября 1955 г.

Выдан паспорт серии III-ТЯ № 521814
от „4" ноября 1955 г.
Нексиканским
поселковым отделением милиции
Сусуманского р-на, Магадан[redacted]ласти

Форма «А»
ВИД НА ЖИТЕЛЬСТВО НЕ СЛУЖИТ.
ПРИ УТЕРЕ НЕ ВОЗОБНОВЛЯЕТСЯ

I-ВЮ

СПРАВКА № 0003257

Выдана гражданину Арро Хендрику Хейнриковичу
1925 года рождения, уроженец гор. Таллин Эстонской ССР
гражданство СССР национальность эстонец
осужденного Военным трибуналом войск МВД Эстонской ССР
«16» декабря 1950 г. по ст.ст. 58-1а УК РСФСР
к лишению свободы на 25 лет, с поражением в правах на 5 года,
имеюще... в прошлом судимость несудим

в том, что он... отбывал... наказание в местах заключения по
«2» ноября 1955 г. и на основании статьи 3 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 17.9.55 года со снятием судимости
С применением
Освобожден... «2» ноября 1955 г. и следует к избранному месту жительства гор. Таллин
(город, село, деревня, район, область) Эстонской ССР
... жел. дор.

Начальник лагеря (ИТК) АВ-52
(Ширинов)
Начальник отдела (части)
(Болгожин)

Печать

Выдан вид на жительство серия А № 496832 12.12.55 г.

Laagrist vabastamise tõend.

Olen jälle Nõukogude passi omanik.

Mõtlesin asja üle järele ja jõudsin otsusele, et meestel on õigus. Kuid laagris ma siiski edasi elada ei saanud. Nimelt kutsus laagri režiimiülem mind enda juurde ja teatas, et mul tuleb lahkuda. Senini olid mehed kuni ärasõiduni laagris elada saanud, kuid nüüd olevat lugu nii, et pühade ajaks laagrist väljapääsemine vangidele suletakse. Mind kui vaba meest nad aga kinni pidada ei saa ja kes ütleb, et ma oma seisundit kurjasti ei kasuta ega hakka vangidele väljast viina laagrisse tooma. Ei, minusugusest mehest tuleb lahti saada. Nõustusin, et tal on õigus, võtsin oma vineerkohvri, mille juba tükk aega tagasi olin teha lasknud, koos asjadega, lisaks veel paki raamatutega ning astusin vabade külla, kus mehed mind kohe hurraaga vastu võtsid ja peavarju pakkusid. Kelle juures ma peatusin, seda enam ei mäleta, sest peaaegu kõikide vabade eestlaste juures sai viibitud. Ka nemad ootasid luba kojusõiduks.

Kõige selle hea juures tegi mulle muret ainult üks asi. Nimelt – milliseks pööravad ilmad? Novembris võis vabalt juba üle –50°C külma tulla. Kolõmal oli lugu aga nii, et külm tegi suuri takistusi ka autosõidule. Magadani oli aga üle 600 km. Meie *прийск*-is oli mitu korda juhtunud, et Magadanist kohalesaabunud, suurte külmadega teel olnud autod jõudsid pärale praktiliselt ilma kummideta. Need olid külmaga nii kõvaks ja hapraks muutunud, et neil tükid sõites sõna tõsises mõttes küljest ära pudenesid. Seetõttu oli Ko-

lõmal talvine autosõit üsnagi tõsine tegevus. Kõikides autodes olid talvel raudahjud, mille tossavad korstnad juhikabiini katusest välja ulatusid ja sõita lubati ainult kahe mehega, sest oli pikki vahemaid, kus inimasulaid üldse ei olnud. Üksinda avariisse või muidu hätta sattudes oleks asi ikka väga kurb olnud. Seega siis, liiga külma ilma puhul võidi buss ajutiselt ka käigust ära jätta ja kükita siis kusagil ning oota seda ilmade paranemist. Kuid loota tuli kõige paremat.

Pühad möödusid lennates. Pärast pühi asusimegi siis teele. Mu reisikaaslaseks oli Eestist pärit venelane, ka poliitiline Nikolai (perekonnanime on aeg juba mälust kustutanud), igati mõnus vend, kes valdas täiesti vabalt eesti keelt. Kuidas me Sussumani jõudsime, enam ei mäleta. Küllap me mingi autoga ikka sõitsime. Sealt ostsime pileti autobussile ja selles veetsime ligi kaks ööpäeva (kas me mingeid pikemaid vahepeatusi ka tegime, ei mäleta). Bussi keskel oli küdev raudahi, mis ümberolijaid kõrvetama kippus, kaugemal olijad aga külma jättis. Seetõttu ei istutud mitte kindlatel kohtadel, vaid toimus pidev kohavahetus. Oli üks lõputu loksumine, sest buss oli vana, ära aetud vedrudega ja Kolõma teed, eriti talvetingimustes, olid nagu nad olid. Buss kiikus nagu laevuke tuulisel merel, aknad olid jäätumise tõttu läbinähtamatud ja meestele kippus vägisi merehaigus kallale.

Võttis aega mis võttis, aga Magadani me lõpuks jõudsime. Peatuspaiga saime vabastatud vangide jaoks spetsiaalselt kohaldatud endisse laagrisse. Kuid seal veetsime vist, kui mu mälu mind ei peta, ainult ühe öö. Siis õnnestus lennukipilet saada. Lennukiks oli Nõukogude Liidus litsentsi alusel ehitatud, laialt tuntud Li-2 (DC-3), mis lendas marsruudil Magadan – Habarovsk, vahemaandumisega Amuuri äärses Nikolajevskis. Mina oleksin oma rahalise seisu poolest võinud lennukipileti ka kohe Eestini välja osta, aga ehkki kojuigatsus oli suur, ei pidanud ma oma vähemate võimalustega kaaslase üksinda jätmist siiski õigeks teoks, ja nii otsustasime siis, et reisime ikka koos ja Habarovskist sõidame edasi rongiga. Vaatame nüüd vabade meestena veel kord suurt Siberit, millest me sinna sõites ju õiget aimdust ei saanud.

Algul läks kõik üsnagi ilusti. Lend oli mugav, kuid siis teatati, et mandril on torm ja kõik rannikuäärsed lennuväljad maandumiseks suletud. Vaba on veel vaid Põhja-Sahhalinil asuva väikese linnakese Oha juures paiknev lennuväli, nii et siirdume sinna. Ühesõnaga, avanes võimalus ka Sahhalini vaatamiseks. Sellest kujunes meeldejääv elamus. Kui me maandusime, oli tormituul juba sinnagi jõudnud ja tuisk hakkas tasapisi lund keerutama. Kuid esialgu veel suurt häda ei olnud. Maha saime ilusti. Häda seisnes selles, et peale meie maandus sinna veel seitse või kaheksa samasugust teel olnud lennukit ning tuisk tugevnes kiiresti, nii et maandumistingimused halvenesid pidevalt. Lisaks sellele oli Oha lennuväli väike, n.-ö. külalennuväli, millel

igasugune varustus lennukite maandamiseks rasketes ilmastikutingimustes puudus. Isegi korralikku maandumisraja valgustust ei olnud. Ka reisijate vastuvõtuks ei olnud õieti mitte midagi. Kogu lennujaama hoonestuse moodustas üks pisike, kahetoaline reisijatehoone, millest ühe toa võttis enda alla lennuvälja ülema ruum (selles oli ka raadioaparatuur), nii et reisijatele jäi ainult teine tuba. Kui viimane lennuk maanduma tuli, seisin ma raadioruumi lahtise ukse juures ja kuulsin kõik, mis räägiti. Pakkus see ju mulle, kui endisele lendurile huvi. Lennuk tegi õige mitu maandumiskatset, kuid startis iga kord läbi, sest piloot teatas, et ta ei näe maapinda (raja äärde oli pandud ainult paar panni, milles põleva kütuse suitsevast leegist ilmselt ei piisanud). Juba pimenes ja tuules tuiskav lumi tegi kõrguse hindamise tõepoolest väga raskeks. Siis küsis piloot luba lähedalasuvale sõjaväelennuväljale maandumiseks, kus pidi korralik rajavalgustus olema. Luba ei antud. Lennuk tiirutas ja tiirutas ja siis teatas piloot, et no nii, nüüd on tal veel ainult veerand tunniks kütust ja siis tuleb ta igal juhul maha, ainult et kuidas ... Siis anti lõpuks sõjaväelennuväljale maandumiseks luba, kuid kohe pärast maandumist toodi reisijad autoga meie juurde.

Reisijatele mõeldud ruum oli nüüd puupüsti inimesi täis, nii et isegi seismisega oli tegemist, rääkimata istumisest. Mingist mõistlikust ööbimisest ei maksnud rääkidagi. Ja siis tegi lennuvälja ülem ainuõige otsuse. Ta helistas kohaliku restorani direktorile ja leppis sellega kokku, et restoran jääb kogu ööks avatuks. Kõik mehed pandi bussidele (ma ei mäleta, kas busse oli rohkem kui üks, või tegi see üks mitu reisi) ning viidi kõrtsi, naised aga võisid põrandale kuidagimoodi pikali heita (ei olnud põhjust neid kadestada). Pummeldasime kõrtsis kuni hommikuni, nii et ma võin igaühele täie tõsidusega kinnitada, et olen Sahhalinil viina viskamas käinud. Tundus, et ka restorani personal jäi asjaga rahule, sest nad said arvatavasti oma suurima läbimüügi sel aastal. Hommikul toodi meid aga tagasi lennuväljale, laeti lennukitele ja reis jätkus. Edasisest lennust ei tea ma suurt midagi, sest vaevalt sai lennuk startida, kui valdav osa reisijatest hakkas norskama.

Habarovskis, kuhu vist umbes nelja tunni pärast jõudsime, sõitsime kohe raudteejaama, et hankida piletid esimesele Moskvasse minevale rongile. Tol ajal piletitega nii suuri raskusi nagu mõned aastad hiljem vist veel ei olnud, vähemalt Kaug-Idas mitte, sest ma ei mäleta, et meil mingeid erilisi probleeme selles küsimuses oleks tekkinud. Küll aga saime endale reisikaaslase. Juba Magadani lennujaamas oli üks naisterahvas meie ligidale hoidnud. Nüüd, Habarovski raudteejaamas kohtusime uuesti, ent selle, kuidas meil just jutt algas, on aastad mälust pühkinud. Oli kuidas oli, kuid lugu lõppes sellega, et otsustasime Moskvani koos sõita. Seltsis segasem. Nagu hiljem tee peal räägitud juttudest selgus, oli ka see naine laagrist vabanenud vang,

kes nüüd koju, kui ma õigesti mäletan, siis vist Nikolajevskisse sõitis. Elukutselt oli ta arst, kelle ta oma mees oli armukadedusest spionaažiparagrahviga istuma pannud. Nimelt olid tal mingi välismaa ajakirjanikuga suhted tekkinud ja mees läks südametäiega "organitesse" ning kaebas, et naine on spiooniks värvatud. Tol ajal oli sellisest süüdistusest istuma-panemiseks rohkem kui küllalt. Ja nii ta oma aastakesed siis saigi. Meie ligi oli ta hoidnud aga sellepärast, et kuuldes meid omavahel eesti keelt kõnelemas taipas ta, et oleme Baltiriikidest, seega mehed, kelle läheduses ja seltskonnas viibimist ta pidas julgemaks, kui venelaste hulgast reisikaaslaste otsimist. Kahjuks on aastad aga me reisikaaslase nime mu mälust kustutanud, nii et nimetan teda tinglikult siis Tanjaks.

Nii siis alustasime teekonda kolmekesi. Kuidas ta oma pileti meie vagunisse vahetas, ka selle on aeg mälust pühkinud, kuid see polegi tähtis. Naised suudavad nii mõndagi. Lihtsalt, seal ta oli ja kõik. Kui kaua meil Habarovskis aega läks, enne kui rong liikuma hakkas, seegi on juba ununenud. Kuid ilmselt oli ooteaeg tundides, mitte päevades, sest mingit ööbimist Habarovskis minu mäletamist mööda küll ei olnud.

Sõit piki Siberi raudteed oli omaette elamus, mis kestis umbes nädal aega. Maastik, eriti Baikali ümbruses oli fantastiliselt kena. Kogu vaguni rahvas sai omavahel tuttavaks, kõik hüüdsid üksteist "Vasjadeks" ja "Koljadeks" ning tagusid kaarte või lobisesid niisama. Ehkki tegemist oli, vähemalt nime poolest, kiirrongiga, tegi see kõikides suuremates linnades, millest raudtee läbi läks 1–2-tunniseid peatusi, nii et nende jooksul oli aega nii jaamarestoranis kui ka linnas käimiseks. See oli veel aeg, kus kõikides suuremates Siberi jaamades leidus igasugust rahvast, kes kõiksugu söödavat kraami müüsid ja seda suhteliselt odavalt. Peab ütlema, et ega söömisega küll probleeme ei tekkinud. Ka rongis oli restoranvagun ja lisaks sellele käisid vagunites veel toidupakkujad oma kärudega ringi. Üks neist, vanem muhe mees jäi eriti meelde. Kui ta esimest korda meie juurde tuli ja kohe maha istus, ei pakkunud ta alguses mitte midagi, vaid hakkas rääkima, kui tähtis on pikal reisil korralik toitumine. Edasi viis ta vestluse sellele, kuidas ühte õiget boršši ikka valmistatakse ja kui meil kõikidel nagu Pavlovi koertel seda ette kujutades sülg juba voolas, siis ütles ta nagu muu seas, et ah jah, mul parasjagu ongi mõned portsud boršši kaasas. Kas keegi ehk tahab? Muidugi tahtsime me kõik. Mu reisikaaslased, Nikolai ja Tanja olid väga toredad inimesed. Tanja ei püüdnud kaugeltki meie kulul elada, nagu algul võis ehk karta, vaid tasus oma osa eest ise.

Tanjalt kuulsime huvitavaid seiku elust naistelaagrites. Ta oli seal arstina töötanud ja üsnagi palju näinud. Otsustades tema juttude põhjal, muutusid naised laagris palju jõhkramateks ja ropumateks kui mehed. Ilmselt mõjus

neile järsk ja toores kodusest miljööst, perekonna ja laste juurest väljarebimine palju rängemini kui meestele. Viimased olid enamasti ju sõduri- ning rindeelu läbi teinud ja seega paljugagi harjunud. Ehkki ka naised olid sõja ajal igasugust "välku" näinud, oli nendest suurema osa elu esmajoones siiski kodu ja lastega seotud olnud ja kõigest sellest ilmajäämine mõjus nende psüühikale ilmselt rängalt. Nagu Tanja rääkis, oli suureks probleemiks olnud ka meeste puudus. Sellepärast oli üksikute meeste (näiteks mitmesuguste remonditööliste jne.) naistelaagrisse sattumine isegi eluohtlik olnud, sest oli küllalt juhuseid, kus loomastunud naised sellised mehed lihtsalt niimoodi ära vägistasid, et nad pärast arstiabi otsima pidid.

Mingil ajal, ei tea mis põhjusel läks rong graafikust välja ja nüüd kehtis sõiduplaan meie jaoks veel ainult kuupäevade osas. Tundide ja minutitega oli lugu nagu ta oli. Jaamades peatumistel tuli lihtsalt hoolega tähele panna, mida peatuse kohta teatati, et mitte rongist maha jääda. Nii me siis loksusimegi Moskva poole. Päeval polnud elul viga, kogu aeg võis midagi uut ja huvitavat näha, aga öösiti, kui ma oma koikus lebasin ja ei maganud, kerkis suur koduigatsus jälle hinge. Sõidaks see rong ometi kiiremini!

Päev enne Moskvasse jõudmist teatas vagunisaatja, et kohe saabub piletite broneerija. Tol ajal kehtis selline kord, et Moskvasse saabuvates kiirrongides müüdi ja broneeriti transiitreisijatele juba tee peal pileteid edasisõitvatele rongidele, et Moskvat reisijatega mitte ummistada. Nii ka antud juhul. Piletibroneerijaga rääkides selgus aga, et kiirrong Tallinna väljub alles järgmise päeva õhtul pärast meie saabumist. Tol ajal käis Moskva-Tallinna rong nimelt ülepäeviti. Seega tuleb meil siis üle ööpäeva Moskvas mööda saata. Lahke broneerija teadis aga rääkida, et Tallinna-Moskva vahet pidi käima ka mingi "piimarong", mis väljub iga päev. Kuid et see pole kiirrong, siis tema sellele rongile pileteid ei broneeri. Mõtlesime ja otsustasime riskida. Jätsime piletid broneerimata, lootuses "piimarongiga" edasi sõita.

Moskvasse saabudes jätsime Tanjaga jumalaga ja suundusime Nikolaiga edasisõiduvõimalusi uurima. Nüüd aga selgus meie üllatuseks, et piletibroneerija oli meile lihtsalt pada ajanud. Mitte mingit teist rongi ei käi ja hommeõhtusele kiirrongile ka enam pileteid ei ole. Nii et nüüd tuleks meil siis isegi mitu päeva siin passida. Sülitasime mis me sülitasime, aga teha polnud enam midagi. Kuid jonni me ka ei jätnud. Hakkasime vaatama edasisõiduvõimalust Leningradi. Ka sellega olid lood kehvad. Siis aga selgus äkki, et kohe, kohe väljub mingi linnalähedane rong Bologojesse. Lootuses, et ehk annab seal midagi kombineerida, ronisime rongile ja sõit läks jälle lahti. Bologojes selguski, et sealt saab rongiga üsna hästi Pihkvasse. Pihkvasse jõudes õnnestus piletid Pihkva—Tallinna rongile hankida ja nii saabusimegi 1955. aasta

27. novembri hommikul Tallinna. See oli isegi varem, kui me kiirrongiga sõites oleksime saabunud.

Balti jaamas ütlesime Nikolaiga teineteisele hüvasti ja hakkasime kodu poole liikuma. Tema sõitis, kui ma õieti mäletan, vist Nõmmele, mina aga avastasin oma üllatuseks, et nüüd käib tramm Balti jaamast Tartu maanteele. See sobis mulle. Tõsi, mu teinepool oli mulle sellest küll kirjutanud, et ta nüüd trammiga tööle sõidab, aga see oli mul kuidagi kahe silma vahele jäänud. Oli pühapäeva hommik ja seetõttu oli mu pere alles voodis, kui uksekella andsin. Sel kellaajal ei teatud mind ju kusagilt oodata. Üllatus oli igatahes suur. Olid nad ju juba tõsiselt muretsema hakanud, et kuhu ma küll jäin. Teatasin, et tulen ja kadusin siis ära. Nüüd aga oli kõik jälle hästi.

Suur seiklus oli lõppenud. See kestis üle viie aasta. Nüüd tuli vaadata, kuidas jälle enam-vähem normaalselt elama hakata. Kuid et see on juba uus jutt, siis sellega ma siinkohal oma jutustuse ka lõpetan.

EPILOOG

Olin jälle kodus ja tundus, et kõik on sedakorda korras. Abikaasa oli mind oodanud ja me uuesti alanud kooselu laabus. Kuid märk, et olin vaatamata karistuse kustutamisele nõukogude võimule võõras, oli küljes. See andis ennast paljudes küsimustes aeg-ajalt ikka ja jälle tunda. Kuid seda ei saanud tunda mitte ainult mina. Vist kõik mu saatusekaaslased võivad lõputult lugusid rääkida selle kohta, milliseid “kive” nõukogude võim meiesuguste meeste teele kuhjas.

Kõige esimene “üllatus” tuli vist paar nädalat pärast mu saabumist. Nimelt saabus mu teisepoole nimele kiri, mis ta kahvatama pani ja käed värisema võttis. Minu küsimusele, milles asi pihtis ta, et oli ilma minuga kooskõlastamata, kui mu vabastamine viibis, vist kusagile prokuratuuri kirjutanud ja palunud asja kiirendamiseks mu süüasja uut läbivaatamist. Nüüd siis tuli vastus, et süüasi on läbi vaadatud ja leitud, et süüd pehmendavaid asjaolusid ei ole. Ühesõnaga – las istub edasi. Milline asutus just täpselt vastas ja kelle allkiri selle vastuse all oli, ei saa ma praegu kahjuks enam kindlaks teha, sest mu teinepool hävitas selle kirja kui õnnetusetooja lihtsalt ära. Nüüd kartis ta tõsiselt, et mind tänu tema kirjale uuesti ära viiakse. Möödus ligemale aasta, enne kui ta rahunes ja öösiti enam hirmuunenägusid mu uuest äraviimisest ei näinud.

Ehkki mul õnnestus ennast üles töötada ja ka kõrgkool lõpetada, kerkis aeg-ajalt, nagu eespool juba märgitud, ikka ja jälle üles küsimus mu minevikust. Ja seda isegi õige kõrgel tasandil. Parimaks näiteks on siin H. Sabbo raamatus[x)] toodud Riikliku Julgeolekukomitee esimehe 12. mai 1970. a. kiri NSVL Kompartei Keskkomiteele, milles räägitakse vajadusest rangemalt valida kesk- ja kõrgemate õppeasutuste õppejõudude koosseisu. Selles kirjas figureerib ebasobivate isikute nimekirjas ka minu nimi. Muigama paneb aga see, et samal aastal anti mulle põlevkivienergeetikaalaste tööde eest Nõukogude Eesti preemia. Kuid see selleks. Mu lõplik rehabiliteerimine toimus alles siis, kui Nõukogude Liit oli juba oma lagunemise äärel, nimelt 1991. aasta aprillis, mil ENSV Ülemkohus vastava otsuse tegi.

[x)] Hilda Sabbo. Võimatu vaikida. II köide. Tallinn 1996

Секретно

Центральный комитет КПСС
Общий отдел
Комитет Государственной безопасности
при Совете Министров СССР
12 мая 1970 г.
г.Москва

ЦК КПСС

По имеющимся в комитете Государственной безопасности данным на педагогической работе в некоторых высших и средних учебных заведениях страны используются лица, в прошлом репрессированные за антисоветскую деятельность, скомпрометировавшие себя сотрудничеством с гитлеровцами, помогавшие националистическому подполью и т.д. Отдельные из них и сейчас продолжают оставаться на политически вредных позициях и оказывают отрицательное влияние на учащуюся и студенческую молодежь.

Заведующий кафедрой зоологии Тартуского университета Луль в период немецкой оккупации читал курс расовой теории в Таллинской полицейской школе, профессор медицины этого же университета Кырге в 1941 году в составе повстанческого отряда участвовал в боях против частей Советской Армии, затем заведовал больницей для членов военно-фашистской организации "Омакайтсе". Преподаватель Таллинского политехнического института Арро добровольно служил в фашистской армии летчиком, награжден Железным крестом, старший преподаватель того же института Базанов служил у немцев в полицейском батальоне.

Приведенные в записке факты стали известны в ходе повседневной оперативной деятельности органов КГБ и не являются поэтому результатом специального изучения. С учетом изложенного, представляется целесообразным обратить внимание Министерства высшего и среднего специального образования СССР на необходимость более строгого отбора преподавательского состава в высших и средних учебных заведениях.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

АНДРОПОВ

Midagi ei ole unustatud. H. Sabbo raamatus ilmunud koopia Andropovi kirjast partei keskkomiteele.

EESTI NSV
ÜLEMKOHUS

ВЕРХОВНЫЙ СУД
ЭСТОНСКОЙ ССР

200104 — Tallinn
Pärnu mnt. Tel. 44-29-31

200104 — Таллинн
Пярнуское шоссе, 7 Тел. 44-29-31

12. 04.91.a. № 11/2470

Teie/Ваш

200007 Tallinn
Videviku 16-28
Lp.Hendrik Arro

REHABILITEERIMISTÕEND

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 19. veebruari 1990. a. seadluse «Kohtuväliselt represseeritud ja alusetult süüdimõistetud isikute rehabiliteerimisest» § 1 p.2

alusel A R R O, Hendrik Heinrichi p.

sünd. 1925.a.

sünnikoht Tallinn

elas vahi alla võtmise ajal Tallinnas

võeti vahi alla 07.10.1950.a.

mõisteti süüdi 16.12.1950.a. Eesti NSV Sisevägede Sõjatribunali poolt VNFSV KrK § 58-1"a" järgi ja

karistati kahekümne viie (25) aasta vabadusekaotusega õiguste äravõtmisega viieks (5) aastaks vara konfiskeerimisega

toimiku andmeil vabanes kinnipidamiselt 02.11.1955.a.

on kui alusetult süüdimõistetud täielikult rehabiliteeritud ühes kõigi sellest tulenevate õiguslike tagajärgedega.

Lisa: Ärakiri kv.nr.979,3053

~~M ä r k u s: vara konfiskeerimise kohta toimikus andmed puuduvad.~~

Esimehe ~~esimene~~ asetäitja [signature] P.-U.R a h i

ENSV Ülemkohtu tõend rehabiliteerimise kohta.

ANDMEID AUTORI KOHTA

Hendrik Arro sündis 25. juulil 1925. aastal Tallinnas sõjaväelenduri pojana. Perekonnas, kus lendurite seltskond oli tavaline, kujunes ka noorukis sügav huvi lennunduse vastu. Nagu paljud tolleaegsed eesti noormehed, nii sai ka H. Arro enne sõda üldiselt inglismeelse kasvatuse – õppis Riiklikus Inglise Kolledžis ja oli ka skaut. Paraku sundisid Eestis 1940–1941 toimunud sündmused teda nii mõningaidki oma seniseid seisukohti ümber hindama ja nii astus ta märtsis 1943 17-aastase vabatahtlikuna Saksa sõjaväes moodustatud eesti lennuüksusse. Suvel 1943 andis H. Arro avalduse lennukooli astumiseks ja sama aasta septembris suunatigi ta Liibavisse (praegu Liepaja) eestlaste ja lätlaste väljaõpetamiseks loodud lennukooli.

Lennukooli lõpetas juuni esimestel päevadel 1944 sõjaväelenduri kvalifikatsiooniga ja suunati seejärel 11. Öölahingulennugruppi, mille 3. lennusalga koosseisus osales lendurina samal aastal toimunud Eesti kaitselahingutes. Oma esimesed lahingulennud sooritas 18-aastasena, olles üheks noorimatest lenduritest eesti lennuüksustes. Lahingutegevuse eest sai pronks ja hõbe rindelennuspange ning 2. klassi Raudristi. Septembris 1944 lahkus lennuüksuse koosseisus Eestist ja tegi Saksamaal viibides kaasa kogu eesti lennuväelaste sõjatee kuni 20. (eesti) SS-diviisini. Selle diviisi koosseisus langes 9. mail Tšehhoslovakkias sõjavangi, kus tuli üle elada ka nn. Tšehhi põrgu. Sõjavangist õnnestus tal koos grupi kaaslastega aga varsti põgeneda ja, et läände minek osutus võimatuks, juba suvel 1945 tagasi Eestisse seigelda.

Minevikku varjates õnnestus tal Eestis legaliseeruda ja asuda oma poolelijäänud õpinguid jätkama. Kevadel 1946 lõpetas Tallinna II keskkooli (Reaalkooli) ja sama aasta sügisel astus Tallinna Polütehnilisse Instituuti (Tallinna Tehnikaülikooli). Sügisel 1950, olles nimetatud instituudi viienda kursuse üliõpilane, abiellus ta Juta Pärnasaluga. Abielu sai kesta vaid seitse päeva, sest juba 7. oktoobril ta arreteeriti ja mõisteti teenistuse eest Saksa sõjaväes 25 aastaks vangilaagrisse. Kinnipidamiskohaks sai Kolõma (Magadani oblast), kus tal vangina tuli töötada elektrijaama ehitusel ja kullakaevandustes. Abikaasa temast lahutust ei võtnud, vaid otsustas oodata.

Vangilaagrist vabanes Nõukogude Liidus 17. septembril 1955 välja antud amnestiaseadluse põhjal sama aasta novembri algul. Eestisse tagasipöördumise järel õnnestus tal õpinguid Tallinna Tehnikaülikoolis (TTÜ) jätkata. Pärast ülikooli lõpetamist aastal 1957 kutsuti ta tööle sama ülikooli soojustehnika kateedrisse teadurina, kus ta edaspidi üle 30 aasta töötas soojustehnika teaduslabori juhatajana, olles kujunenud Eestis tunnustatud spetsialistiks põlevkivienergeetika alal.

1962 abikaasa Juta suri ja 1964 abiellus ta Selma Koppeliga. Viimane suri aastal 1989. Aastal 1968 kaitses tehnikakandidaadi teaduskraadi (Ph.D). 1970 sai ta põlevkivienergeetikaalaste tööde eest Nõukogude Eesti preemia (Eesti riiklik pree-

mia). TTÜ Soojustehnika Instituudi teadurina töötab ta ka veel käesoleval ajal. Tallinna Tehnikaülikooli poolt on teda autasustatud teenetemedaliga “Mente et Manu”. 1997 autasustati teda Eesti Vabariigi presidendi poolt 4. kl. Kotkaristiga, samuti on teda autasustatud Eesti Kaitseministeeriumi poolt Kaitseministeeriumi III kl. Teeneteristiga ja Vabadusvõitleja medaliga, Eesti Õhuväe poolt aga Õhuväe teeneteristiga. Aastal 2000 autasustati teda ka Ülemaailmse Eesti Vabadusvõitlejate Keskuse 3. järgu Teeneteristiga.

Lisaks teadustööle on Eestis tuntud olnud ka hea sportlase ja spordikohtunikuna (vehklemine, purilend ja orienteerumine). Vehklemises tuli üliõpilasena Eesti ja Tallinna meistriks ja oli rida aastaid vabariigi koondvõistkonna liikmeks. Samuti on ta hiljem tegutsenud nii vabariiklikel kui ka Nõukogude Liidulise ja rahvusvahelise ulatusega võistlustel kohtuniku ja peakohtunikuna. Purilennuga hakkas tegelema 1957. aastal, kui tal vahepealset poliitilist sula kasutades õnnestus minevikku varjamata astuda Tallinna Lennuspordiklubisse. Aastal 1960, kui poliitiline õhkkond uuesti karmistus, keelati tal aga lendamine mineviku pärast jälle ära. Sellele vaatamata õnnestus tal lennuspordialast tegevust purilennukohtunikuna siiski mingil määral jätkata ning olla hiljem isegi mitmetel vabariiklikel ja Balti riikide purilennuvõistlustel peakohtunikuks. Orienteerumisega on tegelnud vanemas eas. On olnud üle 10 aasta ühe Tallinna orienteerumisklubi esimeheks (presidendiks) ja aseesimeheks ning paljudel, sh. ka rahvusvahelise ulatusega orienteerumisvõistlustel peakohtunikuks.

Pärast Eesti taasiseseisvumist on tegev ka Eesti Vabadusvõitlejate Liidus (EVL). On EVL vanematekogu ja ka EV Tallinna Ühenduse (EVTÜ) volikogu esimees, EVTÜ juhatuse liige ja EVTÜ juures tegutseva Sõjaaegsete Eesti Lennuväelaste Ühenduse esimees. Lisaks sellele on oma põhitöö kõrvalt viimastel aastatel tegelnud ka sõjaajalooga. Selle tegevuse tulemusel ilmus 1995. aastal raamatu “Eesti lendurid lahingute tules” esimene trükk, aasta hiljem teine trükk ja käesoleval aastal ka kolmas trükk. 1999. aastal ilmus raamat ka soome keelde tõlgituna.

VENEKEELSETE TEKSTIDE TÕLGE

TEKSTIS OLEVAD SÕNAD JA VÄLJENDID

Lhk. nr.	Väljend	Hääldus	Tõlge (selgitus)
Tiitelleht	Колыма, Колыма, чудная планета, двенадцать месяцев зима, а остальное лето	Kolõma, Kolõma, tšudnaja planeta, dvenadtsat mesjatsev zima a astalnoje leto	Kolõma, Kolõma, imeline planeet, kaksteist kuud on talv, aga ülejäänu suvi
8	“Триппер есть, сифилис есть?”	Tripper jest, sifilis jest?	Tripperit on, süüfilist on?
8	“Все есть”	Vsjo jest	Kõike on
30 ja edasi	Пересылка	Peresõlka	Tapilaager – ajutine vahelaager, kust vangid edasi saadeti
33	“Я изменник родины”	Ja izmennik rodinõ	Mina olen isamaa äraandja
36	“Честные воры - выходите!”	Tšestnõje vorõ - võhoditje	Ausad vargad – astuge välja
36	Сука	Suka	Lita – endine aus varas, kes oli vargaseadusi rikkudes asunud laagriadministratsiooniga koostööd tegema
38	Беспредельник	Bespredelnik	Piiramatu – mitte mingitest vargaseadustest kinnipidav (kriminaalvang)
43	исправительно-трудовые лагеря	ispravitelno – trudovõje lagerja	Töö - paranduslaagrid
43	Береговой лагерь	Beregovoj lager	Rannikulaager
43	Бессрочный режимный лагерь	Bessrotšnõj režimnõj lager	Tähtajatu režiimlaager

Lhk. nr.	Väljend	Hääldus	Tõlge (selgitus)
46 ja edasi	Санчасть	Santšast	Meditsiiniosakond, meditsiinipunkt
46 ja edasi	культурно-воспитательная часть	Kulturno-vospitatelnaja tšast	Kultuuri-kasvatusosakond
47 ja edasi	нарядчик	narjadtšik	Tööülesannete andja – mees, kes jagas laagris mehi ja tööülesandeid brigaadidele
48	придурка	pridurka	napakas - laagri kõnepruugis aga igasugune mittefüüsilisel tööl olev asjamees
48	"Закон тайга и медвед прокурор – ищи правду!"	Zakon taiga i medved prokuror – ištši pravdu	seaduseks taiga ja prokuröriks karu – eks otsi õigust
52	"Ах, пошли бы вы …!"	Ah, pošli bõ võ …	Ah, käige kus …
62	"… с вещами!"	" … s veštšami!"	koos asjadega
62 ja edasi	прийск	prijsk	kullauhtla – antud kontekstis kompleksne ettevõte, mis hõlmas kaevandusi, kullauhtmisseadmeid, mitmesuguseid töökodasid, asulat ja ka vangilaagrit
63	самоохрана	samoohrana	enesevalve – väikese karistusajaga vangidest koosnev valvemeeskond
64 ja edasi	прибор	pribor	seade – antud kontekstis kullauhtmisseade
65	бункеровщик	bunkerovštšik	punkrimees
65	лебедчик	libjotšik	vintsimees
66	съемщик	sjomštšik	mahavõtja – antud kontekstis kullauhtmisseadmelt kulla mahavõtja
66	скребок	skrebok	kraap – kasutati kullapesupannil kullaliiva segamiseks ja läbipestud liiva mahakaapimiseks

Lhk. nr.	Väljend	Hääldus	Tõlge (selgitus)
71	настоящая баба	nastojaštšaja baba	tõeline eit
75	отвал	otval	puistang (kullaliiva, aheraine jne.)
76	забойщик	zaboištšik	laavatööline (eetööline)
78	отвальный	otvalnõj	puistangutööline
81	закол	zakol	kaevanduse laes rippuvad, sageli mitmetonniseid külmunud mullalahmakad, mis tihti asja ees, teist taga alla varisesid
83	“Раз, два и взяли!”	“Raz, dva i vzjali!”	Üks kaks ja korraga
84	“Для чего нам ум, раз сила есть”	“Dlja tševo nam um, raz sila jest.”	“Milleks meile mõistus, kui jõudu on”
91	баба	baba	eit
97	пропуск	propusk	lubatäht
101	дефектная ведомость	defektnaja vedomost	defektide loetelu
104	“Ты меня не уважаешь”	“Tõ menja ne uvažaješ”	Sa ei austa mind
110	со снятием судимости	so snjätijem sudimosti	karistuse mahavõtmisega

VÄLJAVÕTE KOHTUOTSUSEST

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu nimel

1950. a. detsembri 16. päeval, Eesti NSV SM[1] vägede Sõjatribunal kinnisel kohtuistungil Sõjatribunali asukohas kooseisus:

EESISTUJA justiitspolkovnik DÕTJUK ……………………………………………..

ja kaasistujad: miilitsa nooremleitnandid Paurson ja Kirs …………………………..

advokaat Levini osavõtul …………………………………………………………..

sekretäri van. seersant Moissejevi juuresolekul ……………………………………

Vaatas läbi ARRO Hendrik Heinrichi p., 1925. aastal sündinu süüdistusasja

?.?.?. Vene NFSV KK[2] paragrahvi 58-1"a" põhjal

……………………………………………………………………………………..

……………………………………………………………………………………...

MÕISTIS

ARRO Hendrik Heinrichi p.

Vene NFSV KK paragrahvi 58-1"a" alusel vangistusele TPL-s[3] kestusega 25 aastat /kakskümmend viis/ koos õiguste kaotusega viieks aastaks ja kogu varanduse konfiskeerimisega.

…………Karistusaega lugeda 1950. aasta 7. oktoobrist. …………………………..

…………Kohtuotsus võib kassatsioonikorras 72 tunni jooksul, alates kohtuotsuse koopia kätteandmise momendist, olla edasi kaevatud NSVL Leningradi Sõjaväeringkonna SM vägede Sõjatribunalile, läbi kohtuotsuse teinud Sõjatribunali[4]. ……………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………...

Originaal vastavate allkirjadega

ÕIGE: Eesti NSV SM vägede sõjatribunali kohtuistungi sekretär

Väljavõte sõjatribunali otsusest, mis tagas prii sõidu Kolõmale

---

[1] SM - Siseministeerium

[2] Vene NFSV KK – Vene NFSV Kriminaalkoodeks

[3] TPL – Töö-paranduslaager

[4] Kustunud read on tõlgitud Riigiarhiivis olevas toimikus sisalduva kohtuotsuse originaali põhjal.

Tõend

Käesolev tõend on välja antud sm. Arro Hendrik Heinrichi p. selle kohta, et ta tõesti töötas NSVL SM Dalstroi LMTV[1] kullauhtla "Komsomolets" buldooseripargis buldooserite VII kategooria remondilukksepana 15. maist 1954. a. kuni 2. novembrini 1955. a.

Buldooseripargis töötamise ajal näitas sm. Arro ennast hea töötajana, kuuülesandeid täitis kuni 160%, töösse suhtus kohusetundlikult, oli distsiplineeritud.

Kullauhtla "Komsomolets" (allkiri) /*Pugatšov/*

peamehaanik

***Прийск-i peamehaaniku poolt antud tõend, et ma olen tõepoolest buldooseripargis töötanud*.**

[1] Dalstroi LMTV – Dalstroi Lääne Mäetööstuse Valitsus

Ülemine pealelöödud tempel:
Välja antud pass III-TЯ № 521814
"4." novembril 1950. a.
Magadani oblasti Sussumani rajooni
Neksikani küla miilitsajaoskonna poolt

NSVL
SISEMINISTEERIUM

TPL

"AV – 52"
"2." novembril 1955. a.

Vorm "A"
ISIKUTUNNISTUSENA EI KEHTI
KAOTUSE KORRAL EI UUENDATA

I – BЮ

TÕEND № 0003257

Välja antud kodanik ………….. *Arro* ……………………………………………………
………………………… *Hendrik Heinrichi p*. ………………………………………...
1925. a. sündinule, pärit …… *Tallinnast* …………………………………..……….
………………….....……….… *Eesti NSV* ……………………………………………
Kodakondsus …..…. *NSVL* …………… rahvus ……… *eestlane* …………………..
süüdi mõistetud …... *Eesti NSV Siseministeeriumi vägede poolt* …………………
16. detsembril 1950. a. Vene NFSV KK paragrahvi 58-1a põhjal …………………..
vabaduse kaotusele *25* aastaks, koos õiguste kaotusega *5* aastaks ………………
omab varasemaid karistusi ……. *karistamatu* ……………………………………..
selle kohta, et ta kandis karistust kinnipidamiskohas kuni *2. novembrini 1955. a.* ja *NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 17.9.55. a. seadluse paragrahv 3 põhjal koos karistuse mahavõtmisega* …………...
Kohaldamisega ……………………………………………………………………..
Vabastatud 2. novembril 1955. a. ja siirdub valitud elukohta …..*Tallinna* ….………
……………………………………………………………………*Eesti NSV* ……….
…………………………………………………………………..………… raudteel.

Laagri AV – 52 ülem ………………….. (allkiri)
Osakonnajuhataja ……………………… (allkiri)

Peale kirjutatud:
Välja antud sv.-pilet
seeria A № 796832
12.12.55. a. (allkiri)

Laagrist vabastamise tõend

Salajane

NL KP Keskkomitee
Üldosakond
NSVL Ministrite Nõukogu juures
asuv Riikliku Julgeoleku Komitee
12. mail 1970. a.
Moskva

NL KP

Riikliku Julgeoleku Komitees olevatel andmatel kasutatakse mõningates kõrgemates ja keskõppeasutustes pedagoogilisel tööl isikuid, kes on minevikus nõukogudevastase tegevuse eest represseeritud ja on ennast koostöös hitlerlastega, rahvuslike põrandaaluste abistamisega jne. kompromiteerinud. Mõningad nendest püsivad ka käesoleval ajal poliitiliselt kahjulikel positsioonidel ja avaldavad negatiivset mõju õppivale üliõpilasnoorsoole.

Tartu Ülikooli Zooloogiakateedri juhataja Lull luges saksa okupatsiooni ajal Tallinna Politseikoolis rassiteooriat, sama ülikooli meditsiiniprofessor Kõrge osales 1941. aastal ülestõusnute üksuse koosseisus võitluses Nõukogude Armee väeosade vastu, seejärel aga juhatas sõjalis-fašistliku organisatsiooni “Omakaitse” haiglat. Tallinna Polütehnilise Instituudi õppejõud Arro teenis vabatahtlikult fašistlikus armees lendurina, on autasustatud Raudristiga, sama instituudi vanemõpetaja Basanov teenis sakslaste juures politseipataljonis.

Märgukirjas esitatud faktid said teatavaks RJK organite igapäevase operatiivse tegevuse käigus ja ei ole seetõttu spetsiaalse uurimise tulemus. Ülaltoodut arvestades on soovitav juhtida NSVL Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi tähelepanu kõrg- ja keskõppeasutuste õpejõudude koosseisu rangema valiku vajadusele.

RIIKLIKU JULGEOLEKU KOMITEE ESIMEES

ANDROPOV

Midagi ei ole unustatud. H. Sabbo raamatus ilmunud koopia Andropovi kirjast partei keskkomiteele.

SISUKORD

Käesolevas raamatus toodud kirjelduses nõukogude vangilaagritest ei ole vanema põlvkonna eestlase jaoks midagi uut.

Sellise teekonna on läbi teinud tuhanded endised sõdurid ja metsavennad aga ka lihtsalt eestlased, kes võõrvõimule kuidagi jalgu jäid.

Kuid mälestused kaovad koos igaveseks lahkunutega.

Ehk aitab see raamat noorematel põlvkondadel mõningaid seiku oma vanaisade-vanaemade elust paremini mõista.